

MAGYAR SZEMLE

MÁDL FERENC ELMENT – JESZENSZKY GÉZA ÉS KODOLÁNYI GYULA
MAGYAR AMERIKÁRÓL – CSABA LÁSZLÓ: A MAGYAR NÖVEKE-
DÉSRŐL – ILLÉS ZOLTÁN A KÖRNYEZETPOLITIKÁRÓL – LÁNYI
ANDRÁS: FENNTARTHATÓSÁG ÉS KÖZPOLITIKA – TURI GÁBOR:
MAGYARORSZÁG AZ AMERIKAI SAJTÓBAN – PETRIK BÉLA: KÁ-
DÁR JÁNOS HADJÁRATA AZ EGYHÁZAK ELLEN – FÁY ZOLTÁN
II. JÁNOS PÁL PÁPÁRÓL – BOD PÉTER ÁKOS: HOL A HELYÜNK?

HÍREK

Lapzárta után érkezett a hír: **MÁDL FERENC** ELHUNYT.

*

A Magyar Filmszemle rendezvényeként, május 5-én az Uránia Kávézóban mutattuk be nagy sikerrel filmkritikusunk, Tóth Klára könyvét: *A láthatatlan ország. A magyar dokumentumfilm és a média 1992–2010.* A bemutaton a szerző mellett Kodolányi Gyula és Gróh Gáspár szerepelt. A könyv szerkesztőségünkben kedvezményes áron kapható. Ugyancsak megvásárolható az év elején rendkívüli médiafigyelmet kapott Adenauer-monográfia, M. Szebeni Géza munkája.

2011 januárjától jelenik meg a *Hungarian Review*, a *Magyar Szemle* angol nyelvű „testvér lapja”. A két folyóirat együttműködését nemcsak a főszerkesztő, Kodolányi Gyula személye, hanem a szerzők és cikkek kölcsönös jelenléte is biztosítja. A *Hungarian Review* megvásárolható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében is. Kedvezményes ára 800 Ft.

Elhunyt **TÖRÖK BÁLINT**.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Richter Gedeon Rt.

A Polgári Magyarorszáért Alapítvány

Batthyány Lajos Alapítvány

Nemzeti Erőforrás Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György

Olvasószerkesztő: Sebestyén Ilona Rovatvezető: Gróh Gáspár
Képszerkesztő: Csejdy Virág Tördelőszerkesztő: Dombi Viktória
Korrektor: Kiss István Ügymintező: Hajnal Anna

ÚJ FOLYAM XX.	5-6. SZÁM	2011. június
Kodolányi Gyula	<i>Magyar Amerika hozama</i>	3
Gróh Gáspár	<i>A visszanyomott nemzet. Németh László Napló-részlete ürügyén</i>	6
Csaba László	<i>A magyar növekedés föltételrendszere</i>	13
Nick Thorpe	<i>A zöld Dunánál. Illés Zoltán államtit- kárral Nick Thorpe beszélget</i>	43
Lányi András	<i>Fenntarthatóság és közpolitika. 1 rész</i>	53
Turi Gábor	<i>Magyarország-kép az amerikai sajtóban. (1998-2002)</i>	80
Kovács Anikó	<i>K. Kovács Péter emlékére</i>	98
Kari E. Turunen	<i>A finn nyelv szelleme és a finn művelődés. Kádár Ildikó és Kádár György fordítása</i>	115
G. Györffy Katalin	<i>Ruhák, jelmezek. Justin Júlia, a műves részletek mestere</i>	136
Szörényi László	<i>Ha a hold süt... József Attiláról</i>	141
1% metafizika	<i>Szabados György rovata. Baktay Ervin: A diadalmas jóga</i>	143

KÖRKÉP

Fáy Zoltán	Egy boldog a 20. századból	147
Lovas Rezső	A fatörzs és a nádszál. Reflexiók Szokolczai György–Szabó Róbert: Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására c. könyvére	151
Petrik Béla	Egy hadjárat pillanatképei. Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban	158
Gáspár G. János	Nemzet és alkotmánya	166
Bod Péter Ákos	Hol a helyünk?	178
Brenner János	Vendégség egyenruhában	189
Jeszenszky Géza	Emigránsok kettős küldetésben	196
SUMMARIES		203
E SZÁMUNK SZERZŐI		206

E számunkat Justin Júlia (Jules) jelmeztervező műveivel illusztráljuk. A borítón: *Önarckép 1526-ból*, Részlet, 1994. A reprodukciókat Stefanovits Péter és Alapfy László készítette.

MAGYAR AMERIKA HOZAMA

Amikor elmegy valaki, akkor világosodik meg igazán, ahogy mi mindent is tudott, mi mindent végzett el. Amikor már nem fordulhatunk hozzá kéréssel, kérdéssel, és nem érkezik tőle ötlet vagy vélemény. Amikor lelki térképünkön elsötétül egy világító pont.

A tavaszvég mindig irtást végez körülöttünk, és a mostani hideg, végső tartalékainkat felemészítő tavaszban is elvégezte munkáját a nagy kaszás. Május áldásos melegét ismét veszteségekkel értük meg, és az erős fényben még télben gyengült szemmel, pislogva emlékezünk az elmúlt hetek halottaira.

Amerika magyar emigrációja három pótolhatatlan egyéniséget veszett el rövid pár héten belül, május elején Csicsery-Rónay Istvánt, Nagy Károlyt, Sztáray Zoltánt, és ez, úgy gondolom, mindnyájunkat érintő veszteség.

A legidősebbjük, Csicsery-Rónay István, már évekkel ezelőtt áttette Budapestre működése súlypontját, és itt szervezett fáradhatatlanul szellemi életet maga körül: Veress Sándor Társaságot a Bernben élt zeneszerző emlékezetének fenntartására, és saját felmenője, a festő Zichy Mihály kultuszát. Két évvel ezelőttig, jó kilencvenéves koráig nem mutatta a hanyatlás jeleit ez a hajlékony, finom és kedves férfi, akit mindig fiatal nők önzetlen csapata segített szervezőmunkájában, kellemes és kívánatos atmoszférát teremtve körülötte.

Csicsery-Rónay hozta létre a hatvanas években a washingtoni Occidental Presst, és olyan nevezetes könyveket adott ki magyarul, mint a *Korunk szellemi körképe* című válogatás, a Gara László írta, itthon kiadhatatlan *Az ismeretlen Illyés* (1963), vagy Szalay Lajos látomásos, gyönyörű grafikái a magyarság 1956-os passiójáról. Mindezek a könyvek nagy számban kerültek be az országba bőröndök mélyén és olykor postán, csakúgy, mint a félrevezető borítókba bújtatott

hanglemez az Illyés elmondásában hallható, nyugaton felvett *Egy mondattal*, és Illyés és Weöres más verseivel.

Csicsery-Rónay István tehát egész értelmiségi nemzedékek eszmélését befolyásolta jótékonyan Washingtonból, miközben neve és alakja itthon szinte ismeretlen maradt. Hazaköltözvén az Occidental Press nevével az 1945 utáni nagy kisgazda nemzedék fontos megnyilatkozásait adta ki egy kis formátumú sorozatban, megdokumentációt a kisgazdák megtörésére koncepcionált 1947-es, ún. Magyar Közösség-perről, amelynek során ő maga is börtönbe került. Jellemzi rendszerváltásunk felemásságát, hogy ez a vállalkozása itthon sem méltó partnerekre, sem méltó visszhangra nem talált. Így hát ha Nagy nevű miniszterelnökünkéről esik szó, a mártír Imre mellé ma is alig valaki teszi oda Nagy Ferencét, aki szintén kiváló és bátor ember volt, és a szovjet megszálló hatalommal támogatt Rákosiékkal szemben két évig, 1947-ig állta a sarat.

Nagy Károly neve és működése talán ismertebb itthon: New Brunswickból, ebből az egykor magyar többségű városból a külhoni és hazai értelmiség óriási virtuális hálózatával tartott fenn élő kapcsolatot, és az amerikai magyar kultúraörzés megannyi intézményének, a vasárnapi iskoláknak, az anyanyelvi mozgalomnak, konferenciák és kiadványok tömegének volt egyik fő mozgatója. Az utóbbi években, nyugdíjas egyetemi tanárként, magyar diákoknak tartott féléves kurzusokat az amerikai szociológiáról itthon, Debrecenben és Budapesten.

Ő „csak” hetvenhat éves volt, de fiatalos külseje, a belőle áradó tűz és energia rácáfolt éveire. Nem sejtettük, hogy örökifjú lényére ilyen hamar fog lesújtani a halál. Karcsi, amint lehetősége lett, a hetvenes évek elején, hazajárt. Ő vitte át a zsebében a ferihegyi szűrőn Illyés bevont *Szellem és erőszak*ának egyik nyugatra szánt példányát. (Végül is egy másik Münchenbe kijutott példány készült el Molnár József nyomdájában a Magvető-kiadásnak az a tökéletes hasonmása, amelyet aztán tömegével csempészték be itthoni olvasókhoz.)

Sztáray Zoltán nevezetessé itthon a leginkább talán azzal vált, hogy ő szerkesztette, a müncheni Borbándi Gyulával

együtt, az *Új Látóhatárt*, a 60–70-es évek legszabadabb s talán legszínvonalasabb magyar folyóiratát – amely megérdemelte itthon egy teljes hasonmás kiadást. A Rákosi-korszakot Sztáray a recski kényszermunkatáborban húzta le, és a rendszerváltás után a legszívósabb harcosa lett a „recskiek” itthoni teljes, politikai és állampolgári rehabilitációjának. Ezt egészen 1992-ig eredményesen gátolták meg a belügyi apparátus átmentett emberei – Antall József határozott szándékával szemben is.

Sztáray robusztus, kemény prédikátor-alkat volt, de jó ügyekben mindig segíteni kész, s aki bajba jutott, azt akár a hátára is vette, mint (a mondják, sose élt, de oly csodálatos) Szent Kristóf. San Bernardinóban, a sivatag közelében épült házát egy bozóttűzben egymaga védte meg a leégéstől, amikor a tűzoltók már feladták a harcot. De öreg korában elköltözött Oregonba, nem akarván bevárni a következő bozóttűzet, s a következő földrengést, amely – geológus lévén tudta – előbb-utóbb Dél-Kaliforniában bekövetkezik.

San Bernardino, New Brunswick, Washington – egy-egy fény aludt most ki emlékezetünk térképén. Házak, családok, baráti körök fénye, amelyekben tisztán beszélő magyar szellem élt. Az otthonosság bizonyossága, az igaz barátság várt bennünket mindig ott, erősítésül a honvágy fájdalma ellen, de akár az itthoni színvonaltalanság és reménytelenség ellenszereként.

Amerika és a nagyvilág magyarjai a valódi szellemi hazát teremtették meg, becsületet és befolyást szereztek nekünk, nagyszerű közösségeket és műveket alkottak. Az 1990 utáni Magyarország mindezt, sajnos, nem becsülte, nem is értette eléggé. A kádári provincializmus és tudatlanság inerciája itt kísért köztünk ma is.

A mostani veszteség sokszoros. Barátaim voltak, sok jó órát és napot töltöttem velük. Hiányuk fáj.

Gyászolja őket az amerikai magyarság, és gyászolja a magyar kultúra. A monumentumokat, amelyeket e három férfi, családjuk és körük teremtett az évtizedek alatt, becsülünk kell. Élnünk kell velük.

KODOLÁNYI GYULA

A VISSZANYOMOTT NEMZET

Németh László Napló-részlete ürügyén

Áprilisban jelent meg Németh László évtizedekre homályból sötétbe temetett kézírata a magyar forradalomról (*Hitel*, 2011. április). Aligha kell mondanom, hogy megrázó erejű írás, Németh sajátosan egyéni perspektívája, moralitása, harmadikutassága olyan vonások, amelyek a maguk rejtett és nyílt módján mélységesen összefüggtek a forradalom természetével. Olyannyira, hogy talán azt is mondhatnánk: 1956 az a forradalom volt, amelyre az író egész életében vágyott – miközben ő maga közvetlenül kimaradt belőle. Hogy a forradalmat letipró hatalom is érzett valamit ebből, azt az mutatja, hogy miként kezelte Németh Lászlót a továbbiakban (bár voltaképpen már korábban is).

Talán nem méltatlan, ha ebből a különleges szövevényből és kivételesen jelentős irodalmi-történelmi „leletből” csak egy, és meglehet, talán nem is a legfontosabb momentumot ragadok ki. (Annál inkább, mert az írás minden eleme fontos.)

1956 forradalmáról nem lehet úgy szólni, hogy ne beszéljünk arról, ami utána következett: a forradalom tagadására épülő rendszerről és a felejtésére épülő társadalomról. Az első pillanatoktól kezdve világosan látta ezt Németh László, lényegében előre. Ez magyarázza, hogy a kéziratból éppen a Kádár-kormányra vonatkozó fejezet hiányzik, valószínűleg maga az író semmisítette meg, viszont – vélhetően az eredeti szöveg helyére illesztés szándékával – készült erről a témáról egy új, ám a meglévő tanulmány szövegébe már be nem dolgozott írás. Az egységes formába szerkesztés elmaradásának oka, hogy Némethnek semmiféle

reménye nem lehetett írása megjelentetésére. Ez az ok, amit botránnyos eufemizmus lenne egyszerűen a cenzúra szóval megnevezni, éppen annyira természetes, mint háborúban az erőszakos halál.

1956-ban a forradalom első hetében Németh László még Szigligeten tartózkodott. Onnan, kívül az események forgatagán, eleve eszmévé emelkedve láthatta-élhette meg ezt a tragédiába futó drámát. Ez a távlat adta meg az *Emelkedő nemzet* perspektíváját. Röviddel később már mást kellett látnia: az ismét *viSSZANYOMOTT nemzetet* – amikor biztos volt abban, hogy a forradalmak, így a magyar forradalom is, nem „a legelnyomottabb, hanem a legviSSZANYOMOTTABB népek válasza volt a zsarnokságra”.

Mintha Kádárék is megérezték volna ezt! Olyan rendszer kialakítását tekintették céljuknak, amelyben a zsarnokság megmarad, az elnyomás teljes, de a viSSZANYOMÁS valahogy elrejtve valósul meg. Ezt a célt, mi tagadás, sikeresen meg is valósították. Ezért olyan nehéz most a Kádár-kor világának szörnyűségéről beszélni, mikor bárki mondhatja, hogy nem is volt az olyan szörnyű. Olykor, ezt is be kell vállalni, magam is érzek így: noha nemcsak tudom, hogy igenis szörnyű volt, hanem ma is nap mint nap látom e szörnyűség következményeit.

Az ember, noha a jövőt tekintve óvatos, mondhatni negativista teremtmény, emlékezetéből többnyire kisöpri a súlyos traumákat. Igaza van a szirupos dalszövegnek: csak a szépre emlékezik.

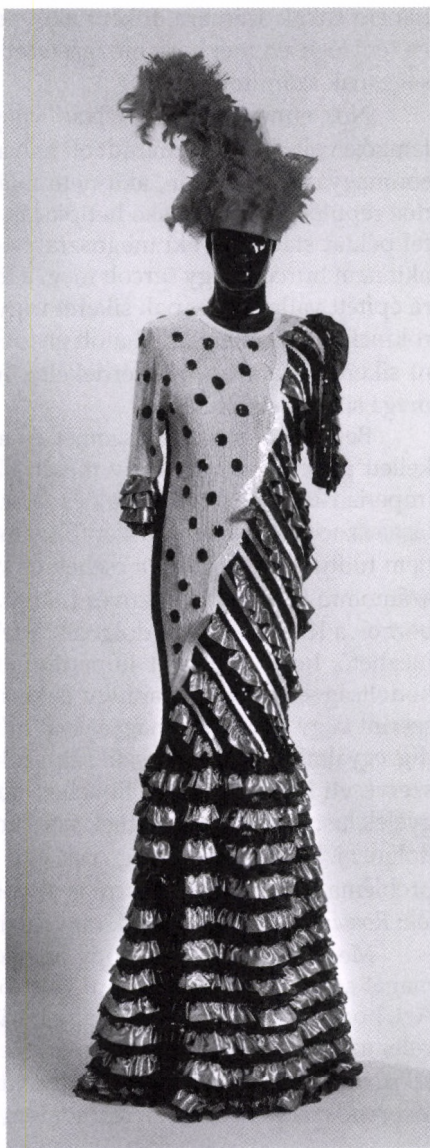
Nem csoda hát, hogy az elmúlt húsz évben úgy sikerült elfelejteni a Kádár-rendszert, hogy soha nem volt idő végiggondolni, milyen is volt. Lassan a második generáció nő fel, amelyik alig tud erről valamit – a történetéről esetleg, de lényegéről, s arról, hogy miként éltek-éltünk benne akkoriak, szinte semmit. E rendszer egyik jellegzetessége a fokozatos elhalás volt, története az önmagától való eltávolodással írható le – miközben a hatalmi szerkezet, a párt szűk

vezetésének teljhatalma megmaradt. Ami persze igencsak viszonylagos: ez a hatalom csak *alárendeltjeinek jogfosztottságához képest* valami. Ám végeredményben mindannyiunkról lehet úgy írni, ahogy Németh László teszi, amikor a „mi, hódoltságaiak” fordulatot használja. Másutt Magyarországot a „szovjet birodalom egyik tartományá”-nak nevezi. Okkal. Amiből az is következik, hogy a helyi hatalom a birodalom urainak kiszolgáltatottja – ám ez azok gondja maradt, akik elvállalták a maguk szerepét. És hogy mekkora lelki terhet jelentett ez, hogy miként ölte a lélekgyilkosok lelkét, azt Kádár János utolsó nyilvános szerepléséből tudjuk. Túl a jelenés patológikus vonásain, a már-már százalmas, öszszeroppant diktátor motyogós monológjából a félelem, a bevallatlanul fortyogó önvád és önmentegetés jelentett megragadható tartalmakat. A rendszer névadójáról még annyit, hogy megítélését nagyban befolyásolja személyisége. Kádár nem volt despota, nem volt autoriter alkat. Ám ettől rendszere még despotikus és autokratikus maradt. Éppen attól hatott másmilyennek, mint a „társdiktatúrák”, hogy ilyen vezető állt az élén.

Részben ebből következett, a Kádár-rendszer egyediségéhez tartozott, hogy szerkezeti változatlansága ellenére arculata folyamatosan változott. Tömegmészárlásokkal kezdődött: majd az akasztások a *sortüzekhez képest* szinte konszolidációnak hatottak. A börtön pedig *az akasztáshoz képest* maga volt a megbékélés. *A börtönökhöz képest* az amnesztiák utáni megbélyegzettség, csak hébe-hóba egy-egy meghurcolás, elítélés, utazási tilalom, írói szilencium, állásvesztés egyenesen a demokrácia és a szabadság érzetét kelthette – azokban, akiket nem sújtott. És egyre kevesebbet sújtott.

És a gazdaságban is: *a teremtéshez képest*, annak merevségét sóhajtásnyival enyhítve, az „új mechanizmus” szinte a vállalkozás szabadságának előképeként jelent meg, amit aztán a gmk-k, a második gazdaság engedélyezése, megtűrése erősített. És nemcsak a propaganda szintjén,

Faded, illegible text visible in the background on the left side of the page.

KIRÁLYNŐ, 2009
*Flitterszövet, muszlin,
lamé, toll*

hanem sokak számára, főként akik nem próbálták ki, hogy ez ténylegesen mekkora mozgásteret enged, már-már valóságosnak számított.

Nos, ennek az „*ahhoz képest*” világnak ez is az egyik jellemzője volt. Aki nem maradt ott halva Salgótarján vagy Mosonmagyaróvár főterén, akit nem találtak el Gyurkó százados repülősei Tiszakécske hetipiácán, akit nem akasztottak fel példát statuálni, aki megúsza, hogy börtönbe kerüljön, akit nem hurcolt vagy sarcolt meg, a törékeny reformizmusra épített vállalkozásának sikerét irigyelve, a szocialista bürokrácia, az töretlenül bízhatott gazdagabb jövőjében. Egyéni sikere tudatában nem érdekelte, hogy azt a rendszer a maga sikerének tekinti.

Be kellett csuknia a szemét és a fülét, vagy éppen el kellett persze hinnie néhány mesét. Hogy Prágában a világ imperialistái építettek Dubcek és társai segítségével hídfőállást a szocialista világrendszer fölszámolásához. (Akkor még nem tudtuk, szerencsére a csehek és szlovákok sem, hogy a számomra is oly rokonszenves Ludvík Svoboda hadseregtagbornok a KGB-nek – is – dolgozik. Mely tény csak úgy értelmezhető, hogy a szovjet impériumhoz kötött államok – a hódoltság – hatalmasai amúgy is kizárólag a szovjet akarat szerint vagy annak jóváhagyásával működhettek. Ehhez pedig egyáltalán nem volt szükség szokványosan formalizált szervezeti kapcsolatokra.) El kellett hinni azt is, hogy a lengyelek lusták, és jobb szeretnek sztrájkolni és csencselni, mint dolgozni. Romániában meg csak egy cezaromániás cézár a probléma. De rémuralma arra is jó volt, hogy világossá váljék: *Romániához képest* nálunk ragyogóan mennek a dolgok.

Meg kellett tanulni, hogy annak jó, aki kívül helyezi magát a sorsán. Azt, hogy ami vele történik, nem abszolút. Azt, hogy csak úgy érzi, hogy ami körülveszi és ami történik vele, az rossz, de ha reálisan mérlegel, tudnia kell, hogy a *helyzetéhez képest* nagyon is jó dolga van. Ebbe a vonatkoztatási rendszerbe nem fért a forradalom emlékéhez ragaszkó-

dás. A *diktatúrához képest* szabad élethez nem kellett másról lemondani, csak a szabadságról. Meglehet, az adott helyzetben ez nem is olyan nagy ár. Lehet, az alkut megkötő nem is él rosszul. Esetleg még jobban is, mintha a maga életét élné. Csak éppen ez már nem a saját élete. Nem teljes élet többé. Akkor sem, ha az, aki így él, akit erre az életre neveltek (vagy inkább idomítottak), úgy gondolja, mindene megvan.

Néha persze ott tátong előtte a „szakadékként fölnyílt valóság”, hogy Németh más összefüggésben leírt képét idézzem. Írása 1956. november 10. és 20. között születhetett. Nem tudhatta, mi következik. Amit az addig végbement, átlátható dolgokról írt, azon utóbb nem volt mit változtatnia. Ám a Kádár-ról és berendezkedéséről írtakat újrafogalmazta, láthatóan az ugyancsak fennmaradt vázlat fő szempontjai alapján, de nyilván valamivel későbbi tapasztalatok birtokában. A szövegben, apró következetlenséggel, tizenhat és tizenhét év tapasztalatairól ír – amiből akár arra is következtethetünk, hogy a végleges változat az 1956-os kézirat 1957-es átdolgozása. Mindenesetre a kádárizmus rendszeréről nincs benne szó, csak bűnben fogadásáról. Arról, hogy legsúlyosabb vétke a forradalom meg- és letagadása, ellenforradalomnak bélyegzése volt.

Ezzel vette el Kádár a magyar nemzetől történelme legszébb és legnemesebb pillanatait, amikor önmaga fölé nőve, méltóságát önmagából merítve, sorsa abszolútumára ébredve cselekedett. Kádár a nemzetet nem közvetlen létviszonyaiban „nyomta vissza”, hanem önbecsülésében. Németh méltányolja Kádár igyekezetét, mérlegeli behódolásának esetleges magasabb szempontjait. De ítélete keserűen elmarasztaló: „A cél, amelyre felhasználta magát, nyilván annak a politikai helyzetnek a visszaállítása [...], amelyben október 23-a még a remény szintjén sem ismétlődhet meg többet.”

Mindezt persze fölöttébb nehéz elmagyarázni a pártállam furcsaságait, elmondva anekdotikusnak ható történeteket földidézve azoknak, akik a „retro” világdívatjában a *mi*

előidőnk emlékeit csudálják. E *tárgyi világhoz képest* a lelkekben-szellemben maradt emléknymok láthatatlanok.

Az is, hogy a *rendszerhez képest* is lehetett másként élni. Nekem szerencsém volt: hálás lehetek a sorsomnak, hogy a rendszerből valamennyire kimaradhattam. Ez a legkevésbé sem hatalmaz fel, hogy erre hivatkozva ítélkezsek a kevésbé szerencsések felett – hiszen sokban, végül is magam is ebben a rendszerben éltem. De a történelemtől lehet ítéletem.

Családom, a kipróbált ismerősök, a tágabb rokonság és az ő ismerőseik köre, és az e közegekben való szocializáció nyomán öntudatlanul is az ide illeszthetőség szempontja alapján választott barátok egyfajta alternatív hálózatot jelentettek azzal szemben, ami körülvelt minket. De miként is lehet ezt elmondani? Ennek nincs írásos nyoma, nincsenek erre vonatkozó fölmérések, nincs szépirodalmi ábrázolása. Illegális ugyan nem volt, már csak azért sem lehetett, mert megfoghatatlan, ösztönös, az ízlés és az érzelmek, reflexek, talán még a gének (a kulturális gének bizonyosan!) is szabályozták. Mi így éltük túl ezt a rendszert. Rossz volt, de nem fájdalmas. Valóban, még jól is érezhette magát az ember, nem benne, hanem amíg kívül maradhatott rajta. Így éltünk, túléltek, *ahhoz képest* szerencsésen.

GRÓH GÁSPÁR

A MAGYAR NÖVEKEDÉS FÖLTÉTELRENDSZERE¹

A magyar gazdaságstratégia egyik legtöbbit vitatott kérdése az, hogy mikor és milyen ütemű gazdasági növekedés érhető el közép- és hosszú távon, s mikorra foglalhatja el az ország a helyét Európa fejlett államai között. Az ezzel kapcsolatos kérdések megválaszolása az elmúlt két évtizedben vízváltóvá vált a jobb- és baloldal között is. E cikkben megkíséreljük a növekedés hosszú távú összetevőinek és az ezt szolgáló – többnyire gyors egymásutánban közreadott – gazdaságpolitikai újítások körének rendszerezett áttekintését. Megvizsgáljuk, hogy mi lenne szükséges ahhoz, hogy a 2004–2009 közt legalább 1 százalékponttal lecsökkent növekedési trendértéket tartósan magasabb üteművé lehessen tenni.

A 21. század második évtizedében Magyarország legalább három síkon szembesül a növekedés kihívásával. Tárgyalásunk első szintje *a statisztikai*. Megállapíthatjuk: *a gazdasági növekedés üteme*, ami 1996 és 2000 közt még évi 3,9% volt, sőt 2001–2006 közt 4,2%-ra gyorsult,² 2007-re már 1 százalékot sem ért el, azaz már *a pénzügyi válságot megelőzően egyértelműen kifulladásra*³. 2008-ban, amikor a válság közvetlen hatása még csak a 4. negyedévben érvényesült, az éves növekedés már a 0,6%-ot is alig érte el. 2009-ben válságév volt, a visszaesés az unió egészében 4,2%-os, hazánkban azonban ennél lényegesen nagyobb, 6,3%-os volt. 2010-ben a legborúsabb előrejelzéseknél jobb, ámde társadalmilag alig értékelhető 1,2%-os növekedést mutattak ki, amit 2011-ben 2,5 majd 2012-ben 3 százalékos körüli megélénkülés követhet az előrejelzők szerint.⁴ Ezek szerint a 2006-ban egyszer már elért szintet 2013 végére érhetjük el ismét, miközben számos állam lendületesen javít-

ja helyzetét, Kína például évi 9, India évi 7%-ot meghaladó ütemben (előbbi három, utóbbi két évtizede és a válságkor-szak alatt sem lassulva). Felzárkózás helyett lemaradást észlelünk tehát, és ez igaz a közvetlen környezetünkkel, a visegrádi országokkal való egybevetésben is.

A második *a nagypolitikai szint*. A jobbközép erők 2010-ben olyan – konkrétumokat többnyire mellőző – gazdaságpolitikai sugallattal nyertek választást, ami a baloldalt másfél évtizeden át jellemzett, pénzügyi megszorításokra épülő irányzat ellentétéként tételeződött. E platform mibenléte részleteiben és előzetesen sosem került kifejtésre, sem a tudományos életben, sem hivatalos kormányzati dokumentumokban, főbb vonásait egyes vezetők alkalmi megnyilvánulásaiából és a kormányzat konkrét intézkedéseinek utólagos elemzéséből rakhatjuk csak össze, eltérően például az 1991. évi Kupa-programtól, vagy a Bokros Lajos 25 pontjából kirajzolódott 1995. évi megszorító csomagtól⁵. Olvasatunkban a folyamatosan napvilágra kerülő hivatalos dokumentumokból egy Ronald Reagan elnökségét idéző, *kínálati oldalú gazdaságpolitika* körvonalai rajzolódnak ki. A 2012-ben kiteljesedő, 16 százalékos egykulcsos adórendszer, a ciklus második felében vélhetőleg mégis csökkenő társasági adó, a szociális és a munkajövedelmek arányának módosítása az utóbbiak javára együttesen a gazdaságilag aktívak, a fiatalok, a jól képzettek, a vállalkozásból élők, általában a felső középosztályok helyzetét erősíti. A kormányzat épp ezen ösztönzőktől várja a gazdasági növekedés tartós élénkülését, ami egyfelől a nagyívű foglalkoztatásbővítés, másfelől a már végbevitt és a kilátásba helyezett további köztehermérés-kés fedezetéül szolgálna.

Eközben a kormányzat – szinte fölállásától kezdve – a tagjai által *nem-konvencionálisnak nevezett intézkedések sorozatának* bevetésére is kényszerült. Mivel a nyugdíjak és a közszolgáltatások megkurtítása szóba sem jöhetett, a megoldást az előzetes elemzésekből/fölvetésekből nem következő, je-

lentős számú és kihatású bevételnövelő intézkedés jelentette. A válságadók, az ágazati különadók, a magán-nyugdíjpénztári vagyon állami kézbe vétele és a tagdíjak 14 havi teljes összegének az állami rendszerbe irányítása, az adójóváírások kivezetése egyszeri bevételnövelést eredményezett. Az intézkedések éles bírálatot váltottak ki az EU Bizottság, az IMF és a nyugati sajtó lényegében teljes köre részéről. Ezek közül a legfontosabb talán az, hogy egyszeri intézkedésekkel tartós kiadási tételeket – így nyugdíjakat – finanszíroznak, továbbá hogy a versenysemlegesség és az átláthatóság EU-szerződésében becikkelyezett jogelvei sérültek.

Bármilyen legyen is a helyzet, az kétségtelen, hogy az alább még tárgyalandó *fő konkrét gazdaságpolitikai cél, az éves államháztartási hiány féken tartása* mindenképp évközi intézkedéseket, ezen belül a gyorsan keresztülvihető bevételnövelő lépések megtételét követelte meg. Ha más miatt nem, azért, mert a kiadások csökkentéséhez bonyolult szakmai törvények módosítására és alkalmazására van szükség, amelyek átfutási ideje 6 hónaptól 3–4 évig is terjedhet, vagyis azonnali hatást nem tudnak elérni. Márpedig az országot az új kormány föllálásakor még a készenléti hitelmegállapodás alapján ellenőrző EU Bizottság elnöke már a kormányfővel való első hivatalos találkozásán jelezte, hogy a hiány semmiképp se mehet a Bajnai-kormány által vállalt 3,8% fölé – ez egyértelműen az akkor föllállított Európai Pénzügyi Stabilitási Alap⁶ hitelességét védte, nem pedig a magyar helyzet megítéléséből adódott. Mivel az uniós átlag 2009-ben 6,3% volt, ez példátlan szigort jelentett. S ma már tudjuk, hogy még e rendkívüli lépések és évközi zárolások ellenére is a legfőbb célt nem sikerült elérni: e cikk lezárásakor a 2010. évi előzetes adat 4,5% volt.⁷ Mindez arra utal, hogy a kormányoldal által hangoztatott normatív szempont, mely szerint a tartós költségvetési kiegyensúlyozás alapja a gyorsuló növekedés, valós – hisz stagnálásközeli helyzetben rendre elvétjük a pénzügyi célokat is. És fordítva: ha a növekedési

ütem trendértékét nem sikerül az ökonometriai elemzésekben szereplő, évi átlag 2–2,5% fölé vinni, akkor sem a társadalmi – hosszú távú –, sem pedig a finanszírozhatósági – azaz a rövid távú – célok elérésének nincs valós esélye.

A magyar kísérlet érdekességét az is megadja, hogy a fölöttébb széles alapon álló kormányzó koalíció a törvényhozásban kétharmados többséggel bír, s egyben az önkormányzatok túlnyomó többségét is birtokolja. Ilyesféle helyzetet a magyar demokrácia helyreállítása óta még sosem fordult elő. A politikatudományi elméletek szerint ez a helyzet *különösen alkalmas lehetne ama átfogó átalakítások végbevitelére*, amit a megelőző két évtized politikai széttagoltsága és a kormányzat törékenysége⁸ miatt meg se mertek kísérteni. Ráadásul megfelelő ütemezés és szakszerű kivitelezés esetén a részintézkedések közt önerősítő összhang – szinergia – jön létre, ami a nyertesek számát és a kormányzat támogatottságát növeli.⁹ Ebben a keretben el lehet végezni az évtizedek óta halogatott átalakítást a lassú átfutású területeken, mint amilyen az oktatás egésze, a területfejlesztés, a társadalmi egybetartozás megerősítése – a cigány kisebbség betagozása –, a foglalkoztatás kiterjesztése, a közigazgatás és a nyugellátás fenntarthatóvá tétele. El lehet végezni a szakmai és társadalmi programalkotást, és e megoldások bevezetését el is lehet indítani. Közismert, hogy a felsorolt területek mindegyikén egyetlen törvényhozási időszakon túlnyúlik az értelmes megvalósítás időigénye. Épp ezért a szakmai és a társadalmi közmegegyezés alapozhatja meg az egy cikluson túlnyúló folytonosságot, ami nélkül az egyes részintézkedések értelmüket veszítik, vagy épp kioltják egymást.

És ezzel eljutottunk a legfontosabbhoz, *a harmadik szintre*: ez pedig *a társadalomé*. A felsorolt területek mindegyikén a módosítások emberek millióinak életét közvetlenül érintik. Ez pedig – az egészségügytől a munkanélküli-ellátáson át a közlekedésig – előbb költséggel jár, ami rögtön jelentkezik, s csak ezt követik majd a javulás elemei, amelyek távoliak és

bizonytalanok is. Mint a lakásfelújításnál, a kellemetlenség azonnali, az élvezet későbbi és nem is biztos. Ha pedig e régi reformadóságait az ország törleszteni kezdi, eközben folytonosan fönn kell tartani e lépések – és az egész ország – finanszírozhatóságát.

A növekedés tényezőiről

Miképp lehetséges tehát e sok szempontból pótolhatatlan, lendületes és fönntartható gazdasági növekedést kialakítani? E kérdés a közgazdaságtan örökzöldjei közé tartozik, és számos versengő iskola és közelítés él a szakirodalomban (North, 2005). A következőkben a hagyományos megközelítést alkalmazzuk, vagyis nem számolunk a műszaki haladás váratlan nagy ugrásaival vagy olyan átütő innovációs sikerekkel, amelyek kilendíthetnék az országot a lassú növekedés föntebb vázolt alappályájáról. Nem vizsgáljuk e helyütt egy újabb világgazdasági válság hatására kialakuló felfordulást sem, bár ez az eset e cikk lezárásakor nem zárható ki egyértelműen.

a) *A tőkefőlhalmozás* a magyar gazdaságban hagyományosan elégtelen, nem utolsósorban azért, mert a szocialista korszak nélkülözését követően a magánmegtakarítási kedv igen alacsony maradt. Ez nem független attól, hogy a szociális háló mellett a nagy bukás kockázata kicsi, a jövőkép zavarossága és a kilátások hiánya miatt a máról holnapra élés tömegessé vált. Végül a bankrendszer az elmúlt évtizedben nálunk is a felelőtlen költekezést fedező megoldásokkal alapozta meg a maga számítását. A svájcifrank-hitelek jó része tartós jövedelemmel és vagyonnal nem fedezett, nem is fedezhető, hivalkodó fogyasztást finanszírozott, így sose térülhet meg.¹⁰ Az állam a lakossági megtakarításokat rendszeres hiányainak fedezésére használta, sőt időről időre a vállalkozói szféra is megtakarítóvá vált, ami igen sú-

lyos tény, hisz épp a fordítottja annak, amiről a gazdálkodás szól. Kézenfekvő, hogy a rendszeres költekezést ekképp *rendszeres külső hitelfelvétel pótolta, mindhárom fő jövedelemtulajdonosnál*. Fontos emlékeztetni arra, hogy a megtakarítási ráta többek szorgalmazta emelése a folyó fogyasztás további mérséklését és ekképp a kibocsátás és a foglalkoztatás tartós vergődését eredményezné, míg a tőkepiac mélyítését ideológiai és hatalmi szempontok határolják be.

b) *A munkapiaci részvétel aránya*, vagyis az a szám, ami megmutatja, hogy 100 ép felnőtt emberből hányan végeznek jövedelemtermelő munkát, a kétezres évek első tizedében 56% körül tartósult, szemben az EU-átlag 71,1%-ával és az Egyesült Államok 74,6%-ával. Magyarán szólva, közel kétszer akkora termelékenységi szint mellett *Amerikában a lakosság egyötödével (!) többen dolgoznak átlagban, mint nálunk*, 20 százaléknyi polgártárs nálunk nem teremt értéket, míg Amerikában igen. Ráadásul nálunk a foglalkoztatás már a gyors növekedés idején, 2001–2005 közt is csökkent, átlagban 0,4%-kal évente, 2007-ben 0,3%-kal és 2008-ban 1,3%-kal, ami irányzattá válik már a válságot megelőzően. 2009-ben erre további 2,8% és 2010-ben 1,5% rakódik rá, s mai ismereteink szerint ez 2011-ben is folytatódott. Míg nálunk a tényleges nyugdíjba vonulás átlagosan ötvenhat éves korban történik, *a munkában töltött idő Skandináviában és Japánban 15 évvel hosszabb*.¹¹ 10 millió alatti lakosra 3,3 millió nyugdíjas, 1,2 millió minimálbéres, 800 ezer fölötti rokkant nyilván elviselhetetlenül sok, főleg ha a teljes körű járulékfizetők köre alig haladja meg az 1,7 milliót.

c) Magyarország a térség államai közt elsőnek hajtotta végre a *bankszektor reformját*. És időben élenjáró volt a *tőkepiac* 1989. évi létrehozása, amit a tőzsdei privatizáció háttérbe szorítása némileg eljelentéktelenített. Mégis, a korai indulás és a viszonylag fejlett jogi és intézményi megoldások a forráselosztás hatékonyságának erős javulását és így a növekedés hatékonyságának fokozását tette volna várhatóvá. A va-

FILOZÓFUS,
2009
*Muszlin, tüll,
organza, selyem*

lóság, mint tudjuk, meglehetősen másként alakult. *A banki díjak viszonylagos szintje és a profitráta is Európában évről évre a legmagasabb.* A tőkepiac hosszú ideje a négy nagy részvény körére szűkült. A magánosítást kormányzati, személyes és munkavállalói érdekek uralták, a hatékonyság és ekképp a tőzsdei bevezetés szempontja hátrасorolódott. A hazai tulajdonú középvállalkozások megerősödése, majd tőzsdei bevezetése álom maradt.

d) A gazdasági növekedés hajtómotorja – minden gazdaságelmélet szerint – végső fokon az *innováció*. És hajlamosak vagyunk a Nobel-díjasok és a Rubik-kocka hazájának képzelni magunkat, ekképp a találékony nép mítosza leng körül bennünket. És ez igaz is, amennyiben az életet megnehezítő előírások és szabályok kikerüléséről, a fű alatti túlélés stratégiájáról van szó. De a schumpeteri újítók, a teremtő rombolók, az iparban termelő áttöréseket hozók terét beszűkíti a kutatás és a fejlesztés évtizedes elhanyagolása. A rendszerváltozás óta az volt a jó év, ha a K+F ráfordítások elérték a GDP 1%-át, szemben az EU-s cél 3%-kal. És, ugyancsak a világtrenddel szembemenve, ennek kétharmada az állami és alig egyharmada a céges forrás, utóbbi is jórészt egy tucatnyi nemzetközi cég fejlesztése. Az újdonságok befogadására az oktatási rendszer készítené föl. Az azonban az óvodai szinten szétesett, az alap- és középszinten öncélúan szétagolódott, a felsőoktatásban pedig a teljes korosztály létszámánál többet iskoláztak be 2008–2010 során, megjelenítve a mennyiségi bővülés és az ezzel járó minőségromlás hatásait. Jól mutatja e hatást, hogy az osztatlan képzésű főiskolásoknak még mindig 76%-a tud elhelyezkedni, az osztott alapképzésből kikerülő egyetemi végzettségűeknek viszont alig 53%-a (egy év után).¹² Márpedig *ahol nem kutatnak, ott utóbb már az alkalmazásra is képtelenné válnak.*

e) *Az EU-hoz való csatlakozás* nagy reményeket keltett. A közélet egésze mintha elhitte volna saját hírverését, és a bőség birodalmának bekövetkeztét várta, ahol kárpótolnak

régi sérelmeinkért, viszont megóvnak a további erőfeszítésektől. Az *unió valósága*, már kezdettől fogva, egész más volt: ez már *nem az alapító atyák szolidarisztikus és távlatokban gondolkodó közössége volt*. Maga az a tény, hogy a csatlakozásra jó másfél évtizedet kellett várni egy elenyésző gazdasági súlyú országcsoportnak, már jelezte, hogy a játékszabályok megváltoztak. 2005-től a felosztandó alapok körüli éles vita és az átutalások gyakori visszavétele jelezte, hogy más világban élünk. 2010 őszére az ország az uniós források jó negyötödét már lehívta és lekötötte. Innen tudható, hogy a felhasználásban a nem gazdasági célok a jellemzők, mint a Zeneakadémia felújítása, vagy a kulturális főváros, Pécs belterületének részleges rendezése. Jómagam ezt helyeslem, hisz az EU nem cég, ezért befektetéseiének definíciószerűen nem a megtérülést, hanem a közjót kell szolgálnia. Ugyanakkor a jobbközép kormány köreiben sokan bíztak abban, hogy e forrás révén mozdulhat meg a magyar kisvállalkozói kör – ami illúziónak bizonyult.

f) Végül a *jogállamiság és a gazdasági szabadság kiterjesztése* az elmúlt évek közgazdasági elemzései szerint legalább annyira fontos tényezői a fölzárkózásnak, mint a hagyományos tényezők bármelyike. Nos, e két tényező siralmasan gyenge volt az elmúlt két évtized Magyarországon. Az átláthatóság hiánya, az adott helyzetre szabott törvénykezés, a hatalmi érdek szerint átértelmezett szabályok, az önkényes alkalmazás, valamint a túladóztatás és a jövedelem elszívárása mind az ellenkező irányba vitt.

Nos, a növekedés tényezőinek messze nem teljes körű áttekintése már egy szomorú következtetést megalapoz. *Hazánkban a növekedés tényezői közül egy sincs jó állapotban*, ekképp mozgásba hozatalukra a szándéknyilvánítás, a ráolvasás vagy bármi gyors hatású megoldás reménytelennek tűnik. Mi több, jól látható, hogy maga a gazdaságpolitika – különösen a gyorsan módosítható adó- és konjunktúrapolitika – egésze csupán egyike – és *nem is leglényegesebbike* –

azon tényezőknek, amikből a növekedési összeteljesítmény hosszabb távon összetevődik. A gazdaságpolitika jobb esetben is csak közvetett és hosszabb távú szerepet játszik, közvetlen folyamatbefolyásoló szerepe – különösen kedvező értelemben – meglehetősen csekély. A konjunktúrapolitika eszközei – így az államháztartás egyensúlyi mutatói vagy a különadók be- és kivezetése az összeteljesítményt középtávon is már csak kevésbé tudják alakítani.

Helyzetkép

a) Már a közép- és hosszú távú növekedési tényezők fenti – vázlatos – számbavétele is arra utal, hogy téves a piaci megfigyelők körében elterjedt ama vélelem, mely szerint *Magyarországon 2008–2009-ben pusztán a világgazdasági válságból fakadó konjunkturális gyengülés* esete állna fenn. Utóbbi esetben indokolt is lenne a jobbközép kormányzat első kilenc hónapjának derűlátása, mely szerint a külső sokk elmúltával, mintegy önjáró módon térhetnének vissza a jól megszokott 4,5%-os növekedési pályára vagy annál akár egy százalékponttal magasabbra is.¹³ Az ugyanis jól látható, hogy a 2006 őszi konvergenciaprogramtól kezdve a költségvetés semleges hatású volt, majd a Bajnai-kormányzat a GDP 5 százalékpontjának megfelelő kiigazítást hajtott végre a fizetőképesség megőrzése érdekében. Eközben visszamenőleges jegybanki elemzések kimutatták, hogy 2005–2006-ban a költségvetés – adósságból – évi mintegy 1,5 százalékpontos keresletbővítést hajtott végre. Azaz, semleges, fenntartható politika mellett a magyar növekedés trendértéke *már 2004 óta nem haladhatja meg a 2,5%-os értéket*. Vagyis az erőfeszítést és annak részletes igazolását igényli, miképp és mitől duplázódik meg a következő években a növekedési teljesítmény, mert enélkül csak kívánhatjuk, ámde nem jelezhetjük előre. Az ugyanis elemi hiba, ha az előrejelzési

technika vezeti az elemzőt, és el is hiszi, hogy a külső hatás elmúltával a valóságban is minden a régi jó kerékvágásba tér vissza.

b) E fölismerést csak erősíti, ha az e helyütt tételesen nem idézett nagyszámú társadalomtudományi elemzés és a napi megfigyelés alapján felidézzük azt a már-már közhelyszerű tételt, hogy *Magyarország 2004–2009 közt egy sor egymásra épülő és egymást csak részben átfedő válság örvényébe került* (Matolcsy, 2008). Csak jelzésszerűen: e körbe tartozik a kisvállalkozások válsága, a civilizált társadalom kötőszövetét alkotó értékek megrendülése, a bizalom szembeszökően alacsony szintje, ami a közintézmények mellett a személyes viszonyokra is kiterjed, a szabályozás hitelvesztése, a foglalkoztatás és a munkára foghatóság válsága, a jóléti rendszerek fenntarthatatlansága és céltévesztése.

E válságok kibontása és elemzése egész kötetet érdemelne. A fölsorolással csak azt kívántuk szemléltetni, hogy a magyar gazdaság krízise sokkal mélyebb, és más természetű is, mint ami annak taglalásából adódna, hogy elértük-e a költségvetési hiánycélt, vagy szokás szerint elvettük azt. A hosszabb távú kimenet szempontjából utóbbi szinte mindegy. S miközben kézenfekvő, hogy a görög, az ír, vagy az esetleges ibériai válság éleződése idején az állam háztartásának fegyelmezett és áttekinthető vitele egyfajta minimumföltétel, e kérdések – köztük az, hogy az IMF-fel vagy nélküle boldogulunk – elenyésző jelentőségűek az ország halmozódó *szerkezeti feszültségeihez* képest. Merthogy ez utóbbiak buknak ki a folyó pénzügyi mutatók rendszeres fenntarthatatlanná válásában.

c) Ezzel eljutottunk egy korábban többször taglalt kérdéshez, nevezetesen *a pénzügyi egyensúlyteremtés és a működőképes szerkezetek kialakítása közti kibékíthetetlen ellentét*hez. Míg a stabilizáció – főképp egy naptári éven belül – kimondottan parancsuralmi eszközökkel érhető el, működőképes szerkezetet még a vasminiszter, Baross Gábor sem

úgy hozott létre, hogy hivatalból elrendelte volna azt. Az újabb kori emlékezetben élénken élő Bokros-csomag és a Molnár Lajos–Horváth Ágnes-féle egészségügyi megszorítások jól szemléltetik ezt. Mindkét esetben a szakmai, majd társadalmi ellenállás politikaformáló erővé válva elsöpörte a reformereket.

Épp ezért élénken és hangosan tiltakoznunk kell az ellen a – részben nyugati – sajtótermékek keltette téves beállítás ellen, mely szerint a költségvetési megszorítás lenne maga a reform. Sokat halljuk, pedig közönséges tévedés. Kézenfekvő, hogy *minden változás előbb költségekkel jár* – legyen szó a Manchester City elitklubba alakításáról vagy a kórházak működőképessé tételéről. Mindeme esetekben a pénzügyi szigor erőttese vélhetőleg eleve tévútra visz. A kijelölt hivatalnok leadja a győzelmi jelentést: csökkent a költség szint. Eközben a valódi eredményváltozó – bejutunk-e a BL-be, többen távoztak-e gyógyultan, jobb-e a kezelés után az életminőségük, mint előtte volt – meg sem jelenik, ha igen, akkor romlást mutat. Márpedig az EU – főleg a német-francia páros – sokkal jobban fél az Európai Költségvetési Kiigazító Alapot kikezdő spekulációtól és túlhasználástól, mint hogy a valódi, szerkezeti reformokat és a közép- meg hosszú távon várható eredményeket mérlegelnék. Épp erre a veszélyre hívta fel kilenc uniós ország vezetése a figyelmet az EU stabilitási és versenyképességi csúcsának előestéjén.¹⁴ Márpedig a költségvetési megkurtítások, ha mégoly szükségesek is lehetnek, önmagukban nem jelenthetnek és nem is jelentenek gyógyírt a magyar gazdaság szerkezeti jellegű elnehezülésére.

d) Széles körű újabb nemzetközi szakirodalom alapján e ponton szükséges emlékeztetnünk arra, amit a gyakorlat emberei nem szívesen hallanak, pedig igaz. Nevezetesen: a tartós növekedés *soha és sehol nem jött még létre véletlenszerű agyalás, napi rögtönzés és összehangolatlan részintézkedések mintegy spontán eredőjeképp*. Az, hogy egy megoldás kon-

vencionális vagy nem konvencionális, önmagában semmit se mond, hisz a mérce az, hogy beválik-e hosszabb távra. A világ közgazdasági irodalmában egyetlen komoly szerző sincs, aki ne *a kiszámíthatóság, a jogkövetés, a bizalom, a szerződések tisztelete, az átláthatóság és a szabályozás stabilitása* alkotta rendszerben látná a kibontakozás útját.¹⁵ A korábbi, meglehetősen technokratikus növekedési irodalomban a válság nyomán *viisszatértek a korábban túl puha tényezőkként mellőzött konzervatív értékek*, mint a megbízhatóság, szavahihetőség, szolid üzletvitel és a munkavállalók nem pusztán bérköltségkénti kezelése.

Mivel a hitelesség több síkon is egyre jelentősebb, kézenfekvő, hogy az olyan kis nyitott országban, ahol a kivitel és a behozatal együttesen meghaladja a nemzeti termék kétszeresét, a közös valuta jelentette stabilitás, az általa közvetített alacsony kamatszint és az árfolyamkockázat kiiktatása az euró bevezetését *sürgető követelménnyé teszi*. Hiszen a két ciklussal későbbi időpontok hangoztatása azt a benyomást kelti: a kormány maga sem ad hitelt saját ambiciózus kiigazítási és átalakítási terveinek, különben az azok révén önmagától beálló teljesülést bónuszként könyvelné el és saját helyzetének erősítésére használhatná. Ha pedig valakit üzletfelei szavahihetetlennek tartanak, akkor gyakorlati szempontból már azzá is vált – ennek pusztító következményeivel együtt.

e) Ma már senki se vitatja *a családi és a közepes vállalkozások* gazdaságfejlesztési szerepét. Társadalmi és gazdasági szempontból pótolhatatlanok minden civilizált társadalomban. Itt születnek az innovatív ötletek és emberek, itt alakul ki az egyéni felelősségvállalás kultúrája, innen terjed a vállalkozó szellem, itt képződik ki a sikeres középvezetői kör, itt jön létre a produktív munkahelyek többsége, itt jön létre a demokratikus rendet magáénak tudó polgárok köre, s a magántulajdon tisztelete a gyakorlatban. Ez nemcsak az átmenet idejére fontos, minden nyílt társadalom erre az alapra épül. Ekképp – különösen jobbközép kormányza-

toknak – szívügyük kell hogy legyen a kisvállalkozók támogatása. Ezek Magyarországon sem pusztán a kényszer-vállalkozók és kvázi-munkanélküliek körét jelentik, hanem innovatív góccokat is, számos ágazatban. Viszont a mindenkítől és mindentől (piaci és egyéb) védelmet igénylők vágyainak engedték a szabályozás kivirul, a vállalkozásoknak pedig bealkonyul, bármi is a hivatalos ideológia. Ekkor a kis cégek az informális gazdaságba szorulnak.

Ugyanakkor súlyos tévedés a nemzetközi cégeket pusztán vérszívó, élősdiekségeknek beállítani, ahogy az a közbeszédet az elmúlt években elurulta. A magyar növekedést megalapozó kivitel 70%-a a nemzetközi cégek teljesítménye. És igen, a társadalombiztosítási befizetésekben is hasonló az arányuk, amiből a közösségi nyugdíjakat és egészségügyet fenntartják. A fejlettebb iparágak korszerűsödése, az érték-láncon való feljebb jutás, a tanuló szervezetek kialakítása, a munkakultúra terjesztése és a folytonos továbbképzés napi gyakorlat a komoly nemzetközi cégeknél.¹⁶ Rajtuk keresztül alakulnak ki a megfizethető árak a korábban védett területeken, így a légi közlekedésben vagy a távközlésben, és terjednek el a korábban nem ismert szolgáltatások is.

A nemzetközi cégek ekképp létfontosságúak az ország számára. Egyfelől ők alakítják a növekedés makrokeretét adó kivitelt, összetétel és ütem szerint is. Másfelől a gazdaságban kialakult beszállítói kapcsolataikkal és keresletükkel élénkítik a kisebb cégek piaci jutási esélyeit is. A két szektor egyre erőteljesebben épül egymásra.

f) Helyzetértékelésünkkel egybevág az, hogy a kormány rendületlenül szorgalmazza *egy millió új munkahely megteremtését* az évtized végére, és 300 ezret ebből a ciklus végére, 2014-re. Ez nyilvánvalóan normatív közelítés, ami abból indul ki, hogy a hozzánk hasonló lakosság számú Csehországban ennyivel többen élnek munkából jelenleg is.

E célkitűzés értékeléséhez föl kell idéznünk azt az ritka közgazdasági összefüggést – ami a bevezető tankönyvek-

ben nem szerepel, de ettől még igaz –, hogy a foglalkoztatás, vagyis a gazdasági növekedéshez fölhasznált munka *nem független változója a gazdaságpolitikának, hanem eredménye.* Vagyis a legigénytelenebb tankönyveket leszámítva – sosem kiinduló, hanem végpont, hisz a termelés tőkeigényességének a függvénye, ami viszont valóban szabadon választható. Ha a befektető nem bíz a piacban, vagy ha a munkavállalók nem együttműködőek, egyszerűbb gépet venni, amit legfőljebb pihentet, mint munkatársat, akinek föl kell mondani (vagy fizetni kell utána a közterhet akkor is, ha nem hajt hasznót, vagy kellemetlen). Az se mindegy, milyen munkatársról van szó: képzetről vagy képzetlenről, nyelvismerettel vagy számítógépes tudással bíróról, vagy épp ellenkezőleg, iskolapadból harmincévesen épp kikerültről vagy talpraesett tettekrésztől. És nem mindegy, hogy a felvételi és elbocsátási szabályok, a bérezési előírások és az adók, támogatások rendje milyen.

Ebből a szempontból *jó jel a szabályok egyszerűsítése, az adózás átláthatóvá és könnyebbé tétele.* Mérlegelendő ugyanakkor, hogy a bevétel mérséklődése kiadáscsökkentést követel, vagy ha az nem lehetséges – mondjuk, mert sok az eltartandó –, akkor nincs tere az adóvágásnak. A közteher-szint és a segélyszint egyaránt befolyásolja a bejelentett és a feketemunka egymáshoz viszonyított arányát. A képzés jellege is befolyásolja, mind a munkára foghatóság, mind a továbbképezhetőség szempontját. E tekintetben téves az a visszatérő politikai törekvés, hogy a felsőoktatással kezdjék az átszervezést, hisz a munkapiacról nem a felsőfokú végzettségűek, hanem az alig és alapképzettek szorulnak ki szerte a világon. Ez pedig az *alapképzés és a középiskola reformját* igényli – bizonyos értelemben az elmúlt évtizedek öncélú és intézményi autonómiát fetisizáló törekvéseivel szemben a *klasszikus megoldásokhoz való visszatéréssel.* A nevelés, a szocializáció és a nyelvi képzés, valamint sok esetben a kézügyességen alapuló szakmák tiszteletének elterjesztése

jelenleg teljesen hiányzik. Ez pedig a munkára foghatatlanok hadának újratermelését eredményezi.

Anélkül, hogy oktatásszociológiai terepre tévednénk, fontos megállapításra juthatunk. Nevezetesen: *rendkívül leegyszerűsített, életidegen föltételezésekre épül az a vélekedés, mely szerint az adócsökkentés közvetlen munkahelybővítő hatással járna.* Nem mindegy, kinek az adóját, mikor és milyen föltételek mellett csökkentik. Nem mindegy, kiket és mire lehet egyáltalán munkára fogni. Nem mindegy, kiegészítik-e képzési, munkapiaci intézkedések és a belső konjunktúra alakulása a közteher csökkentését. Ez a felismerés összhangban áll a nemzetközi szervezetek elemzéseivel, amelyek mind arra utalnak, hogy a főntebb sorolt tényezők, de kiemelten a képzés és a befektetések tőkeigényességével kapcsolatos vállalkozói döntés alakítja a foglalkoztatást, nem önmagában, közvetlenül és főleg nem a rövid távon érvényes adórata. Minél inkább úgy véljük, hogy a hazai munkanélküliség jelentős része strukturális, annál kevésbé gondolhatjuk, hogy pusztán adóintézkedések, netán a növekedés beindulása önmagában orvosolhatná e bajt. Ha az adócsökkentés nem célzott és nem befektetéshez kötött, a jövedelmet könnyű fölélni. *A munkára foghatóságot pedig, mint láttuk, meg kell alapozni – ehhez az alapoktatás és a szakképzés, nem a felsőoktatás átalakítása sürgető.* Ugyanakkor a szociális transferek, közte a rokkantnyugdíjak és a segélyek mérséklése utóbbiak hazai vásárlóerejének ismeretében nem tűnik keresztülvihetőnek, ráadásul a szociális hálóból kiesők vélhetőleg inkább a bünyözés, mint a munkapiac utánpótlását alkothatnák.

Távlatok és a gazdaságpolitika köztes értékelése

Az eddigiekben a növekedés hosszú távú tényezőire összpontosítottunk. Ezek bármely kormány számára *adottságnak tekinthetők.* Ezután ideje rátérnünk arra, hogy *a 2010 áprilisá-*

FEKETE ÖZVEGY,
2009

*Muszlin, bársony, arany-
szál, gyöngy, selyemfonal*

ban létrejött kormánytöbbség miként élt a különleges fölhatalmazás adta egyszeri eséllyel. Mennyiben vezették tetteiket a föntebb vázolt, elméletileg alapozott szempontok s mennyiben vezették napi kényszerek, köztük az igen széttartó érdekeket és szempontokat megjelenítő, népes parlamenti frakció működtetésével kapcsolatos, tudományosnak nem tekinthető, ámde fontos megfontolások. Mivel a legtöbb újítást az első évben egyéni képviselői indítványok formájában terjesztették be, nem meglepő, hogy a korábbi kormányzatok idején a kabinet szolgáltató részlegeként működő országgyűlési képviselőcsoport az új felállásban önálló hatalmi központtá nőtte ki magát. Mivel e megoldásnál nem kerül sor egyeztetésre a szokott módon a tárcák közt, előbb szakértői, majd államtitkári szinten, számos esetben nem pusztán az ellenzéket és az érdekképviseleteket, hanem a kormány tagjait is meglepték a kezdeményezések¹⁷. A koherenciahiány korántsem csak a jogdogmatika szintjén vált jellemzővé, hanem a gazdaságpolitika egészét áthatotta.¹⁸

a) Kétségtelen, hogy *a második Orbán-kormány öröksége legalábbis kétértelműnek volt mondható.* Egyfelől az ügyvezető kormányként – de kizárólag szocialista támogatással felálló – kisebbségi Bajnai-kormány kétségkívül sikeresen hárította el az államcsődöt és a valutaárfolyam összeomlását is. Kiszorította a közéletből a Gyurcsány-kormány leglejáratódottabb tagjait, megindult a tényfeltárás számos gazdasági visszaélés ügyében, köztük a fővárosnál és a vagyonkezelőnél is. Megléptek néhány rég esedékes, de fölöttébb népszerűtlen lépést, így a nyugdíjkorhatár fokozatos emelését, a 13. havi bérek és nyugdíjak megszüntetését, a munkanélküli-segély és a rokkantnyugdíjazás szigorítását. Fontos volt, hogy a 20 Mrd eurós készenléti hitel felét, ami a bankok stabilizálását szolgálta volna, egyáltalán nem használták föl, és hogy a hitelkeret egy utolsó részletét nem hívták le, ezzel az ország iránti bizalmat megnövelték. Utóbbiak hatására a 2010. év végén még 81,7%-os GDP-arányos külső államadósság

egyetlen év alatt 75–77%-ra mérséklődhet, és az irányzat – kellő fegyelem mellett – tartósulhat.

Másfelől – kisebbségi és határozott idejű, korlátozott felhatalmazású csapatként – a *Bajnai-kormány*nak nem volt mozgásteret sem nagyívű átalakítások elindítására, sem pedig az előző két Gyurcsány-kormány által hátrahagyott, több esetben a bűnüldöző szervek figyelmét is fölkeltett politikai-üzleti összefonódássor fölgöngyölítésére¹⁹. Szinte nincs olyan jelentősebb állami fejlesztés és döntés – a légitársaságtól a metróépítésig –, ahol bünvádi eljárások ne folynának. Más esetben a jó ízlés határát biztosan átlépő, egyoldalúan hátrányos megállapodásokra derült fény. Például ha egy szoftver vásárlását 24 havi felmondási idővel lehet megszüntetni, vagy ha 5 százalék tulajdonrész fejében minden ügyben vétőjogot kap a társtulajdonos, akkor ennek nehezményezése bizonyára nem a boszorkányüldözés kategóriájába sorolható. Az állami kifizetések késleltetése nélkül nem lett volna az átadás-átvételnél tartható a hiánycél, s ma már nem kérdéses, hogy külön beavatkozás nélkül még a 3,8%-os tervcél lényegesen meghaladó 4,5%-os tényleges deficitértéknél is jóval nagyobb hiány alakult volna ki. Márpedig a hiánycél túllépését az ország finanszírozását a kormányalakításkor még közvetlenül biztosító nemzetközi szervezetek kizárták.

Ebben a helyzetben *elkerülhetetlenné vált egy sor rövid távú, azonnali bevételt jelentő lépés*, mert a kiadások csökkentéséhez törvényeket kell módosítani, és ezek átfutási ideje hosszú. Másfelől az sem kérdéses, hogy az új kormány működését az elkerülhetetlenül szükségesnél sokkal hosszabb ideig és nagyobb mértékben kötötte le a kriminalisztika határát súroló – vagy azt át is lépő – ügyek fölgöngyölítése, és a távlatok kimunkálására kevés idő és energia maradt.

Mivel a választások előtti két évben²⁰ – különösen azonban az országgyűlési választásokat megelőző hónapokban – érdemi szakmai műhelymunka nem folyt, ennek két következménye is adódott. Egyfelől: mivel nem volt mi-

nek kiszivárogni, az új többséget leleplezni próbáló erőteljes kísérletek végül is elbuktak. Sem a felelőtlen ígérgetést, sem a kegyetlen megszorítást nem lehetett az új többség számlájára írni. Másfelől viszont ekképp a *rögtönzés működési móddá vált, és korántsem csak a kommunikációban*.²¹ Az első évben a művelői által „nemkonvencionális gazdaságpolitikai megoldásoknak” nevezett lépéseknek semmilyen előzménye nem volt, a következményekre vonatkozó hatástanulmányokat – szokás szerint – a mindenkori ellenzék hiányolja csupán. Mi több, a kormányzati gazdaságpolitikai filozófia rendszerezett és egységes kifejtésére – a fentiekben vázolt tartalommal – sem a tudományos életben, sem a kormányzati dokumentumgyártásban a kormányzás hónapjainak múlásával *utóbb sem került sor*. Rendszerré vált az, hogy egyes vezetők egyes kérdésekről alkalmilag választott közönség – például külföldi újságírók vagy civil érdeklődők – előtt szólnak, a mértékek tekintetében pedig elvileg egyaránt mértékadónak tekinthető személyek mást és mást nyilatkoznak. Ha ez a nemzeti konzultációk során helyénvalónak mondható, az már kérdéses, hogy egy alaptörvény-tervezetnek nem illenék-e kötnie a kormánypárti frakciókat? És még inkább nehezen kezelhető, ha gazdasági mutatók – például a növekedési ütem, a foglalkoztatás vagy épp a pénzügyi egyensúlyi mutatók – tekintetében versengő, elvileg egyként „hivatalos” értékek vannak folyamatosan forgalomban.

b) Az új kormányzat figyelmének középpontjában – a szabadon választható témákban bizonyosan – *az ország közjogi berendezkedésének, a fékek és ellensúlyok rendszerének alapvető átalakítása* állt. Az öröklött helyzet akkumuláció volt: az 1989. évi kerekasztal-megállapodások, az ezekből kialakult alkotmány, az Alkotmánybíróság ítéletei, valamint az ezek hatására is formálódó, de saját – többnyire elfogadó – magatartásával egyfajta jogi kultúrát teremtő, egymást követő kormányzatok gyakorlata is hozzáadott²².

E berendezkedéssel nem pusztán az új alkotmány kialakításának folyamata révén kívánt az új kormány szakítani, hanem *a hatalomgyakorlás korábbi, időnként konszenzusos gyakorlatát fölvaltó, egyértelműen majoritárius értelmezéssel is*. Az egyetlen frakció jelöltjeiből kikerülő vezetők minden nemzeti intézményben és azok felügyelőbizottságában megjelentek. Az Alkotmánybíróság hatáskörét – egy kis jelentőségű, de nagy médiahatású ügy kapcsán – korlátozták, a semmisségi törvénnyel felülírtak bírói ítéleteket, a különadókkal és a médiatörvénnyel pedig az európai intézmények fellépését kiváltó lépésekre került sor.

A kormányzat tevékenységét a közjogi ügyekhez képest alárendeltnek tetsző gazdasági téren sajátos *kettősség* jellemzi. Egyfelől napvilágot látnak kimondottan *vizionárius elemeket tartalmazó távlati tervezetek* – amelyek jogállása és kötéreje nem kevésbé kétséges, mint a főntebb taglalt alkotmánykonceptióé. Ezek közé tartozik az Új Széchenyi Terv, az egészségügyet rendbe tevő Semmelweis Terv, az oktatás egészét, az óvodától a felsőoktatásig átszabni kívánó koncepció, és a 2011 márciusában közreadott Széll Kálmán Terv. Utóbbi – az alaptörvény adósságkorlátot tartalmazó előírásával és a Költségvetési Tanács jogosítványainak erősítésével – egészében egy kimondottan szigorú, az állami költsékezést és az újraelosztást már 2012 végére 2,5 százalékponttal visszametsző tervezet.

Ugyanakkor a mindezek megalapozását szolgáló ágazati intézkedések vélhetőleg csak a 4. negyedévre válnak ismeretessé. Másszóval tovább él az a gyakorlat, ahol a hosszabb távú elképzeléseket nem előzi meg szakmai vita, hatáselemzés, azok számszakilag ritkán tartalmaznak az üzleti tervezésben megszokott, legalább három változatot (derülátó, átlagos és váltságváltozatot). Egy-egy terület átszabását nemigen előzi meg az erős és gyenge pontok számbavétele, az egyes módosítások költségbecslése és időigényének fölmérése, és így valódi szakmai és társadalmi egyeztetés sem folyhat. Az éle-

tet ezért *továbbra is a napi döntések alakítják*, amelyekből vagy nem alakul ki határozott irányzat, vagy ha igen, az nemigen van átfedésben a nagy távlatra szóló elképzelésekkel. És ez nem is meglepő a fentiek alapján.

c) Az előadottak szoros összefüggésben állnak a második Orbán-kormány alatt kialakított új kormányzati förlállással. Ez utóbbi – a 60-as évek amerikai cégeit idézően – a nagy divíziók rendszerére épül, ahol viszonylag kevés kérdés eldöntése tevődik a legfelső szintre (a személyi ügyeken és a kommunikáción kívül). Mindezek hatására – és a nyugati példából már ismert módon – *a hagyományos kormányzati egybehangelés folyamata meggyengült*. Az összkormányzati munka minősége már a baloldali kabinetek alatt jelentősen leromlott, mert folytonossá vált a jó erők magánszektorba és külföldre áramlása, valamint a távlatok nélküli rögtönzés demoralizáló hatása. Ez a kormányváltást követő – átlagot is meghaladó – kádermozgás révén kimondottan felgyorsult. Az első év számos bakija nyilván a betanulatlanúság és az egybehangelatlanság együttesét mutatta. Nem sikerült érvényesíteni azt a régi fölismerést, hogy a közigazgatási tapasztalat az egyik legnagyobb hiánycikk, és nem került sor a közigazgatás politikai szinttől való elszigetelésére, mint ahogy az mondjuk Japánban, Franciaországban vagy Németországban szokás. A közigazgatási pozíciók versenyzései révén való betöltése, a szakmai követelmények erősítése pedig mindeme országokban javították a kormányzás minőségét.

d) A kormányzás egészét és így a gazdaságirányítást is *az állami beavatkozások szaporodása* jellemezte. Elgondolható az, hogy ez a hosszúra nyúlt átállás – a 8 évi ellenzéki szerep után a kormányzás föladataival való szembesülés – oka-e. Vagy esetleg a valóban megoldandó válsághelyzetek – mint a vörösiszap-katasztrófa – váltották-e ki, vagy a gazdaságfilozófia megváltozásának következményeként tekinthető-e. A kormány némely tagja – így Fellegi Tamás fej-

lesztési miniszter – többször is szót ejtett az állam vezérelte modell előnyeiről, és a kormányfő is többször – Nicolas Sarkozy francia elnököt idézve – óvott a fináckapitalizmus veszélyeitől. Ugyanakkor mérvadó dokumentumok hiányában e megnyilatkozások legfőljobb esetieknek tekinthetők, amelyeket – más közönség előtt – esetleg más tartalmúak is fölválthatnak, vagyis még az elemzők számára is *csak utólag válnak eldönhetővé a felsorolt kérdések.*

Az azonban ténykérdés, hogy az adózástól a nagyberuházások támogatásáig *az egyedi megoldások száma nőtt, és bevezetésüket nem követte a korábban ilyenkor szokásos mentegetőzés, a visszavonás ígérete vagy a normativitás visszafogásából adódó következmények előzetes mérlegelése.* A nyugdíjpenztári rendszer átszabásakor sokmillió ember hosszú távú szerződéseit írták át. Hasonlóképp a közalkalmazottak bérezésének és elbocsátásának újraszabályozása is hosszú távú szerződéseket módosított. A felsorolt és más példák esetében a kormánypárti választók egy részének vagy épp a tényfeltáró újságíróknak bizonyára kedvében járó és népszerű lépésekről volt szó. Ugyanakkor régi tapasztalat, hogy a beavatkozás rendre újabb beavatkozásokat szül, s ekképp *a szabályozási környezet kiszámíthatósága bizonyára csökken.* Ez a nagy- és kisbefektetőkre, háztartásokra és bankokra egyképp áll. És nem lehetünk meglepve, hogy a beruházások várva várt megélénkülésére továbbra is várnunk kell.

e) A gazdasági növekedés visszatérő korlátja évtizedes szinten is a *magyar gazdaság gyenge innovációs képessége.* A K+F kiadások alacsony szintje, különösen az üzleti szféra visszafogottsága intő jel. A korszerű munkaszervezetek, a nem technológiai újítások gyengesége ezt a helyzetet tetézi (Makó és tsai, 2009). A gyógyszerkassza megkurtítása vagy az egyetemi és kutatási pénzek zárolása a pénzügyi visszafogás közismert, fűnyíróelvet követő megoldása, kedvezőtlen hatása azonban már rövid távon is jelentkezik. Mégpedig a kutatórészlegek leépítésében és a kutatói

állomány külfüldre vándorlásának felgyorsulásában (amit egyébként a szakképzettek viszonylag széles körében is meg lehet figyelni).

Következtetések

Ebben az írásban a magyar gazdasági növekedés tényezőinek áttekintését kíséreltük meg, a teljesség igénye nélkül. Ennek időszerűségét az adja, hogy az elmúlt években – már a nemzetközi pénzügyi válságot megelőzően, de az által súlyosbítva – a termelés és a foglalkoztatás szintje rendre elmaradt a potenciális szinttől. Ez pedig a növekedési képességek tartós erózióját valós veszéllyé teszi (Muraközy, 2010), hiszen mint láttuk, a dekonjunktúra elmúltával nem várható az 1996-ot követő évtizedre jellemző 4–4,5%-os növekedési pályára való automatikus visszaállás. Utóbbi csak a neoklasszikus és az integrációs elméletek elvont, sok – nálunk nem érvényes – megszorítása mellett lenne vélelmezhető.

A 2010-ben kormányra került új többség hagyományosan bírálta a baloldal pénzügyi megszorításokban kimerülő gyakorlatát, s helyette növekedéspárti megközelítést szorgalmazott (kifejti: Matolcsy, 2008). E cikkben épp ezen az alapon állva *egybevetettük az elmélet követelményeit az új kormányzati gyakorlattal*. Utóbbit már csak rövid időszaka miatt sem tekinthetjük és nem is tekintjük kiforrottnak vagy épp változtathatatatlannak, a javítások esélye és kényszere nyilván adva van.

A kormányzat első időszakában a nem gazdasági – közjogi, bűnügyi, nemzetpolitikai, személyzeti – ügyek voltak előtérben. *A gazdaság többnyire csak a külvilág kedvezőtlen jelzései alapján, kényszerű módon került a napirendre*, akkor pedig a rövid távú és „nemkonvencionális” megoldások uralták. Középtávú tervek kialakítására csak fokozatosan és részlegesen kerül(t) sor, és maga a tervezés folyamata sem

mondható lezártnak. Mindez azt is jelenti, hogy a társadalmi várakozások és a támogató közhangulat ellenére a külföld és a vállalkozók, háztartások sokmilliós köre továbbra is várakozik az új stratégiára, a várakozásait egybehangolni és terelni képes iránymutatásra. Ha ezt nem sikerül belátható időn belül, az üzleti terv főntebb kibontott tartalmával megalkotni, akkor a jelenleg 2,0–2,5%-os hosszú távú növekedési trendértéket meghaladni kívánó – a legutóbbi időkgig 5,2–5,4%-os növekedési ütemet vizionáló – elképzelések tartalmilag megalapozatlanok maradnak.

Az ugyanis régi felismerés (kibontja Erdős, 2006), hogy *a növekedés hosszú távú trendértékéről fölöttébb nehéz elrugaszkodni*. Utóbbi nem is egyszerűen gazdaságpolitikai döntés és finomhangolás kérdése, mint ahogy a tényezők számbavételénél láttuk.

Semmiképp se sugallnánk, hogy a kormányzás minősége, a szabályozás és a döntések szakszerűsége közömbös, a növekedési ütem pedig kívülről adott, technikailag és történetileg meghatározott lenne. Ellenkezőleg, számos területet soroltunk föl, ahol a kormányzati szerepvállalás és irányítás gyengesége már az elmúlt években is kedvezőtlenül befolyásolta a növekedés társadalmi és gazdasági összetevőit. A szakszerű gazdaságpolitika nem szorítkozhat válságkezelésre. Voltaképpen a hosszú távú és ma jórészt rejtett fejlődési tartalékok mozgásba hozatala lenne a stratégiai feladat. Ilyen – továbbra is, sőt erősödően – a közbizalom helyreállítása,²³ az átláthatóság és a kiszámíthatóság megerősítése, a jogkövető magatartás elterjedése, az innováció anyagi és humán föltételeinek létrehozása (vö. Hauner–Kobe, 2010).

A közpolitikában a többségi elv kemény érvényesítése vélhetőleg inkább ízlésbeli, semmint a demokrácia minőségét érintő mozzanat²⁴ (bár utóbbi szempontjából aligha közömbös). Ugyanakkor az sem kétséges, hogy az elmúlt negyedszázadban egyetlen példát sem tudunk arra, hogy egy ország széles körű szakmai és társadalmi közmegegyezés

híján javíthatna volna versenyképességét és tartós növekedési teljesítményét (Csaba, 2008). Minél inkább szükséges előfeltétele e javulásnak egy sor nagyszabású, sokak életét érintő átalakítás, annál inkább így van ez. A skandináv államoktól Dél-Koreáig és Brazíliaig terjed azon – demokratikus – államok köre, ahol a fenti módon haladtak meg egy-egy időszakban már kifutott társadalmi és gazdasági modellt. És nem látunk példát arra, hogy efféle átrendezéseket a magyar nyelvben különösen rosszízűvé vált „reformdiktatúra” révén vihettek volna végbe. A 2006 utáni időszak nagy bukása épp ezt igazolta. Tanulni pedig akkor se szégyen, ha e folyamat kézenfekvően korlátozza a közélet szereplőinek gondolkodását, képzeletük szabad szárnyalását, és megoldásaik újító kedvét is. *Az európai élmezőnyhöz való felzárkózás ezért nem egy és nem is két kormányzati ciklus alatt valósulhat meg, bár bekövetkezése sem szükségszerűnek, sem könnyűnek nem mondható.*

CSABA LÁSZLÓ

Hivatkozások

1. Csaba László (2008): *Versenyképesség – hitek és balhitek*. Debreceni Szemle, új folyam, 16. évf. 2. sz. 162–173. o.
2. Erdős Tibor (2006): *Növekedési ütem és gazdaságpolitika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
3. Hauner, D.–Kobe, A. (2010): *Determinants of government efficiency*. *World Economy*, 38. évf. 11. sz. 1527–1541. o.
4. Kádár Béla (2008): *Deficitjeink* (Akadémiai székfoglaló). *Pénzügyi Szemle*, 53. évf. 2. sz. 173–185. o.
5. Makó Csaba és szerzőtársai (2009): *Munkaszervezeti modellek Európában*, I–II. rész. *Vezetéstudomány*, 40. évf. 10. sz. 2–15. o. és II. szám, 37–51. o.
6. Matolcsy György (2008): *Éllovasból sereghajtó?* Budapest, Éghajlat Kiadó.

7. Mishkin, F. (2011): 'Monetary policy: lessons from the crisis' – Előadás az Európai Központi Bank konferenciáján, Frankfurt/M., 2010. nov. 19–20. Letölthető a szerző honlapjáról. www.csabal.com
8. Murakózy László (2010): *A magyar Galápagos*. Megjelent: uő. szerk: *Válságban és válság nélkül*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 85–155.o.
9. North, D. (2005): *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton, N. J., Princeton University Press.

Jegyzetek

E cikk előzetes változatait előadtam a Magyar Tudomány Ünnepeén, a Nyugat-Magyarországi Egyetem plenáris rendezvényén, Sopron, 2010. nov. 4. és a Pécsi Tudományegyetem Regionális Tudományok doktori iskolája által szervezett plenáris előadáson, Pécs, 2010. dec. 12. Köszönettel tartozom a hozzászólóknak, és e lap szerkesztőjének hasonló témájú írásom angol változatának alapvető átdolgozására serkentő észrevételeiért, a szokásos megszorításokkal.

¹ E gyengeségeket a nagybefektetőknek nyújtott *egyedi kedvezmények csak részlegesen és átmenetileg tudják ellentételezni*, hisz az innovációs potenciál a társadalom egészét jellemzi vagy nem jellemzi. Az új fejlesztések elhalasztása és/vagy szomszédos országokba való áttelepítése ma már korántsem pusztá városi szóbeszéd. Ennek tartóssága az ország mint beruházási vonzópont leértékelődéséhez, utóbb *a versenyképesség tartós gyengüléséhez vezet*. Mivel az oktatási kínálat a munkapiaci kereslethez nem alkalmazkodik – az óvodától a doktorképzésig terjedő körben –, ez a veszély súlyos és azonnali. E tekintetben külön gond az, hogy a 2008. évi szociális népszavazást követően *egyetlen szereplő sem hajlandó jelentős tőkét áldozni a jó minőségű oktatásra és nevelésre*: se a költségvetési egyensúly kihívásával küzdő kormány, se az üzleti körök, se az önkormányzatok, se az állampolgárok. Ekkor pedig nemcsak a fizikai, hanem a humán infrastruktúra tartós leromlásával is kell számolnunk (Kádár, 2008), nem utolsósorban a versenyképességi, növekedési tényezők valós és józan számbavétele során.

² Igaz, ekkor sem érte el a világgazdaság egészét ekkoriban jellemző 5–5,5%-ot.

³ Az adatok forrása, ha külön nem jelöljük, az Európai Központi Bank havi kiadványa: *ECB Statistics Pocket Book*, March, 2011, Frankfurt-am-Main, 39. o.

⁴ A kormányzat 2011. márciusi előrejelzése ehhez közelítően 3,0–3,5%-ot vetít előre, és a korábbiakban emlegetett 5–5,4%-os mértékekről immár nincs szó.

⁵ Sokat mond az, hogy a kormányzati stratégiát 500 híres ember nevével vázoló program, azután az Új Széchenyi Terv, a 2011. évi költségvetés és a Széll Kálmán Terv egyike sem tartalmaz üzleti tervnek tekinthető, önmagában megálló, számszerűen „behajthatató” előirányzatokat. A legrészletesebb tervezet is főleg határidőket és elérendő mértékeket vázol, nem pedig az oda vezető utat és intézkedéseket részletezi. Utóbbit a konvergenciaprogramok és az ún. európai szemeszter, ami a költségvetési fegyelem betartatását szolgálja, uniós szinten előírná és elvárná, de minden nagy cég üzleti terve az általunk vázolt szempontok alapján készül. Az időről időre történő korszerűsítés, az ún. gördülő tervezés, az utólagos ellenőrzés és értékelés épp ezen az alapon nyugodhat csak, azaz a felelősök, határidők és a hozzárendelt összegek előzetes rögzítésén épül fel.

⁶ Ennek végső formáját jelenti az állandó Európai Válságkezelő Alap 2013-tól, aminek konkrétumai épp e tanulmány lezárásakor váltak bizonytalanná. Vö: *Wall Street Journal*, 2011. márc. 23. online kiadás

⁷ *Világgazdaság*, 2010. márc. 18. online kiadás. Az MNB már februárban 4,7%-os kormányzati finanszírozási igényt jelentett, bár a két mutató csak nagyságrendileg azonos.

⁸ Az első demokratikus kormány megalakulását alig öt hónappal követő taxisblokád 1990 októberében, vagy az első alkalommal újjáválasztott szocialista kormány kórházbezárásai ellen 2006 őszén, azaz már a kormányalakítást követő négy-öt hónappal közösen tüntető ellenzéki és kormányzati helyi erők összefogása jól jelezte a papíron korlátlan végrehajtott hatalom kemény gyakorlati korlátait.

⁹ Ezért fogalmazta meg az egyik vezető minősítő intézet, a J. P. Morgan 2010 áprilisában azt az előrejelzést, hogy a 2014. évi euróbevezetéssel a Fidesz még két ciklusra bebiztosíthatja magát a hatalomban.

¹⁰ A hitelesek állami kisegítése ekképp a közgazdaságtanban 'erkölcsi kockázatnak' nevezett ballépés minősített esete, amikor a rossz pénz után vetik a jó pénzt, súlyosbítva a helyzetet, és másokat is a felelőtlenségre ösztökélnek.

¹¹ Az OECD szerint a fejlett országok közösségében – és konkrétan hazánkban is – 65 év lenne a finanszírozható tényleges nyugdíjazás korhatára. Forrás: *portfolio.hu* 2011. márc.17.

¹² *Magyar Nemzet*, 2011. febr. 15.

¹³ A nemzetgazdasági miniszter által a nyilvánosság előtt emlegetett, hetente változó mérték kialakításának számszerű rejtelméről semmi érdemlegeset nem sikerült megtudnom, így azt sem, miért nem 4 vagy esetleg 6% az elérendő érték.

¹⁴ *Világgazdaság*, 2011. márc. 19. online kiadás.

¹⁵ A Columbia Business School professzora, F. Mishkin (2011), az egyik legbefolyásosabb amerikai közgazdász ezt – néhány további ponttal kiegészítve – az iskolákon és válságokon átívelő újklasszikus közmegegyezésként tárgyalja.

¹⁶ Ettől még kalandorok és környezetszennyezők nyilván e körben is vannak.

¹⁷ És emellett a törvénykezés belső összhangja sem volt biztosítható. Mindkettőről részletesen szólt Navracsics Tibor, volt frakcióvezető és mai kormányfő-helyettes. In: *Figyelő*, 2011. 8. szám.

¹⁸ A Költségvetési Tanács elnöki minőségében Járai Zsigmond kiemelte, hogy a rövid távon szükségessé vált intézkedések – így a válságadók és a nemzetközi szervezetekkel folytatott csörték – hosszabb távon a kiszámíthatóság hiányát eredményezték. In: *Világgazdaság*, 2011. márc. 22.

¹⁹ Ettől pedig csak még kínzóbbá válik az a kérdés, hogy vajon nem járt volna-e mindenki jól, ha a 2008. márciusi népszavazást követően nyomban szakértői kormány alakul, és már júniusban új felhatalmazású csapat kezdhet kormányozni. Mert ekképp két esztendő ok nélkül lett elvesztegetve.

²⁰ A 2008. márc. 8-ai szociális népszavazást követően a kérdés már csak az volt, mikor s milyen arányú többséggel fog kormányozni a jobboldal, s mi lesz belső megoszlása a KDNP-Fidesz-Jobbik tagságban belül.

²¹ Erről részletesen és beismerőleg szólt Kovács Zoltán kommunikációs államtitkár. In: *Magyar Nemzet*, 2011. márc. 19.

²² Ezt fejtette ki Sólyom László számos alkalommal, így a Közép-európai Egyetemen 2011. jan. 26-án tartott előadásában. Az ezzel gyökeresen szemben álló fölfogást a „Hús évét a hús évért” választási plakát üzenete közvetítette, amihez annak idején egyetlen párt csatlakozott csupán.

²³ A 2011. február végén Budapesten is, az EU képviselőtén bemutatott – és honlapján elérhető – *Eurobarométer 2010* egész Európában a legalacsonyabb bizalmi mutatók egyikét hozta ki Magyarországra. Ez megerősíti a TÁRKI hasonló elemzéseinek eredményét. Az adatfelvétel 2010 őszén készült, amikor hazánkban a pozitív várakozások talán a legerőteljesebbek voltak.

²⁴ Nemcsak Olaszországban és Franciaországban, de a demokrácia mintaállamában, az Egyesült Államokban is visszatérő gyakorlat a közigazgatás kisöprése a választások után. Igaz, ők ezt inkább megengedhetik maguknak, mert a gazdaság és a társadalom nagyobb mértékben önjáró, valamint a vállalati és az állami szféra közti átjárás kétoldalú.

A ZÖLD DUNÁNÁL

*Illés Zoltán államtitkárral Nick Thorpe beszélget
a vörös iszapról, zöld folyókról és az energiáról*

– Magyarországot a múlt év októberében súlyos kémiai katasztrófa érte, amikor az ajkai alumíniumüzem egy vörös iszapot tartalmazó tározója átszakadt az ország közép-nyugati részén. Közelebb jutottak-e ahhoz, hogy megállapítsák, kik a felelősök?

– Kezdetől fogva hangsúlyoztam, hogy a felelősség a cég tulajdonosait és működtetőit terheli. Ez nem egy természeti csapás volt, nem egy vihar vagy súlyos esőzések okozta árvíz, ez egy ipari katasztrófa. Több mint ezer hektárt borított be a vörös iszap, tíz ember meghalt, és több mint százhatvan ember megsebesült és szorult kórházi ellátásra. A tisztítási munkálatok, az összes patak és folyó megtisztítása egészen fel a Dunáig több milliárd forintba kerül. Ezért gondolom, hogy a felelősség a cég tulajdonosait, illetve működtetőit terheli. Persze senki sem olyan örült, hogy akarta volna ezt a katasztrófát. Nem szándékosan csinálták. De megtörtént. A nyomozást a rendőrség és más szervek végzik, de végleges eredmény még nincs. A természetvédelem és vízgazdálkodás szempontjából az érintett területet most állítják helyre.

A szennyezett földet a terület egyharmadáról összeszedték, és olyan tározókba szállították, amiket már nem használnak. A Marcal medrének és partjának tisztítása is folyik. Vannak tervek, hogyan lehet az egész területet, Kolontár és Devecser környékét újra talpra állítani. Olyan alternatív energialehetőségeket szeretnénk látni, melyeket abban a régióban fejlesztettek ki. Gyors növesű erdőket lehetne telepíteni, például füzeket ültetni, amit biomasszagolyókká lehetne alakítani, amit a szomszédos ajkai erőműben lehetne

elégetni. Ez bevételt jelentene a helyi földtulajdonosoknak is, akik elvesztették földjeik mezőgazdasági használhatóságát. Az ilyen terveket állami vagy külföldi segítséggel lehetne elindítani – német vállalatok és a német kormány helyi szinten mutattak is erre érdeklődést. Tehát nemzetközi finanszírozási források léteznek már ezekre a tervekre, és a magyar kormány is kész arra, hogy valamennyi pénzt a régió újraélesztésére szánjon.

– *Eddig a magyar kormánynak kellett állnia a kiadásokat?*

– Pontosan. A katasztrófa utáni 3 nap alatt megállítottuk a szennyezést, és az erősen lúgos szennyeződés pH-értékét lecsökkentettük a folyórendszerben, így csökkentettük a Rábában, a Mosoni-Dunában, és végül a Dunában okozott kárt, ezt állapították meg a nemzetközi és magyar szakemberek a vett minták alapján.

Végül a Dunába nem került szennyeződés. Azzal, hogy az érintett folyók pH-értékét valamivel a semleges felett tartották, biztosítottuk azt is, hogy ezekben a folyókban a nehézfémek nem váltak vízben oldhatóvá. A bauxit mindig tartalmaz nehézfémeket. Tehát ez egy nagy és azonnali siker volt. Négy nappal ezt követően felépítettünk egy új gátat Kolontár mellett, ami hatszáz méter hosszú, négy méter magas és tíz méter széles, több mint ötvenezer tonna kőből, földből és agyagból készült, hogy vörösiszap-biztos legyen. Ez azért kellett, hogy megvédjük a falut egy esetleges, második vörösiszap-hullámtól.

Szerencsére ez nem következett be. A második gát a 10-es számú, megrongálódott tározóhoz közelebb épült. Ezek a lépések sok százmillió forintba kerültek: együtt a tisztítási munkálatokkal komoly költséget jelentettek. Most számoljuk ki azt a büntetést, amit a cégnek kell fizetnie az EU-szabályoknak, a magyar törvényeknek és más különböző törvényeknek megfelelően. Vannak elfogadott nemzetközi módszerek, hogyan kell kiszámítani azt az összeget, amit a vállalatnak hamarosan ki kell fizetnie.

FEKETE ÖZVEGY, 1997

Részlet

– *A nemzetközi közvéleményt különösen a Duna állapota aggasztotta. Hozzásegítheti ez a katasztrófa Magyarországot és a többi Duna menti országot, hogy elkerüljenek más, esetleges csapást, ami a Dunát sújthatja?*

– Remélem, hogy a katasztrófának lesz ilyen hozadéka, de nehéz ezt előre megítélni. A szomszédos országok és más Duna menti országok is elkezdték vizsgálni a lehetőségeket. Szlovákiában és Romániában például újra meglátogatták az ipartelepeket – beleértve az elhagyott, idejétmúlt, használaton kívül lévő gátakat és tározókat. Információink szerint Északkelet-Magyarországon a Tisza vízgyűjtő területén több mint hatvan különböző, a múltból ittmaradt ipartelep van, ahol a föld, a talajvíz, illetve a mélyen fekvő vizek szennyezettsége igen komoly. Ezek az „időzített bombák” bármikor felrobbanhatnak, hasonlóan a kolontári ipari katasztrófához. Magyarországon a Duna mentén is vannak olyan helyek, ahol történhetnek szennyeződések. Ezek is ketyegő időzített bombákká válhatnak, akár közvetlenül a parton, akár egy kicsit távolabb vannak. Vízárkok, patakok és felszíni vizek könnyen elvezetik a szennyeződést a Dunába.

Emiatt javasoltam a magyar kormány nevében, hogy alapítsanak az EU-ban egy új alapot az ilyen ipari katasztrófák esetére. Új alapról beszélek, amit arra lehetne használni, hogy az ilyen ipari katasztrófákat megelőző intézkedésekkel kiküszöböljük. Strukturális alapokra gondolok elsősorban, amit az EU-tagállamok kaphatnának, és amit nem lehet használni teljesen és nemcsak Közép-Kelet-Európának, hanem az egész Európának szólna. Ha egy katasztrófa tényleg bekövetkezik, akkor az alapot arra lehetne használni, hogy a hatást minimalizálják és megtisztítsák az érintett területet.

– *A Duna Stratégia a magyar EU-elnökség központi politikai eszköze. Ezen a stratégián belül feszültség van a műszaki és szállítmányozási lobbik között, akik több gátat és mélyebb, szélesebb hajózási csatornákat akarnak, valamint a környezetvédelmi lobbik között, ami, ahol lehetséges, vissza akarja állítani a folyót,*

vagyis azt akarja, hogy a hajók alkalmazkodjanak a folyóhoz, és ne a folyó a hajóhoz. Ebben a vitában Magyarország hol áll?

– Szeretném hangsúlyozni, hogy a magyar kormány-nak nagyon szigorú és határozott az álláspontja ebben a kérdésben. Mi a Zöld Duna Stratégia oldalán állunk, és teljes mértékben osztjuk a WWF (World Wide Fund for Nature) Dunára vonatkozó stratégiáját, amiben szakembereink is részt vettek, én személy szerint végig egy Zöld Duna Stratégiáért harcoltam. Ebben a pillanatban az európai szállítmányozó tervben a Duna negyedik kategóriájú folyónak számít. Ez annyit jelent, hogy mi azt gondoljuk és hangsúlyozzuk, nincs szükség további ásásra, a hajóút további mélyítésére, illetve szélesítésére. Van még két további kategória, az ötös és a hatos, ami egy mélyebb és szélesebb Dunát szeretne. Mi azt valljuk, hogy a hajó alkalmazkodjon a folyóhoz és ne a folyót alakítsák át, hogy megfeleljen a szállítás igényeinek. A Duna kész és alkalmas arra, hogy Magyarország területén kielégítse a szállítási igényeket. Határozottan hangsúlyozzuk, nem akarunk több gátat, vízerőművet építeni, mert károsítják a környezetet, potenciális veszélyt jelentenek a talajvíz tekintetében, és a vízerőmű által termelt energia sem kifizetődő. Természetesen a Dunának különböző szakaszai vannak. Ausztriában a Duna a hegyi folyó kategóriába esik, a vízszintesítés nagyobb, és az energiatermelés azon a szakaszon jogos.

A Duna első alföldi szakasza Hainburgnál van Ausztriában. Hainburgban az emberek egy népszavazáson a vízerőmű ellen szavaztak. A víz sebessége kicsi ezen a területen, ezért nem éri meg a vízenergia gyártása, és káros a folyóra nézve. Hasonlóan, Magyarországon sem tervezzük vízerőmű építését.

Harmadsorban, hangsúlyozni szeretném, nagy kár, hogy az EU nem akar adni semmi pénzt a Duna Stratégiához. A 2013–2020-as költségvetésben minden nemzeti kormány annyit költhet a Duna Stratégiára, amennyit akar, de

nincs egy külön alap egy speciális Duna-stratégiára. A magyar kormány nem tud EU-pénzt költeni a Duna Stratégiára, és saját forrásainkból sem futja.

Tehát ez egy jó stratégia, de ha nincs pénz az EU-tól, akkor hasonlóan más jó és szép ötletekhez, a polcon fog maradni és nem válik gyakorlattá, mivel nincs pénz mögötte. Még egyszer hangsúlyozom, a nemzeti kormányok dönthetnek, hogyan költik el a saját pénzüket, de az EU nem hajlandó további alapokkal finanszírozni a Dunára vonatkozó további terveket.

– Tizenkilenc évvel ezelőtt Szlovákia egyoldalúan elterelte a Dunát az eredeti medréből a gabčikovói vízerőműhöz és csatornához egy olyan szakaszon, ahol a Duna határfolyó. Van-e a két ország között közeledés abban, mi legyen ezzel a kényes folyószakkasszal?

– Az egyenes válasz: nincs. A Nemzetközi Igazságügyi Bíróság (ICJ) Hágában nagyon világos és pontos döntést hozott. A nemzetközi bíróság nem fogadta el a folyó egyoldalú elterelését és a szlovák kormányt nem dicsérték meg a tettért. A másik oldalon, a magyar kormány egyoldalú szerződészegését (a szerződést 1977-ből kötötték) szintén nem dicsérték meg. Tehát a bíróság elismerte azt a hibát, melyet a magyar fél ejtett, a szerződés nem betartását. Ugyanakkor a folyó egyoldalú elterelése sem volt elfogadható a bíróságnak. Az IJC abban is döntött, hogy mindkét félnek tudnia kell, hogy a prioritás a természet és a környezet megvédése. Azután mindkét félnek meg kell egyeznie az energiagyártás, a hajózás és az árvízvédelem kérdésében, figyelembe véve a természetvédelem prioritását. Azt gondolom, egy ilyen döntés kimenetele teljesen nyilvánvaló. Minden nemzetközi megegyezés szerint a víz 50%-a Magyarországé, az átlagos vízhozam 50%-a pedig Szlovákiáé. Jelenleg Szlovákia a víz 84-85%-át tartja meg és vízenergiára használja, holott 50% elég lenne a nemzetközi hajózáshoz a csatornában. A többi nem hajózási célokra kell, hanem energiatermelés-

hez. Mivel a víz legalább 50%-át erre használják, érvelhetnénk azzal, hogy az 1992. október 23-a óta termelt energia 50%-a Magyarországot illeti. Szlovákia nem kényszerítheti Magyarországot, hogy lejjebb, Nagymarosnál az eredeti Gabčíkovo–Nagymaros-terv szerint megépítse a gátat, amit Magyarország nem akar. Magyarország nem képes Szlovákiát rábírní, hogy bontsa le azokat a vízerőmű-objektumokat, melyeket jelenleg működtet. Tehát a döntés egyszerű és nyilvánvaló. A víz 50%-a Magyarországé, tehát annak a régi Duna-mederben kell folynia, 50% pedig elég a hajózáshoz a csatornában, és ezzel az ötven százalékkal termelhetnek annyi áramot, amennyit tudnak. Tehát azt gondolom, nagyon egyszerű lenne a két ország között a megegyezés.

– *A fukusimai atomkatasztrófa hatását továbbra is érezni lehet. Magyarországnak egy atomerőműve van Paksnál, a Duna mellett, és azt tervezik, hogy tendert írnak ki a meglévő négy reaktor munkaidejének a kibővítésére. Milyennek látszik Magyarországon nukleáris jövője ennek a katasztrófának az árnyékában?*

– Nemrégiben Brüsszelben volt egy környezetvédelmi miniszteri találkozó, ahol a kormányunk támogatta azt a német–osztrák kezdeményezést, hogy készítsenek minden meglévő európai atomerőműben egy ún. stressztesztet – azt vizsgálva, hogy a földrengéseket mennyire bírják. Általánosságban az európai atomerőművek a 6,5-es erősségű földrengésig bírják. Fukusimában 9-es erősségű volt. Ezért támogatta a kormány a német–osztrák javaslatot. Nyilvánvalóan különbség van Japán és Európa szeizmikus helyzete között, de ezután a katasztrófa után nyilván új elővigyázatossági intézkedéseket kell bevezetni. Európában néhány atomerőmű földrengés veszélyeztette területen épült, tehát azokat mindenképpen meg kell vizsgálni, és meg kell tenni az elővigyázatossági intézkedéseket – például meg kell erősíteni az épületeket, vagy be kell zárni ezeket az erőműveket.

Németországban például van több olyan öreg erőmű, amelyeket a német kormány döntése alapján bezárnak.

Magyarország helyzetét Spanyolországgal szeretném összevetni. Spanyolország nagyobb, és több atomerőműve van, de az elmúlt tíz-tizenkét évben Spanyolország élenjár a megújuló energia gyártásában, különösen a szélturbinák által gyártott energiában. Következésképpen azt mondanám, hogy energiafüggetlenségi okokból, valamint azért, hogy a hazai és nemzetközi forrásokból nyert energiaszükséglet-arány megfelelő legyen, valamint ki lehessen elégíteni Magyarország energiaszükségletét, a paksi atomerőmű fontos. De az az igény, hogy a megújuló energia termelésének arányát növeljük, még életbevágóbb és fontosabb. Ezt tetten Spanyolország – nyolc atomerőművük van, de hatalmas összegeket és figyelmet szenteltek annak, hogy megújuló energiakapacitásaikat növeljék. Ennek modellé kell válnia Magyarország számára. Itt van nekünk az Alföld, ahol állandóan fúj a szél. Azután itt van a mezőgazdasági és erdőgazdasági biomassza, amit bizonyos mértékig fel lehetne használni, ami jelenleg mindkét ágazatban hulladékszámba megy. Bár nem támogatom, hogy olyan fákat vágjanak ki, melyeket egyébként nem vágnának ki, mivel ez káros a környezetnek és rontja a talajvizet. A harmadik a geotermikus energia. Magyarországnak van ebből Izland után a legnagyobb készlete az egész Földön, és ezt szinte egyáltalán nem hasznosítjuk jelenleg. Nem is beszélve a napenergia-lehetőségekről – Németországban, Ausztriában és még a felhős Nagy-Britanniában jól használható a napenergia, Magyarországon, ahol sok a napsütéses napok száma, pedig nem.

Magyarországon a megújuló energia aránya nem több, mint 6,5–7% jelenleg – és ez a villanytermelésben még kevesebb.

– *Visszatérve az atomenergiára, Magyarországnak hamarosan stratégiai döntéseket kell hoznia – hogy meghosszabbítsa a meglévő atomreaktorok élettartalmát, vagy újakat építsen. Gondolja, hogy a japán atomkatasztrófa hatással lesz a jövőbeni magyar, atomenergiára vonatkozó stratégiára?*

– Bizonyára befolyásolja az itteni terveinket, mint ahogy a világ többi részében is. A kérdés nemcsak a biztonság, hanem a finanszírozás is. Nemcsak Magyarország, hanem más európai ország is nehéz anyagi helyzetben van, tehát kétkem, hogy ezt meg lehet finanszírozni akár nemzetközi forrásokból is. A paksi meglévő atomerőmű élettartamának meghosszabbítása óriási összegbe kerül, egy új erőmű építése szintén, a japán tanulságok nélkül is. Nem látom, hol lennének a finanszírozási források. Nem beszélve a technológiai problémákról. Az élettartam meghosszabbítása az orosz technológia kiterjesztését jelenti, aminek komoly politikai következményei vannak. Viszont egy újat építeni új technológiával lehetséges volna, de ismét csak súlyos finanszírozási következményekkel. Azután itt van az üzemanyagrudak kérdése, és hogy ki szállítaná azokat. Tudjuk, hogy Dél-Afrika, az Egyesült Államok, Franciaország és Oroszország gyártja, és a szállítótól való függés hasonló a gázszállítótól való függéshez. Tehát szükségszerű, hogy Magyarország, mint tengerparttal nem rendelkező ország több, különböző belső és nemzetközi forrással rendelkezzen. Ez mondatja velem azt, hogy a paksi atomenergia lehetőségének kizárása nem lehetséges, másfelől viszont nem kerülhetjük ki a megújuló energiának a sokkal nagyobb százalékban való felfejlesztését. A bővítés valószínűleg meg fog történni, bár finanszírozási kérdésekkel jár, míg a megújuló energiaforrások fejlesztése elengedhetetlen.

– Végül, mennyire „zöld” az ön kormánya? Önt zöld politikájáról ismerik, de a miniszterelnök és más kabinettagok látszólag kevesebbet beszélnek a környezetről, mint néhány más európai kormány.

– Köszönöm a rám vonatkozó elismerő szavait, de nem osztom a véleményét a kabinetról. A Vidékfejlesztési Minisztérium – az én minisztériumom – valóban környezetbarát vezetőséggel rendelkezik. Más minisztériumok, illetve miniszterek is el vannak kötelezve, például Matolcsy

György gazdasági miniszter, vagy Varga Mihály volt pénzügyminiszter, aki a Miniszterelnöki Hivatal elnöke. Nyitott gondolkodásúak, karrierjük derekán tartanak, és el vannak kötelezve a természetvédelem mellett. Ez Orbán Viktor miniszterelnökre is igaz. Emlékezzen csak a kolontári vörösiszap-katasztrófa során tanúsított személyes tevékenységére. Nélküle nem lenne módom a Duna Stratégiában manőverezni. A miniszterelnök volt az, aki ragaszkodott ahhoz, hogy egy Zöld Duna Stratégiára van szükség, és ne hódoljunk be különböző műszaki és szállítmányozó lobbik érdekeinek. A megújuló energiaforrások kérdésében pedig nagyon ellenzi az erdők égetését energiatermelés céljából. Nagyon bízom benne, hogy a környezetvédelem az egész kormány számára nagyon fontos. Az a filozófiánk, hogy a tettek hangosabban beszélnek, mint a szavak, és ez mindenképpen igaz a környezetvédelmet érintő, meglévő törvények és szabályok betartatásában.

*A Hungarian Review számára készült interjú.
Nick Thorpe írását angolból Weichinger Andrea fordította*

FENNTARTHATÓSÁG ÉS KÖZPOLITIKA

1. rész

1. Alapfogalmak

1. 1. Rendszer és változás

„A társadalom azon akadályok összessége, melyek a technológiai-gazdasági rendszerek racionális működésének az útjában állnak.”¹ Alain Tourain francia szociológus ironikus kijelentése mögött könyvtárnyi irodalom húzódik meg, amely mind a modern intézményeink működésében testet öltő logika és az életvilág közötti feloldhatatlan feszültségről szól: a társadalmi együttműködés üzemszerű/funkcionális, illetve kommunikatív/kulturális szervezetének konfliktusát értelmezi. Ez a konfliktus azonban csak azért lehetséges, mert a társadalom maga is rendszer, éspedig a szereplők és csoportok közötti érintkezés mindenkori rendjét biztosító intézmények elvileg zárt és koherens rendszerénél jóval összetettebb és bonyolultabb működésű rendszer. Ezt bizonyítja, hogy minél szorosabban tapadnak az intézmények egy adott népesség tényleges életformájához, annál bonyolultabbnak találjuk magát a „rendszert”. Az európai antropológus nem érti vagy félreérti a törzsi társadalmak átláthatatlan világát², a törzsi társadalmak embere azt nem érti, hogyan lehet a mi – univerzális szabályoktól vezérelt, egyre átláthatóbb – világunkban élni. Míg a kultúra értéke az egymásra reflektáló értelmezések gazdag sokféleségén áll vagy bukik, a funkcionális rendszerek működésének logikája egyértelműséget követel. (A dolgok végső értelmére utaló jelképrendszerek kimeríthetetlen többértelműsége azt sejteti, hogy ezt az egyértelműséget a teljes értelmetlenségtől már csak egyetlen, utolsó lépés választja el.)

Élőnek nevezzük azokat a rendszereket, amelyek a környezetükkel való aktív cserekapcsolatban maguk alakítják és változtatják működésük mintázatát: önszabályozásra képesek.³ A vélekedők túlnyomó többsége szerint a tartós együttélés ilyen közös szabályszerűségeket mutató, koherens és autonóm viselkedést eredményez emberi társulások esetében is: az egyének magatartására nézve konstitutívnak tűnnek a közösségben zajló önszerveződés folyamatai. El kell tehát itt is fogadnunk az egyén feletti szerveződési szint realitását, és az önszerveződés médiumát, a kommunikációt az abban aktuálisan részt vevő szereplőkhöz képest elsődlegesnek kell mondanunk. („A társadalom, ha elvontan szemléljük, az egyének szervezete, konkrét létét tekintve azonban inkább a szervezett szokások, érzelmek és attitűdök komplexuma – röviden szólva a konszenzusé.” A magam részéről Robert Ezra Park idézett szavaitól datálnám az ökológiai gondolkodásmód megjelenését a társadalomelméletben.⁴) Nyilvánvaló, hogy ez a kommunikatív önszabályozás más-képpen zajlik a biológiai szervezet szintjén – amely ugyancsak szervezett, stratégiai választ ad a külvilág kihívásaira –, és másként a kisebb-nagyobb embercsoportokban, ahol a cselekvésegyletítés nyelvi-értelmi úton megy végbe. Az embert a szimbolikus kommunikáció képessége teszi társadalmi lényé.⁵

Azok a nyelvi-értelmezési keretek, amelyekkel egy társadalmi rendszer leírható, szükségképpen a rendszer fennállásának igazolását nyújtják. Amennyiben bármely okból felmerül a rendszer korrigálásának igénye, mindenekelőtt a használatos fogalmak értelmének, ezen értelem genezisének feltárására kell sort keríteni. Ezt követheti azoknak az új értelmezési kereteknek a kialakítása, melyek nem alkalmasabbak ugyan az együttélés addigi rendjének leírására, mint elődeik; alkalmasabbak viszont az együttélés új koncepciójának a megjelenítésére. Régi és új párbeszéde tehát bizonyos értelemben mindig is a süketek párbeszéde.

A modern ipari társadalmat alkotó tényezők egységes rendszerként működnek; a globális kommunikációs hálózatok kiépülése lehetővé tette az együttélési mintázatok korábban példátlan egyneműsödését az egész világon. A természettudományos világkép, a jogállam semlegessége („a procedurális köztársaság” ahogyan M. Sandel nevezi⁶⁾), valamint a gazdasági, közelebbről a piacgazdasági elvek és intézmények dominanciája a társadalmi szereplők közötti érintkezésben egymással összefüggenek. A mennyiségi növekedés kényszere (és ezzel együtt az egyre növekvő mértékű beavatkozás a természeti környezetbe), a társadalmi érintkezés instrumentalizálódása, valamint az egocentrikus személyiségegyek túlsúlyba jutása egyaránt a rendszer alapvető vonásaiból következnek. Ez azt jelenti, hogy a fenti jellegzetességek egyike sem változtatható meg a rendszer mélyreható változása nélkül. Mélyreható vagy egyenesen a rendszer fennállását fenyegető, és azzal összeegyeztethetetlen változások? – ezt a dilemmát nem feladatunk eldönteni. Ahhoz viszont elemi szintű rendszerelméleti ismeretek is elegendőek, hogy kijelentsük: a mélyreható beavatkozás egy élő rendszer működésébe csak akkor nem vezet a rendszer létét fenyegető, végzetes egyensúlyvesztéshez, illetve akkor kerülhető el, hogy az újító kezdeményezés felmorzsolódjék a működő rendszer ellenállásán, ha a beavatkozások a rendszer minden szintjén zajlanak, a meghatározó elemek közötti összefüggések figyelembevételével. Ez azt jelenti, hogy nem lehetséges áttérés a fenntartható fogyasztásra, a fenntartható termelésre vagy a fenntarthatóság oktatására stb., csakis akkor, ha nem egyik vagy másik célt tűzük magunk elé, hanem a rendszer egészének átalakítását.

1. 2. Fejlődés és fenntarthatóság

A fenntartható fejlődés fogalma, amennyiben egy élő rendszer (természeti vagy társadalmi) jellemzésére akarjuk használni, tautologikus, bizonyos értelemben felesleges. Az élő rendszerekben zajló folyamatokat ugyanis csak addig ne-

vezzük fejlődésnek, ameddig a rendszer teljesítményének növekedése (vagyis hogy több vagy bonyolultabb feladat elvégzésére képes, mintázatát szélesebb körre terjeszti ki stb.) úgy megy végbe, hogy a rendszer megújulásához szükséges erőforrások a növekedéssel arányos mértékben vagy ennél nagyobb mértékben állnak rendelkezésre. Amikor ugyanek az a folyamatok veszélyeztetik, tönkreteszik vagy felélik a rendszer működésének létalapját, legyen az energia, tudás vagy az önszabályozás képessége, akkor nem fejlődésről beszélünk, hanem hanyatlásról, krízisről, adott esetben összeomlásról. Röviden: a fejlődés addig fejlődés, amíg fenntartható.⁷ Ami nem fenntartható, az per definitionem nem fejlődés. Az önpusztító növekedés (pl. hódító birodalmak, rákos sejtszövetek, mezőgazdasági monokultúrák esetében) kóros jelenség: nem minősül fejlődésnek, és nem fenntartható. De miért is kellene fenntartani? Mielőtt a fejlődés fenntarthatóságáról formálnánk véleményt, jó lesz tehát eldönteni, vajon a növekedés és terjeszkedés civilizációkban jelenleg zajló folyamatai gyarapítják a megújuláshoz nélkülözhetetlen szellemi és természeti erőforrásokat, az életformák gazdag változatosságát és harmonikus együttélését a kultúrában, illetve a természetben, vagy pedig hatásuk ezzel éppen ellenkező?

A kérdés korántsem teoretikus. Ha értékelni kívánjuk egy politikai, gazdasági vagy technológiai rendszer működését, még inkább ha stratégiát készítünk ezek befolyásolására, igenis tudnunk kell, hogy az adott rendszer fenntartása a célunk vagy inkább a felszámolása, és elemeinek újjászervezése más működési elvek szerint.

A fenntartható fejlődést egy közkeletű vélekedés a szükségletek fogalmával hozza összefüggésbe, és a szükségletek kielégítésének eszközeit kívánja igazságosan elosztani az egymást követő nemzedékek között⁸. Tudjuk azonban, hogy egy történelmi formáció életképességéről (fenntarthatóságáról) nem sokat árul el, hogy kielégíti-e az

alattvalók szükségleteit. Kinek a szükségleteit? És miféle szükségleteket? Mi minősül éppen elismert szükségletnek? A történelemben ezek a releváns kérdések. Egyes társadalmi csoportok nélkülözése, elégedetlensége sértheti jóérzésünket, de nincs összefüggésben a fejlődés témájával. Gyakori eset, hogy egy társadalmi rendszer épp fejlődésének legdinamikusabb korszakában hagyja kielégítetlenül valamely (kifosztott, leigázott, kizsákmányolt, deklaszált stb.) népesség legelemibb szükségleteit. A fejlődés attól még fejlődés marad, ha nem is az ízlésünk szerint való, hogy erőforrásait olykor a legembertelenebb és legigazságtalanabb módokon gyarapítja, mint például a felvilágosodás korabeli angol kapitalizmus, amikor az agrárnépességet emberalatti színvonalon szynylődő ipari proletárrá változtatja át.

A jövő nemzedékeknek ellenben nem szükségleteik vannak, hanem jogaik. Előre nem látható „szükségleteik” ugyanis a ma élők szükségleteivel összemérhetetlenek. Jogaik viszont kimondhatóak és immár kimondattak: az emberiség közös öröksége az, ami megilleti őket. Ez az örökség tartalmazza a földi élővilág gazdag változatosságát és változékonyságát az általunk ismert és az ember megjelenésétől napjainkig úgyszólván változatlan színvonalon. Tartalmazza továbbá kulturális örökségünket a maga sokszínűségében, a nemzedékről nemzedékre gyarapodó tudást, amelynek megőrzése és áthagyományozása feltétlen kötelességünk. Nem felesleges ezt hangsúlyozni egy olyan korban, amikor a tudás koncentrációja és hatékonyságvívó szelekciója a helyi tudásnak, a kulturális hagyománynak, azaz szellemi örökségünknek ugyanolyan hatalmas részét pusztítja el visszafordíthatatlanul, mint amennyi az évmilliók alatt felhalmozott genetikai információból vész el a kihalt fajokkal. Az örökös jogai sokkal egyértelműbb tájékozódási pontot kínálnak munkánkhoz, mint a szükségletek vagy akár a fenntarthatóság homályos értelmű elgondolása. Jogellenes és bűnös minden olyan tevékenység,

amely visszafordíthatatlan módon szegényíti az élővilágot vagy a tudás világát.

De a szükségletek fogalmával már csak azért sem dolgozhatunk, mert az alternatív közgazdaságtudomány képviselői joggal mutattak rá, hogy közkeletű alkalmazása elhibázott⁹. Civilizációnk fejlődése nem a szükségletekkel, hanem kielégítésük aktuális módjával került kibékíthetetlen ellentmondásba. Az alapvető emberi szükségletek a történelem során alig változnak és jól azonosíthatók: megértés és figyelembevétel a társak részéről, biztonság, szabadság, egészség, élelem, hajlék. A civilizációkat nem az elismert szükségletek rangsora jellemzi (nincs ilyen, ha van, pusztán ideologikus célokat szolgál, pl. „a legnagyobb többség jóléte” vagy „a haza mindenekelőtt”, vagy „szabadság, szerelem, e kettő kell nekem”), hanem az intézmények, fogalmak és technikák, melyek koronként meghatározzák, hogy kinek a szükségletei, miféle szükségletei és mely módokon veendő figyelembe. A szükséglet-konstruálás és szükségletkielégítés eszközei azok, amelyek változnak az idővel, és hatalmas változatosságot mutatnak.¹⁰

Az emberiség örökségét, különösen a biodiverzitást sem a szó szoros értelmében vett szükségletek kielégítésének mértéke, hanem a módja veszélyezteti. A környezetünket, egészségünket, kapcsolatainkat, kultúránkat, életünk minőségét és politikai intézményeinket egyaránt romboló örömtelen pazarlás, vagyis az irányított kényszerfogyasztás mai rendszere valószínűleg nem több, hanem kevesebb embert tesz elégedetté, kevesebb embert ajándékoz meg azzal a tudattal, hogy értelmes életet él, mint ha „szükségeinket” más módokon elégítenénk ki. Ezt azért is fontos hangsúlyoznunk, mert az úgynevezett fenntarthatóság hívei semmivel sem okozhatnak több kárt ügyüknek, mint ha azt hangoztatják, hogy a jövő nemzedékek érdekében elkerülhetetlen áldozatokat kell hoznunk. Szó sincs áldozatokról! Szó sincs lemondásról: az értelmes és szerethető élet

feltételeinek visszaköveteléséről van szó. Nemcsak a jövő nemzedékek számára, hanem lehetőleg már nekünk, mostaniaknak. Legalább mi ne higgyük és ne is akarjuk másokkal elhitetni, hogy a jó – rossz...

A fenntarthatóság azonban igencsak viszonylagos értelmű fogalom, hiszen a változékonyság és az elmúlás minden természeti és történelmi folyamat lényegi vonása. Mégis, az ember azért *ép-íti* a maga környezetét (épít = éppé tesz, gyarapít, tökéletesít), hogy oltalmazza és megtartsa azt, amit szeret.¹¹ „Hiába ódzkodunk a „szeretet” terminus technicusként való használatától, tény, hogy a kényszerközösségek, amelyek más lények erőszakos alávetésén, a létforrások kizsákmányolásán alapulnak, rövid életűek, csak az erőszak fokozásával tarthatók fenn (pl. hódító birodalmak, a természet kifosztásán alapuló gazdasági növekedés stb.), és maradandó pusztulást hagynak maguk után. A történelem tanúsága szerint az „ökológiai komplexum” elemei közti dinamikus egyensúly fennmaradására¹² csak addig van esély, amíg a cselekvőképes aktorok meghatározó többsége eltökélt és célszerű erőfeszítéseket tesz az egyensúly fenntartása érdekében. Minden kultúra ilyen „fenntarthatósági” stratégiák összefüggő rendszere, amely leginkább a résztvevők ragaszkodásának, szeretetének tárgyával jellemezhető (értékrend). A pusztá önfenntartás kétségbeesett – ugyanis kilátástalan – igyekezete csak a kultúra hanyatlásának, széthullásának korszakait jellemzi. „Talán a legfontosabb ökológiai tapasztalat az a halált megvető nagyvonalúság, ami szeretni meri a szenvedő és elmúlásra ítélt világot”, írja Erazim Kohák cseh ökofilozófus. Szerencsésebb tehát fenntarthatóság helyett az élet szeretetéről beszélni: „Az élet az igazságról, a jóságról és a szépségről szól, arról, hogy egy sirály szárnyal az öböl felett és nem fullad olajfoltokba. Arról, hogy az anyaelefánt gyöngéden gondoskodik követelőző kicsinyeiről és nem orvvadászok elől menekül. Arról, hogy az ember féltő szeretettel óvja a földet, és nem arról, hogy mohóságtól fuldokolva sorvasztja el.”¹³

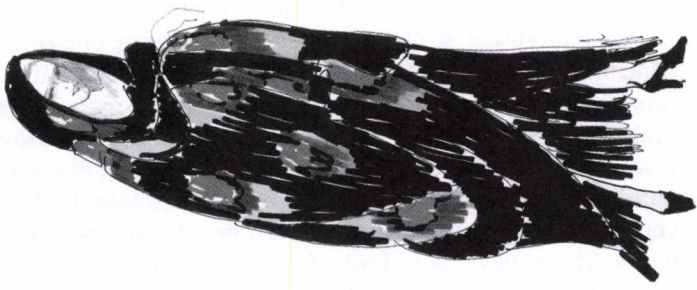
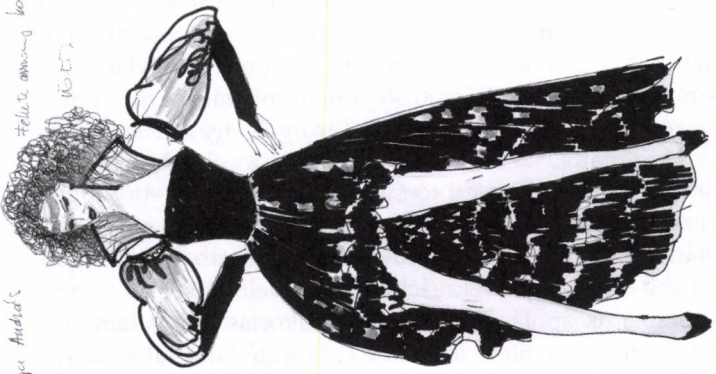
1. 3. A fogyasztás fogalma

A termelés–fogyasztás fogalompár alkalmazása a modern piacgazdaság kialakulását megelőző korszakokra többé-kevésbé történelmietlen és ezért félrevezető. Ugyanilyen félreértés e kifejezéseket, de különösen a fogyasztást a fenntartható társadalomról alkotott elképzelésekkel hozni összefüggésbe. Vajon termel vagy fogyaszt a kertjét ápoló, szőlejét gondozó vagy a termésből a maga örömére és dicsőségére bort készítő gazda? S ha közben dalra fakad, vagy meleg napsütésért fohászkodik? Amíg az élet fenntartásának biológiai feltételeiről való pusztá gondoskodás alárendelt szerepet játszik a társadalmi viszonyokban, hiszen a társadalmi biztonság és a testi-szellemi épség, valamint a megélhetés színvonala is kinek-kinek rangjától, jogaitól, hatalmától, egyszóval társadalmi státusától függ, addig a javak előállítását némiképpen félrevezető és talán történelmietlen egy modern fogalommal „termelésnek” nevezni. A javak felhasználója pedig nem okvetlenül fogyaszt – mit is jelentsen ez az ő életében? –, hanem például birtokol, jogai-val él, teljesíti egy társadalmi kötelességét, ajándékot készít, ünnepele, mulat vagy áldozatot mutat be, és e világi vagy túlvilági boldogulása szempontjából az egyéni szükségletek kielégítésénél sokkal előbbrevaló célok érdekében elveszi, megtartja, használja (de lehetőleg nem használja *el*) a rendelkezésére álló javakat.

A tárgyvilág előállítását csak abban az esetben nevezném termelésnek, amikor az előállítás egyértelműen mások számára folyik, társadalmi kötelesség teljesítése vagy értékesítés céljából történik. Az így értett termelés társadalmi

Hollis Vogue Andia's

Felice among birds & flowers

Richard's
Urban

megszervezésének egy jóval későbbi fejleménye lesz a munkaidő elkülönítése az élet többi részétől, ami értelemszerűen vonja maga után a szabadidő fogalmának „feltalálását”.¹⁴ Munkaidő és szabadidő elkülönítésének majd a bér munka uralkodóvá válása után lesz értelme, a tőkés piacgazdaság viszonyai között. Ez teszi lehetővé a társadalmilag elismert munka tisztán instrumentális felfogását (fizetség fejében végzett munka), és ettől kezdve van egyáltalán értelme a munkaidővel való takarékoskodásnak, azaz a hatékonyság fogalmával operáló s a kortársak által sokat kárhoztatott „kalmárszellem” mindenre kiterjedő térhódításának, ami nehezen lett volna értelmezhető a reciprok csereviszonyokon vagy a redisztribúción alapuló munkamegosztási rendszerekben, ahogyan ezt Polányi Károly *A nagy átalakulás* lapjain kimutatta.¹⁵ A másik oldalon pedig, az életidő maradék részét, ami nem fizetett termelőmunkával telik, ettől fogva kezdik szabadidőnek nevezni, bár e fogalom jelentéstartománya sokkal vegyesebb. Ide sorolják általában – és egyre inkább – a biológiai rekreációval, a művelődéssel, az emberi kapcsolatok ápolásával, a vallás gyakorlásával, valamint a semmittevéssel töltött időt, de az alapvető társadalmi viszonyok szempontjából ide számít a nélkülözhetetlen szolgáltatások sokaságát nyújtó háztartási tevékenység is, valamint a családtagok gondoskodása egymásról.

Ha a termelő munkatevékenységnek kizárólag esz-közértéket tulajdonítunk, az élet céljainak az úgynevezett szabadidőben kell teljesülniük. A termelés hatékonyságának növekedésével – és a szabadidő növekedésével, annak egyenlőtlen társadalmi eloszlásával – kapcsolatban két új fejlemény érdemel kitüntetett figyelmet. Az egyik a „szórakozás” és a szórakozással járó „élvezet”, két odáig mintegy mellékesen kezelt fogalom döbbenetes karrierje, amelyet a társadalmi tevékenység magyarázó elveként a 20. század második felében befutottak.¹⁶ S miközben a célok szabad világának megszervezését az élvezetkeresés és az élmény-

szerzés szempontjai szerint magyarázzuk, arra leszünk figyelmesek, hogy a hatékonyságelv itt is érvényesül. Éspedig kettős értelemben. Egyrészt a magunk és közösségeink számára és társaságában végzett önkéntes szabadidő-tevékenység egyre nagyobb része alakul át fizetett bér munkává, áruként megvásárolt szolgáltatássá, például a gyógyítás, nevelés, a táplálék előállítás és mindenekelőtt a szórakozás terén.¹⁷ Mások, jó pénzért, sportolnak, muzsikálnak helyettünk, nevelik gyermekeinket és gyógyítják betegeinket. De még a passzív élvezetszerzés is egyre inkább eszközfüggővé válik: a muzsikálást a zenehallgatás váltja fel, a nyilvános előadások és rendezvények látogatását a technikai reprodukciók sokszorosításán és a távközlésen alapuló technológiai rendszerek használata – lehetőleg a saját otthonunkban, sőt a kezünk ügyében, bárhol legyünk is. Csak a társas kapcsolatok és tevékenységek rendszeréből kiszakított, a fizikai téridőben elfoglalt helyzetétől függetlenített szórakozás, művelődés, vallásgyakorlás, egészségápolás stb. mehet végbe dologként birtokolható szolgáltatások elhasználása útján, amit találó szóval fogyasztásnak neveznek, mivel e tevékenységek tárgyi, szellemi stb. feltételeit készen vásároljuk, a saját aktivitásunk pedig csupán ezek használatára, elfogyasztására – vagyis használhatatlanná tételére – szorítkozik.

A mindennapi élet megszervezésének logikája tehát a késő modern fogyasztói társadalmakban így alakul: a munka egyedüli értelme a kapott fizetség, ami a termelés hatékonyságának növelésével egyenes arányban növekszik; a magasabb bevétel lehetővé teszi a szabadidő egyre hatékonyabb kihasználását, vagyis azt, hogy több fizetett szolgáltatás gyorsabb ütemű elhasználása révén, társainktól függetlenül és egyre kevesebb fizikai vagy szellemi erőfeszítés árán növelhessük egységnyi szabadidőre eső élményeink gyakoriságát, illetve intenzitását. Ezt az állapotot pedig *jólétnek* nevezzük.

A jólét előállításának két fontos kísérőjelenségét szeretnénk kiemelni, nem titkolva ezek súlyosan negatív hatását

illető meggyőződésünket. Az egyik az egyéni képességek beszűkülése. A termelés hatékonyságának növelése szigorú szakosodást, specializációt követel. A társadalom összes tudásának, amit Simmel objektív kultúrának nevezett¹⁸, mindenki egyre kisebb részével rendelkezik. Többre, úgymond, nincs is szüksége, hiszen, mint említettük, magas színvonalon előállított fizetett szolgáltatásként elvileg bárki hozzájuthat immár mindahhoz, amihez korábban az emberek csak személyes testi és szellemi képességeiket latba vetve juthattak. Többé nem a tudáshoz, természetesen, hanem – fogyasztóként – a puszta termelő vagy élvezetszerző eszköznek tekintett tudás eredményéhez, illetve – termelőként – az eredmény elérésére alkalmas információkészlethez. Előfeltételeztük persze, hogy tudáson instrumentumaink egyik fajtáját értjük: a megfelelő szükséglet kielégítésére szolgáló információt tartalmazó szoftvert, a kívánt élmény kiváltására alkalmas szín-, dallam- vagy ízkombinációt; fogyasztható vagy éppen a termelés szolgálatába állított kultúrát. Effajta kulturális szolgáltatások tömeges előállítására a magasan képzett specialisták sokaságát foglalkoztató intézmények – a tudományos üzem, a közoktatás, a szórakoztatóipar és a hírgyártás – ma összehasonlíthatatlanul nagyobb mennyiségben képes, mint valaha az emberiség történetében. Ezzel együtt jár azonban a kultúra világának kettészakadása: termelőkre és fogyasztókra, információra és élményre. Információnak nevezzük azt a tudást, amelyet nem kell értenünk ahhoz, hogy használhassuk. Élménynek nevezzük azt a tudatállapotot, amely lényegében másokkal megoszthatatlan. Létezik, persze, a kultúrának más felfogása is, például az, amelyet éppen a 20. században elevenít fel s gondol újra a hermeneutikai filozófia. Ez utóbbi szerint a kultúra azoknak az értelem-összefüggéseknek a rendszere, amelybe az emberek az egymás számára való megnyilatkozás igényével és a kölcsönös megértés reményében lépnek.

Az így felfogott kultúra: párbeszéd, nyelvtudáshoz és a kommunikációban való részvételre nyitott attitűdhez kötött. Ez a párbeszéd a hagyomány értelméről folyik, s annak megújításáról, átadásáról hivatott gondoskodni.¹⁹ A megértés minden esetben a kulturális tartalmak megváltoztatásával jár, aktív közreműködést jelent a kultúra életében. A kultúra dialogikus felfogása számára a kultúra fogyasztása nonszensz, hiszen a párbeszédben csak részt venni lehet: kérdezni és válaszolni; azonban aki a kérdést nem érti, nem tud rá válaszolni, és akinél a kérdezésnek nincs személyes tétje, az soha nem kap személyre szóló választ, üzenetet, tanítást, tehát kimarad a kultúra életéből.

A fogyasztói vagy jóléti társadalmak másik fontos velejárója az élővilág gazdag változatosságának és változékonyságának drámai hanyatlása. A gazdasági racionalitás, azaz a hatékonyságelv ezekben a társadalmakban az egyéni haszon növelését teszi mindenki közös érdekévé. A haszonmaximalizáló stratégia azonban csak addig értelmes, ameddig a keletkező haszon realizálható, azaz további haszon reményében újra befektethető, ellenkező esetben elértéktelenedik, azaz nem beszélhetünk többé nyereségről. Magyarán, a szabadkereskedelmi világtrend az üzletileg ésszerű befektetési lehetőségek szüntelen növekedését követeli meg. A gazdaság növekedése pedig azt jelenti, hogy egyre több természeti forrást használunk fel és alakítunk át egyre gyorsabb ütemben hulladékká: olyasmivé, amivel az élő rendszerek nem tudnak mit kezdeni. Ez siettetni az élővilág összeomlását, melynek látványos jelei: az élőhelyek beszűkülése, az alapvető természeti források (édesvíz, termőtalaj) fogyatkozása, a biodiverzitás csökkenése az emberiség történetében először földtörténeti léptékű változásokat idéző: természeti katasztrófát.

Nincs tehát fenntartható fogyasztás, nincs fenntartható növekedés. Az a társadalmi rendszer, amelynek központi fogalma a „fogyasztás”, mozgatója pedig a „gazdasági nö-

vekedés”, fenntarthatatlan. A fenntartható társadalomban az emberi erőfeszítés végeredménye nem a világ hulladékka alakítása lesz, és az egyén alapvető viszonyát a társadalom intézményeihez nem fogyasztásnak fogják nevezni; a költséghaszon-különbözet növelése pedig nem számít többé elismert társadalmi célnak.

A kollektív önpusztítás ütemét mérséklő részintézkedésekre ezek után kénytelenek vagyunk óvatos gyanakvással tekinteni. Ha az alkudozás a bevett méreg koncentrációjának csökkentéséről némi sikerre vezet is, vagy ha az öngyilkost sikerül rábeszélni, hogy a hetedik emelet helyett a harmadikról ugorjon (sokkal több mint 50%-os javulás!), nem biztos, hogy eredeti célunkhoz, az emberhez méltó élet megőrzéséhez közelebb kerültünk. Ezzel legfeljebb a nyomorúság és a szenvedés meghosszabbítását sikerül elérnünk. Nem az öngyilkosság túlélése a cél, hanem az, hogy fajunk lehetőleg ne kövessen el öngyilkosságot!

2. A fenntarthatóság mint politikai program

2.1. A politika értelmének helyreállítása

Az uralkodó neoliberális/neokonzervatív társadalomszemlélet az egyéni választások függetlenségének feltevésén alapul. A kormányzat feladata instrumentális: az állam intézményrendszerének jó karban tartása, valamint a nemzetgazdaság teljesítményének növekedését biztosító feltételek megteremtése. Azért ez a kettő, mert ezek biztosítják, hogy az elérhető javak és szolgáltatások az előre nem látható, tetszőleges egyéni választások végtelen sokféleségének megfelelő bőségben álljanak a fogyasztó rendelkezésére. Minden kollektív cél vagy értékelsőbbség megállapítása az egyéni választások szabadságának korlátozása volna. Olyan, hogy közjó, eszerint nem létezik.

Az egyéni választások függetlenségének doktrínáját azonban nehezen kivédhető ellenvetések sokasága kezdte ki, mára bátran túlhaladottnak mondható.

1. Az egyéni választások tárgyai korlátozott mértékben állnak rendelkezésre, előállításuk gyakran meg nem újuló természeti források létéhez kötött, ezek kimerülése nyomán többé egyáltalán nem állnak rendelkezésre, rájuk irányuló választásaink tehát korántsem függetlenek a mások választásaitól.

2. A javak és szolgáltatások többsége egyénileg nem választható, elérhetőségük és minőségük a közösség, a közjavak és a közterek állapotával kapcsolatos (pl. egészséges életfeltételek, közbiztonság, közlekedés, táj- és városkép stb.) közösségi döntéseken vagy ezek elmaradásán múlik.

3. Legfőbb javunk: a Jó. A kimondatlan vagy kimondott közmegegyezés, amely bizonyos életformákat jónak talál és támogat, miközben másokat elutasít és akadályoz, ténylegesen mindig befolyásolja az egyén választásait. Ez nem egyetértést követel tőlünk, hanem értelmes, nyílt párbeszédet és méltányos megegyezést a közjó kérdéseiben.

4. Legfontosabb választásaink nem tárgyi célokra irányulnak, hanem személyekre. Az ő szeretetüket, megértésüket, együttműködésüket pedig nem szerezhetjük meg tőlük függetlenül. Korunkban a kapcsolatok instrumentalizálása és az együttműködés helyettesítése technikai szolgáltatásokkal döbbenetes „fejlődésen” ment ugyan keresztül, ezt azonban kevesen értékelik az élet minőségének javulásaként.

5. Az egyéni választások függetlenségének elvéből levezethetetlenek, sőt annak kifejezetten ellentmondanak azok az intézmények és magatartásformák, amelyek meghatározott személyeket mint egy közösség tagjait, tekintettel az egymás életében betöltött kitüntetett jelentőségükre, a szolidaritás és a kölcsönös felelősségvállalás szálaival kötnek össze. Ilyen intézmények híján viszont az óhatatlanul kialakuló szélsőséges egyenlőtlenségek – majd igazságtevő dik-

tatúrák –, a létbizonytalanság és a nyilvános kommunikáció hanyatlása (az intézmények funkcionálnak, a működésük értelmére vonatkozó kérdés viszont irreleváns) a társadalom széthullásához vezet.

Egy olyan civilizáció, amelynek mindennapjait a hatalom és tudás globális hálózataiban születő döntések szabályozzák, és amely megélhetését tömeges hatású természet-átalakító technológiák működtetése útján biztosítja, nem ringathatja magát büntetlenül az egyéni választások függetlenségének illúziójában. (Ami pedig az egyén szabadságát illeti, az politikai értelemben elválaszthatatlan a közszabadságtól, és még annál is többet követel: önkéntes szolidaritást: a szabad közösség tagjainak morális elkötelezettségét egymás szabadsága iránt, lévén az nem valami velünk született adottság, hanem ritka és becses civilizációs teljesítmény.) Az ökológiai és szociális fenntarthatóság tehát a politika értelmének helyreállításával kezdődik: a politika ezentúl ismét a közcélok megállapítása érdekében folytatott nyilvános vita és vetélkedés.

2. 2. Célok és eszközök

A fenntarthatóság a politikában az ökológiai érdekek képviselését jelenti. *Ökológiai az a politika, amelynek célja az emberhez méltó élet – a súlyosan veszélyeztetett természet és kultúra – feltételeinek védelme.* A vélekedők többsége szerint ez megköveteli azoknak a korlátoknak az elhárítását, amelyeket a globális technológiai-gazdasági rendszerek és hálózatok működésének logikája kényszerít jelenleg az emberiségre.

Az ökológiai politika *erkölcsi alapját* az a kettős felismerés adja, hogy:

– korunk emberét elháríthatatlan személyes felelősség terheli a jövő nemzedékek sorsáért, akiknek életlehetőségeit visszafordíthatatlan módon korlátozza;

– valamint hogy az élővilág gazdag változatosságának fenntartása erkölcsi kötelességünk, amelynek csak úgy tehe-

tünk eleget, ha a technológiai rendszerek és gazdasági hálózatok működésének következményeiben a saját személyes felelősségünkre ismerünk, és ennek megfelelően járunk el a köz- és magánéletben egyaránt.

Ezért az ökológiai fenntarthatóság politikáját az *első személy politikájának* is nevezik.

Az ökológiai világnézet elkötelezettjei azonban rendszerint adósak maradnak azoknak a sajátosan politikai eszközöknek a megjelölésével, amelyek a fenntartható társadalom berendezkedését szolgálják. Többségük beéri azzal, hogy az ökológiai elveket megpróbálja összhangba hozni a kortárs politikaelmélet valamelyik irányzatával, s ennek megfelelően beszélhetünk liberális, szocialista vagy konzervatív zöldekről.²⁰ A fenntarthatóság törekvése azonban összeegyeztethetetlennek tűnik azzal a módszertani individualizmussal, amely a modern irányzatok közös kiindulópontja. Az ökológiai belátások egyrészt az egyénfeletti szerveződési szintek és személyközi kapcsolatok konstitutív jelentőségére figyelmeztetnek; másrészt a politikai közösségre feltétlen kötelezettségeket rónak: a jövő nemzedékek sorsával, illetve az élővilág egészével kapcsolatban. Ezek egy *közösségelvű*, komunitárius politika ismérvei. (E kötelezettségeket azonban nem valamilyen tekintély vagy hagyomány tiszteletéből eredeztetik, ez az álláspont tehát nem jelent visszatérést a premodern politikai filozófiákhoz.)

A jó társadalomról alkotott modern elképzelések másik előfeltevése a társadalmi igazságossággal kapcsolatos: ezen a javak és jogosultságok méltányos elosztását értik az egyének között. Akár a piaci tényezők spontán versenyétől, akár a racionális tervezéstől és központi újraelosztástól remélik e cél teljesülését, az igazságosságnak ez a felfogása minden esetben azon a meggyőződésen nyugszik, hogy a javak és teljesítmények összemérhetőek, azaz a minőségi különbségek mennyiségi összefüggésekre visszavezethetőek. A társadalomökológia lényegében ennek az ökonómiai

társadalomszemléletnek a cáfolataként jelenik meg: *a minőségi különbségek összemérhetetlenségének* elvi alapján áll.²¹ A személytelen közvetítőmechanizmusokat nélkülözhetetlennek, de a társadalmi teljesítmények igazságos értékelésére alkalmatlannak találja. Ezért nem az igazságos elosztást, hanem a *kölcsönös segítséget* tekinti az emberhez méltó együttélés alapelveként, mondván, hogy az embernek ahhoz, hogy emberként élhessen, lényegesen többre van szüksége, mint ami jog szerint „jár” neki: a társak szeretetére, megértésére, tiszteletére. Mindezt csak az önkéntes odaadás, a szolidaritás biztosíthatja.²²

Az igazságos elosztás *post festa*, illetve *ante rem* működő mechanizmusai (magyarán a piaci verseny, valamint a tervszerű állami újraelosztás) sohasem voltak képesek gondoskodni a társadalmi teljesítmények igazságos értékeléséről. Nem ezeknek köszönhető, hogy a szélsőséges igazságtalanság nem vezetett – már amikor nem vezetett – elviselhetetlen feszültségekhez, hanem a racionális uralom egy másik, elvitathatatlan képességének, nevezetesen annak, hogy valóban példátlan ösztönző hatást gyakorol a termelő technikák fejlődésére, ez pedig egy hosszú korszakon át lehetővé tette az anyagi javak és természeti erőforrások pazarló használatát. A bőség illúziója vagy a bőség utáni hajsza elnémította a tiltakozás hangját a fogyasztók társadalmában, melynek tagjai ráadásul egyre kevésbé találkozhattak a jó élet más módozataival. Csak amikor az erőforrásokkal való pazarlás folytathatatlaná vált, merült fel ismét a kérdés, hogy mit is értsünk jó életen, jó társadalmon. Valahogy így függ össze az ökológiai katasztrófa a politika értelmének helyreállításával.

Ha pedig a személytelen közvetítőmechanizmusokat alkalmatlannak találjuk az egyéni teljesítmények értékelésére, akkor az egymással összemérhetetlen minőségek – értékelvek, célok, életformák – egyeztetésével születő jó döntés médiumának nem a kiszámítást fogjuk találni, hanem a pár-

beszédet. Az egyének és csoportok alapvető politikai érdeke ebben az esetben nem a méltányos részesedés lesz a javak elosztásánál, hanem az *illetékes részvétel* a közcélok és érték-elsőségek megállapításáról folyó párbeszédben. E párbeszéd tényleges elsőrendű célja pedig nem a mások meggyőzése lesz – azaz a vélemények többségének meghódítása és a kisebbségi vélemények semlegesítése –, hanem a vélemények sokféleségének megértése és megkülönböztetése, az értelmes egyet-nem-értés. Egy modern társadalomban ez az egyetlen legitím alap, amelyen a társadalmi együttműködés szervezete felépíthető. A részvétlen demokráciát fel kell váltania a részvételi demokráciának, az eszközök elosztásáról folyó vitát meg kell hogy előzze a célok célszerűségéről folyó eszmecsere. Enélkül azt sem tudjuk megbeszélni, hogy mit akarunk elosztani és mit tartanánk igazságosnak.

A felelős részvétel elve azonban csak akkor érvényesülhet, ha az érintett – helyi, munkahelyi, szakmai, kulturális – közösségek valóban maguk dönthetnek a saját sorsukról. Ehhez pedig az *önrendelkezés* alkotmányos és gazdasági feltételeivel is nagyobb mértékben kell rendelkezniük. A helyi közösség nem lehet kiszolgáltatott a globális gazdasági hálózatoknak, a kereskedelem szabadsága nem élvezhet elsőbbséget a közszabadság intézményeivel szemben. Az *emberi léptéknek* érvényesülnie kell a gazdaságban is, mert *helyesen* dönteni csak ott lehet, ahol ismerik a dolgok helyét. Részvétel, önrendelkezés, emberi léptékű gazdaság – ez egyszerre mind a lokalizáció programja: *a helyek helyreállítása*.

Mindez természetesen nem a létező – globális – struktúrák és hálózatok lebontását jelenti, csupán a lokális autonómiák részleges helyreállítását, nagyjából a szubszidiaritás gyakran hangoztatott és soha be nem tartott elvének megfelelően. Jelenti viszont a hierarchikus kapcsolatok helyettesítését, ahol csak lehet, horizontális kapcsolatokkal, jelenti a rejtett, de annál erőteljesebb központosítás és homogenizáció felszámolását. A lokalizáció semmi esetre sem önellátás,

azonban felszámolja az úgynevezett komparatív előnyök jegyében kikényszerített termelési monokultúrákat. Helyreállítja a helyi társadalom ellenőrzését a helyi piacok felett, és ezzel együtt a helyi és a távolsági kereskedelem közti „természetes” arányokat. (A „természetes” kifejezés társadalmi jelenségekkel kapcsolatban ritkán alkalmazható – ez azon ritka alkalmak egyike.) Azonban tudnunk kell, hogy mindez nem a piaci verseny és a bürokratikus újraelosztás nemzeti, illetve nemzetek feletti intézményei és hálózatai helyett, hanem azok mellett és azok kiegészítéseként valósulhat meg csupán. Ennek oka, „hogya a késő modern, hálózatosan szerveződő, globalizált világban az ilyen lokális, autonóm, szubszidiaritáson és participáción alapuló mikroközösségek önmagukban nem képesek ama komplexitás és funkcionális imperatívuszok teljesítésére, amit egy ilyen képződmény megkövetel”.²³ Azonban ha valami, hát az efféle kizárólagosság eleve elutasítása éppen az ökológiai világnézet jellegzetes vonása. A szerves fejlődés sohasem akarja „a múltat eltörölni”, hogy a helyébe egy jobb, igazságosabb világot állítson – ilyesmit inkább a modernizáló politikai konstruktivizmus forradalmi kísérletei ígértek (és nem is érték be, sajnos, üres ígérekkel). Az ökológia beérné a megbomlott arányok helyreállításával, a társadalmi önszabályozás rendszeréből kiiktatott (pl. lokális, kulturális) szabályozó körök újraélesztésével.

Az emberi lépték és a közösségi önrendelkezés helyreállításának közvetlen következménye pedig a *szabad technológiaválasztás* lesz. Ezalatt azt értik, hogy a politikai döntéseknél a gazdasági hatékonysággal egyenrangú szempontként vegyék figyelembe az adott technológia alkalmazásának hatását a társadalmi egyenlőtlenségek alakulására, az élet minőségére, az emberi egészségre, a munka kreativitására, a személyközi kapcsolatokra vagy a környezet állapotára.²⁴

Végül a felszabadulás a gazdasági teljesítmény növelésének kényszerétől meghozza a *felszabadulást a bőség alól*. Hi-

szen az eszközfüggőség, az örömtelen pazarlás, a tervszerű elavulás és irányított kényszerfogyasztás rendszere nem a jólétet szolgálja, hanem az előállított terméktömeg értékesítését és mielőbbi átalakulását – hulladékká.

2. 3. Létezik-e békés átmenet?

Igen. És nem. A modern ipari társadalom működési elveit (növekedéskényszer, egyéni döntés mint végső hivatkozás, személytelen közvetítő mechanizmusok) a fenntarthatóság igényeivel összeegyeztethetetlennek találtuk. Ezért valószínűtlen, hogy a szabadkereskedelmi világtrend, a tömegdemokrácia és az információs hálózatok virtuális valóságának logikája szerint szerveződő társadalomban olyan mélyreható változások menjenek végbe, melyek megfelelnek az ökológiai fenntarthatóság követelményének. A fenntarthatóság programja azonban egyre szélesebb körben válik ismertté, ha nem valósulhat is meg az adott keretek között. A fenntartható társadalom kialakulásának legelső előfeltétele ugyanis az emberek gondolkodásában bekövetkező fordulat, amit az uralkodó viszonyokkal szemben felerősödő elégedetlenség készít elő. A fenntartható település, termelés és fogyasztás úttörőinek kísérletei elbuknak vagy elszigeteltek maradnak, példájuk azonban egyre szélesebb körre gyakorol vonzerőt, és ezzel párhuzamosan foszlik semmivé a rendszer magabiztossága. Amikor az áruházlánc-tulajdonosok ökofarmot alapítanak és a marketingigazgatók közösségi vállalkozások aktivistái vagy ezoterikus vallások igehirdetői lesznek, tudhatjuk, hogy a régi rend órái megvannak számlálva.

A politikai reformintézkedések szerepét ebben a folyamatban kétféleképpen szokás megítélni. Egyesek éppen a lépésről lépésre történő változásoktól remélik az észrevétlen átmenetet a fenntarthatóbb társadalomba. Mások kimutatják, hogy a történelem során az ancien régime megreformálásának legjobb szándékú törekvései is sorra meg-

hiúsultak (a francia forradalmat megelőző felvilágosult reformkurzusoktól a magyar reformkoron keresztül egészen a szocialista új gazdasági mechanizmus kísérletéig), és amennyit elértek, az esetleg csak lassította a túlhaladottá lett régi viszonyok felszámolását. Mindkét tábornak igaza van. A reformok – a mi esetünkben tehát a fenntarthatóság irányába tett kis lépések, részterületeket érintő részintézkedések – eredményeként sosem alakul ki az együttélés vagy a gazdálkodás új, összefüggő rendszere. De még kevésbé remélhető ez, hogyha a reformok elmaradnak. A reformkorok szerepe nem a rendszerek átalakítása, hanem a gondolkodásé: ezek a történelem tanuló és átképző korszakai. Elhúzódnak, sikertelen kísérletekben telnek, melyeket ezektől látszólag függetlenül bekövetkező, átcsapásszerű, gyors változások követnek. Az utóbbiak számára azonban a talajt a meddő reformkísérletek napszámosai és mártírjai készítik elő. Az ökológiai politika sorsa is ez: kudarcról kudarcra halad a végső győzelem felé.

Európában a második ezredfordulón egy ilyen zöld reformkor kezd kibontakozni: az országok többsége megpróbálja összeegyeztetni az egészségesebb életmód igényét és a természet maradékának védelmét a gazdasági növekedés és piaci versenyképesség kényszerével. A törekvések szükségképpen felemásak és őszintétlenek, hiszen olyasmit akarnak, ami ha megvalósulna, a rendszer összeomlásához vezetne – s előbb-utóbb oda is fog vezetni. De már az is jól látszik, hogy ha a környezetvédelmi és egyéb korlátozó intézkedések elmaradnak, annak a következményei legalább ilyen katasztrofálisak lennének. Ez a kétértelműség jellemzi magát a „fenntarthatóság” jelszavát is: ki-ki mást ért alatta, aszerint, hogy mit szeretne fenntartani.

Magyarország ebben a reformfolyamatban még közvetlen szomszédaihoz képest is lemaradt, így a programalkotók helyzete aránylag egyszerű, és a kérdés nem igényel komolyabb elméleti megalapozást: olyan intézkedéseket kel-

lene mielőbb foganatosítani, amelyek Európa számos országában már beváltak. Az alábbiakban csak felsorolásszerűen utalnék ezekre, mivel közismert fogalmakról, jól dokumentált gyakorlatról van szó, amelyek olyan szerteágazó szakpolitikai területeket ölelnek fel, mint például:

- a kereskedelmi reklámtevékenység korlátozása, különösen környezetromboló formáinak (direkt mail, óriásplakátok, túlcsomagolás, fényszennyezés stb.) szankcionálása;
- zárt láncú termelési rendszerek kialakítása (szennyezőkibocsátás minimalizálása);
- a kommunális hulladék széles körű újrahasznosítása, háznál történő szelektálás rendszerének bevezetése,
- a környezetterhelés költségeinek teljes körű megfizetése a kibocsátóval;
- környezetbarát technológiák fejlesztésének támogatása;
- környezetterhelő tevékenységek akár indirekt költségvetési támogatásának tilalma;
- a kötöttpályás tömegközlekedés szolgáltatásainak javítása, a gépkocsi-használat és autópálya-építés költségvetési támogatásának felszámolása;
- élelmiszer-önrendelkezés;
- helyi mezőgazdaság és feldolgozóipar kedvezményezése a helyi piacon;
- kis- és családi vállalkozások támogatása, sajátos adottságaiknak megfelelő szabályozási környezet kialakítása,
- környezetbarát termékek elsőbbsége a közbeszerzési eljárásokban;
- a nemzetközi áruforgalom és az ettől elválaszthatatlan tőkemozgások csillapítása;
- megújuló forrásokon alapuló energiatermelés részesedésének radikális növelése;
- energetikai, víz-, közmű- és egyéb ellátórendszerek decentralizálása;
- a helyi társadalom és az érdekelt csoportok bevonása a fejlesztési döntések előkészítésébe;

– környezeti és egészségi hatásokkal kapcsolatos adatok teljes nyilvánossága, mind az üzleti életben, mind a közigazgatásban;

– külterületek belterületbe vonásának korlátozása;
– települési rendezési tervek jogállásának megerősítése;
– kötelező környezeti hatásvizsgálati eljárás körének kiterjesztése, az eljárások szakszerűségének és semlegességének biztosítása;

– a természet, környezet- és műemlékvédelmi szakigazgatás megerősítése;

– esztétikai, városképi, minőségi szempontok képviselőinek megteremtése az építéssel, településrendezéssel összefüggő döntéshozatalban stb.

A politikatudomány és a szociológia számára kihívást inkább az jelent, hogy a fenntarthatóságnak elkötelezett, környezettudatos magatartás és értékrend kedvezőtlen hazai fogadtatásának okait feltárják. Miért játszanak ezek olyan szerény szerepet a közfelfogásban és a politikai gyakorlatban, annak dacára, hogy a magyarországi rendszerváltozásban történetesen egy környezetvédelmi ügy, a dunai vízlépcsők kérdése kapcsán aránylag jelentős szerephez jutottak? 20. századi történelmi örökségünk mely vonásai magyarázhatják a társadalmi szolidaritás hiányát, a közös természeti és kulturális örökségünk iránt mutatkozó érdektelenséget? A további társadalomtudományi kutatásnak ilyen és ehhez hasonló kérdésekre kellene választ találnia – hogy miért fenntarthatatlan nálunk, ami a fenntarthatóságot szolgálná? A szakmai kérdések ellenben – hogy milyen célokat tűzzünk ki, hogyan szabályozzunk, és milyen technológiákat részesítsünk előnyben – az esetek többségében már nem vetnek fel olyan elvi jelentőségű kérdéseket, melyekre a szakirodalom ne szolgált volna bőséges válaszkínálattal.

Jegyzetek

¹ Alain Tourain: *Scientific-Technological Revolution*, in *Scientific-Technological Revolution – Social Aspects*. London, SAGE Publications, 1977.

² Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma*. Bp., Századvég, 1994.

³ Ld. pl. Umberto Maturana–Francesco Varela: *The Tree of Knowledge*. Boston, Shambala. 1987.

⁴ Robert E. Park–Richard W. Burgess: *Társadalom, közösség, csoport*. In Lányi A. szerk.: *Természet és szabadság*. Bp., Osiris, 2000. 181.o.

⁵ Maturanaék autopoiesis-elméletéből látszólag hasonló, végző elemzésben ellentétes következtetésre jut Niklas Luhmann. Ő a kommunikációt zárt rendszerként írja le, amelynek magyarázatából kiküszöbölendő a társadalmi személy, illetve személyköziség feltevése, hiszen a kommunikációs rendszerek maguk definiálják elemeiket, s maga a rendszer úgy jön létre, hogy elhatárolódik környezetétől. Az ökológiai rendszerelmélet inkább G. H. Mead nyomdokain halad, aki szerint az élőlény maga definiálja környezetét – azaz nincs eleve adott, a rendszer lététől független, „környezet” nevű objektum a külvilágban. De szubjektum sincs, ebben az értelemben! Szubjektum és objektum egyaránt a kommunikáció alkotásai: ez az a pont, ahol a humánökológia az emberi tapasztalat fenomenológiai elemzéseire támaszkodhat, és útjai elválnak a luhmanni rendszerelmélettől. (Luhmann: *Az ismeret: konstrukció*, illetve *Interszubjektivitás és kommunikáció* című írásait lásd *Replika*, 66. sz., 2009. május.)

⁶ Michael Sandel: *A procedurális köztársaság és a tehermentes én*. In Huoranszky Ferenc szerk.: *Modern politikai filozófia*. Bp., Osiris, 1998

⁷ Az itt javasolt, a folyamat dinamikájára összpontosító meghatározás összhangban van a Meadows házaspár által *Beyond the Limits* című művükben adott, rendszerelméleti szempontból pontosabb meghatározással (magyarul: Lányi A. szerk.: *Természet és szabadság*. Bp., Osiris, 2000, 271. o.)

⁸ A Környezet és Fejlődés Világbizottság *Közös jövőnk* c. jelentése nyomán, amely azonban nem tudományos igénnyel íródott, hanem politikai programjavaslat gyanánt az ENSZ közgyűlése számára.

⁹ Paul Ekins és Manfred Max-Neef eds.: *Real-life Economics*, Routledge, 1992.

¹⁰ Társadalomtudósok nemzedékeit vezette félre Maslow a szükségletek piramisáról szóló elméletével, amelynek alapelvét a *Kurácsi mama* című Brecht-drámából kölcsönzött idézettel foglalnám össze: „Előbb a has jön, aztán a morál!” A jeles szerzőket alaposan megcsalta történelmi materializmusuk. Különösen Brecht esete mulatságos, aki pont egy véres vallásháború áldozatával mondat ekkora butaságot. Az emberek morális célokért még gyakrabban gyilkolják egymást, mint az éhségtől űzve. A „haladás” hajtómotorja sem a biológiai szükségletkielégítés, ennél még a „törtmat” is árnyaltabban gondolkodik, amikor az értékötlet elsajátításában jelöli meg azt a nemes célt, amely újításra és megújulásra ösztökéli fajunkat, megint mások szerint a halálfélelem, a tudásvágy, a hatalomvágy, nem egy esetben a szeretet és a szeretetvágy bukkan fel mint döntő indíték, s az ösztönök közül leggyakrabban a szex, mint Adynál is: „Ezért mondom, hogy minden szerelem, / Politika, pénz, tudás, kocka, üzlet, / Apostolság, művészet, vakmerés, / Mind a csókoktól és a csókokhoz űznek.” (Ady Endre: *Margita élni akar*)

¹¹ Az építés fogalmának mint a megértés-módján-létező különös létmódjának kifejtését ld. Martin Heidegger: *Építés, lakozás, gondolkodás*. In Schneller István: *Az építészeti tér minőségi dimenziói*. Bp., Terc Kft., 2005.

¹² Az ökológiai komplexum kifejezést a humánökológia chicagói iskolája nyomán használjuk, elemei a népesség, az őt eltartó fizikai környezet, a megélhetést biztosító technológia és a technológia alkalmazását lehetővé tevő társadalmi szervezet. Ld. pl. Otis D. Duncan: *Human Ecology and Population Studies*. In P. M. Hauser–O. D. Duncan eds: *The Study of Population*, Univ. of Chicago Press, 1959.

¹³ Erazim Kohák: *Az ökológiai tapasztalat változatai*. In Lányi András szerk.: *Természet és szabadság*. Bp., Osiris, 2000, 99. o.

¹⁴ Erről lásd pl. Henri Lefebvre: *La vie quotidienne dans le monde moderne*. Paris, NRF, 1968.

¹⁵ Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Bp., Napvilág, 2002.

¹⁶ Elég, ha ezzel kapcsolatban Gerhardt Schulze élménytársadalom elméletére utalunk, melyről magyarul a *Szociológiai Figyelő* 2000. 1–2. számában olvashattunk, újabban pedig Éber Márk Áron közölt, más megközelítésben, kitűnő elemzést (*Élménytársadalom*. Bp., ELTE TÁTK, 2007.)

¹⁷ André Gorz: *Critique de la raison économique*. Berlin, 1989.

¹⁸ Georg Simmel: *A pénz filozófiája* (részletek). In Somlai Péter szerk.: *Georg Simmel válogatott tanulmányai*. Bp., Gondolat, 1973

¹⁹ Hans Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Bp., Gondolat, 1984.

²⁰ Jó áttekintést nyújt ezekről pl. Andrew Dobson and Robyn Eckersley eds: *Political Theory and the Ecological Challenge*. Cambridge Univ. Press, 2006. Az ökológia politikai filozófiájának viszonyát a meghatározó kortárs irányzatokhoz vázoló *Ökopolitika és hagyomány* című írásomban (in Lányi: *Létezik-e? Új Mandátum*, Bp. 2002.)

²¹ Ha jól megnézzük, ez az a pont, ahol az anarchista a szocialistával, a konzervatív a neokonzervatívval, az etikai liberalizmus a gazdasági liberalizmussal szembekerül, vagy úgy is mondhatnám: ahol a 20. századi politikai filozófia fokozatosan, de egyértelműen eltávolodott 19. századi örökségétől.

²² Bővebben kifejtem ezt *Nem választ, akit nem választanak*, valamint *Lehet-e a társadalom igazságos?* című írásaimban (in Lányi: *Az ember fájl a Földnek*. Bp., L'Harmattan, 2010.)

²³ Éber Márk Áron e tanulmányról írt opponensi bírálatát idézem (kézirat).

²⁴ A kérdés gazdag irodalmából csak példaként utalnék az ökológiai közgazdász Herman Daly *Beyond Growth* című könyvére (Boston, Beacon Press, 1996.). Maga a „szabad technológiaválasztás” kifejezés ebben az összefüggésben Ivan Illichnél jelent meg először.

LÁNYI ANDRÁS

(Folytatjuk)

MAGYARORSZÁG-KÉP AZ AMERIKAI SAJTÓBAN

(1998–2002)

A vezető amerikai lapok világszerte mértékadó forrásként, hivatkozási pontként szolgálnak, közléseik, véleményük az USA határain túlmutató hatást gyakorolnak egyes országok megítélésére. Az alábbi áttekintés a fontosabb orgánumok 1998 ősze és 2002 tavasza közötti, magyar vonatkozású jelentéseit foglalja össze. A napi rendszerességű sajtófigyelésekből kirajzolódó kép előrevetíti, hogy az amerikai média részéről milyen megközelítésre számíthat Magyarország, ha jobboldali kormány veszi kezébe irányítását. A „negyedik hatalom” szereplőinek magatartását befolyásoló világnézeti, gondolkodásbeli, érdekeltségi meghatározottságok az eltelt tíz év alatt nem sokat változtak – amint azt a második Orbán-kormány tevékenységét minősítő újabb megnyilatkozások mutatják.

Kedvező fogadtatás

Az amerikai sajtó hagyományosan kevés teret szentel a külpolitikának, a tudósítások túlnyomó többsége válságjelenségekről, konfliktusokról, erőszakról számol be. 1998 őszen az új magyar kormány, a közelgő NATO-tagság, az oroszországi és a koszovói válság miatt megélnékvült az érdeklődés Magyarország iránt. *Orbán Viktor* októberi bemutatkozó látogatása kapcsán a *Washington Post* (WP) kommentárjában Kelet-Európa új sztárjainak nevezte *Balcerovicz* lengyel miniszterelnök-helyettest és a magyar mi-

niszterelnököt. Nem minden orgánus rendelkezett ilyen tájékozottsággal Kelet-Európáról: a CNBC televízió műsorvezetője oroszként mutatta be a Fehér Házba látogató magyar politikust.

Az időszak cikkei közül említést érdemel *Donald Blinken* korábbi budapesti amerikai nagykövet *Üzenet Moszkvának* című írása a *Washington Post*-ban. A volt diplomata szerint a politikai fejlődés és a nyugati befektetésekkel kapcsolatos magatartás tekintetében éles különbséget vont Magyarország és Oroszország között. Míg ugyanis a rendszerváltozás óta a 10,2 milliós Magyarországra 20 milliárd, addig a 150 milliós Oroszországba 8 milliárd dollár nyugati tőke irányult. A volt diplomata szerint az üzletemberek tanúsíthatják, hogy *Magyarországon a jog uralkodik*, a politikai rendszer és a társadalom intézményei (pl. a média) biztosítják, hogy megbízható és kiszámítható körülmények között tevékenykedjenek.

A *Washington Post* *A bandák kedvelik Budapestet – A magyar főváros 200 bűnszövetkezet otthona* címmel közölt riportja a több tucat oroszul beszélő bandának otthont adó Budapestet a nemzetközi szervezett bűnözés elleni harc fő terepeként mutatta be. Mivel egyes bandáknak közvetlen kapcsolatuk volt az USA keleti partján működő szervezetekkel, felszámolásuk az Egyesült Államoknak is érdeke.

A *Washington Times* (WT) egész oldalas összeállításban foglalkozott a washingtoni holokauszt kárpótlási konferenciával. Magyarországról olyan országgént történik említés a cikkben, amelyik az amerikai kormányzat részéről felelős *Stuart Eizenstat* külügyi államtitkár szerint *példaértékű programot valósít meg a kárpótlás terén*. A lap kimutatást közölt a nácik által meggyilkolt európai zsidók számáról, Magyarország veszteségét 300 ezerben jelölve meg.

Történelmi események

1999 első felének történelmi jelentőségű eseményei (NATO-csatlakozás, NATO-csúcs), a kormány- és államfői látogatás, valamint a jugoszláviai háború tovább fokozták a Magyarország iránti amerikai érdeklődést. Megkockáztatható, hogy az 1956-os forradalom, illetve az 1990-es rendszerváltás kivételével Magyarország neve sohasem jelent meg ilyen gyakorisággal az amerikai médiában. A sajtó *egyértelműen kedvező képet* rajzolt hazánkról. A NATO-csúcs idején, amelyen friss tagként először vett részt Magyarország, több orgánus is foglalkozott velünk, külön említve a fiatal, lendületes miniszterelnököt.

A jugoszláviai háború kitörését követően nem volt hét, hogy valamelyik médium ne említette volna hazánk nevét, időnként kitérve a felbukkanó revizionista nézetekre. A figyelmet keltő írások közé sorolható a *New York Times*ban *Haraszi Miklósnak* a vajdasági magyarok helyzetével pozitív kisebbségi megközelítésből foglalkozó írása, illetve *Jeszenszky Géza* nagykövetnek a *Washington Post*ban a balkáni rendezés új szempontjait felvető elemzése.

A texasi *Fort Worth Star-Telegram*ban (!) *Selmeczi Gabriellának* és képviselőtársainak a leendő amerikai nagykövet személyére vonatkozó levelét ismertető cikket leszámítva az első félévben nem jelentek meg elmarasztaló írások a sajtóban. A hazai keltezésű riportok többnyire az átlagembert szólaltatták meg, vagy kormányzati politikusokat idéztek. Az ellenzéki vélemények elvértve kaptak hangot.

1999 második felében a kiegyensúlyozott Magyarország-kép kettős irányba mozdult el. A gazdasági teljesítmény miatt javult az ország általános megítélése, a kelet-közép-európai országok között a legjobbnak, legígéretesebbnek minősült. Ugyanakkor megszorodtak a jobbközép magyar kormánnyal szembeni kritikus írások. Két témakör tűnt fel hangsúlyosan. Az egyik a *kormány és az ún. szélsőjobb* közöt-

ti különbség összemérésében, a nacionalista, antiszemita veszély hangoztatásában nyilvánult meg. A másik a cigányság helyzetének napirenden tartását, a megoldatlan kérdések, a rasszizmus hangsúlyozását vetítette előre.

Az időszak legjelentősebb eseménye az 1989-es kelet-közép-európai események 10. évfordulója volt. A vasfüggöny lebontásához és a kommunizmus bukásához vezető folyamat meghatározó történései között helyet kapott a szeptember 10-iki magyar határnyitás is. Voltak lapok – *Christian Science Monitor*, *Boston Globe* –, amelyek vezércikkben méltatták a magyarok „nagyobb elismerést érdemlő, bátor tettét”.

A belpolitikát illetően Jeszenszky Géza nagykövetnek a Pulitzer-kuratórium ténykedésével kapcsolatos, itthon nagy vihart kiváltó magánlevelével foglalkozott ugyan a *Washington Post*, a szerző azonban a kelet-európai átalakulás természetes velejárójának minősítette a hatalmi harcot, és sem a nagykövetről, sem az országról nem festett kedvezőtlen képet.

Az NBC Televízió vitaműsorba illesztett riportfilmben mutatta be a budapesti kommunista szoborparkot, ami a kommentár szerint azt jelzi, hogy a magyarok civilizált módon igyekeznek szembenézni múltjukkal.

A jobbközép pártok gdanski konferenciájáról kétszer is hírt adott a *Washington Post*, amely az új politikusi nemzedék csillagának nevezte Orbán Viktor miniszterelnököt.

A kelet-közép-európai országok gazdasági teljesítményét összehasonlító elemzésekben Magyarország a csehek megelőzve a lengyelekkel az élen állt, sőt a gazdasági növekedés ütemét tekintve éllovassá lépett elő. A sajtóban egyértelmű volt a különbségtétel az átalakulás megannyi nehézségével küszködő kelet-európai országok és a sikerét elsősorban a közvetlen privatizációnak köszönhető Magyarország és Lengyelország között. A legkedvezőbb írást a *Fortune Magazin* közölte Magyarországról, amely *váratlan gazdasági megújulásnak* nevezte az eredményeket.

A krónikus témává vált bűnözés mindenekelőtt az orosz pénzmosással, a *Budapesten tevékenykedő orosz maffiával* összefüggésben kapott említést a sajtóban. A *Washington Jewish Week* megírta, hogy az orosz maffia tagjainak döntő többsége zsidó származású, akiknek aktivitása hozzájárul az oroszországi antiszemitizmus erősödéséhez.

Az Amerikába települt magyar zsidók révén Magyarország neve gyakran szerepelt a sajtóban. Az időszak nagy visszhangot kiváltó témája az ún. aranyvonal sorsát vizsgáló bizottság jelentése volt, amivel vezető anyagként foglalkozott csaknem minden jelentős lap, nem Magyarországot, hanem a „zsákmányt” megdézsmáló amerikaiakat elmarasztalva. A *New York Times* a náci által hatalomra segített bábkormány-
nak nevezte a zsidóság deportálásában közreműködő magyar kabinetet. Úgyszintén figyelmet keltett a Herzog-örökség visszaszerzéséért *Martha Nierenberg* által indított per.

A kelet-európai *cigányság sorsa*, helyzete is visszatérő téma volt a sajtóban. A kérdést emberjogi szempontból megközelítő, olykor szembetűnő tájékoztatlanságról árulkodó riportok *kedvezőtlen képet* rajzoltak Magyarországról.

Hideg, meleg

2000 első felében – elsősorban a *New York Times* és a *Washington Post* tudósításai révén – megsokasodtak a belpolitikai témák: a korona áthelyezése, a médiakuratórium összetétele, az ún. szélsőjobboldali veszély, az antiszemitizmus erősödése. (Utóbbiról egy *Marlon Jordan* nevű szerző írásának változatai a *Christian Science Monitor*-ban, a *Washington Jewish Week*-ben és a *Radio Free Europe Newslines*-on is megjelentek.)

Az év második felében a média magatartását a politikai stabilitást és a gazdasági eredményeket elismerő *kiegyensúlyozott tájékoztatási gyakorlat* jellemezte. Az elektronikus média ritkán ejtett szót Magyarországról, kivéve az európai folyamatokra érzékenyen figyelő, az amerikai viszonyokat többnyire baloldali megközelítésben tálaló *National Public Radiót*, amely több negatív riportot közölt hazánkról.

A *New York Times* év eleji vezető riportja *kritikus hangú* beszámolót közölt a *magyar millenniummal* kapcsolatos eseményekről, a korona áthelyezéséről, a kormánykoalíció pártjai közé sorolta a „szélsőjobboldali” MIÉP-et, és ironikus képet festett Orbán Viktor kormányfőről. A lap két hónappal később Haraszi Miklós *Haider ráveti árnyékát Európa keleti részére* című írását közölte, amely amiatt bírálta az Orbán-kormányt, hogy együttműködik a hazai szélsőségekkel. A szerző szélsőjobboldali pártnak nevezve a MIÉP-et.

A *Washington Times* diplomáciai rovata *Magyarország megfeddése* címmel ismertette *Peter Tufo* amerikai nagykövet nyilatkozatát, amelyben növekvő türelmetlenségének ad hangot *a kormányzatnak a média ellenőrzésére* irányuló törekvései miatt. A cikk szerint a nagykövet erőteljes diplomáciai nyelven figyelmeztette Orbán Viktor miniszterelnököt arra, hogy az új médiakuratórium egyoldalú, kormánypárti összetétele veszélyezteti a magyar demokrácia tekintélyét a térségben. (Ismeretes: az ellenzék a MIÉP képviselőjét is a kormánypártokhoz sorolta.) A *Washington Post* *Magyarország bírálatok keresztüztüében a sajtószabadság megsértése miatt* címmel foglalkozott a témával, megjegyezve, hogy a kormány hazai és külföldi bírálatok érték a kuratóriumok összetétele, a rádiófrekvenciák elosztása, az újságírók múltjának átvilágítására és sajtóreklamációk közlésére vonatkozó törekvései miatt. Egy héttel később a *New York Times* rövid hírben tudósított a médiakontroll erősödéséről és a kuratórium egyoldalú összetételéről.

Az időszak legnagyobb érdeklődést és folyamatos médiafigyelmet kiváltó témája az *utolsó hadifogoly*, Toma András *felfedezése és repatriálása* volt. A megindító történet fordulatairól folyamatosan beszámoltak a vezető napilapok. Toma személye a 20. századi történelemnek kiszolgáltatót, védtelen kisember jelképeként jelent meg az amerikai közvélemény előtt.

2000 nyarán Göncz Árpád személyében először tett magyar államfő hivatalos látogatást az Egyesült Államokban. Clinton elnök a *keveseknek kijáró állami vizit* keretében fogadta a magyar politikust. A washingtoni és chicagói látogatás sajtója segített mérsékelni azt a hátrányt, amit a lengyel Szolidaritás mozgalom vezetője, *Walesa*, illetve a prágai bársonyos forradalom szóvivője, *Hável* elnök kedvező amerikai megítélésével szemben a kevésbé látványos, tárgyalásos átalakulás miatt Magyarországot érte.

A nyári olimpia vízilabda-közvetítéseiben a kommentátorok felidéztek az 1956-os játékokat, és nagyrabecsülésüket fejezték ki a magyar pólósok teljesítménye előtt. Az NBC 10 perces összeállítást készített, amelyet a Magyarország–USA mérkőzés és a magyar–orosz döntő előtt is bejátszottak. A kísérszöveg a *magyar nép bátorságát*, hősiességét méltatta, a fölényes magyar győzelmet és a rákövetkező olimpiai bajnokságot úgy üdvözölte, mint a szovjet agresszió elleni parányi igazságtételt.

Európai összefüggések

Ebben az időben az egységesülő Európa problémái az amerikai média érdeklődésének homlokterében álltak. Az összehasonlító elemzések a volt szocialista országok közül *Magyarország átalakulását egyértelműen sikeresnek*, példamutónak tartották. Vezető publicisták az eltelt évtized teljesítménye alapján Nyugat-Európához számították Magyarországot, Lengyelországot és Csehországot.

A *Chicago Tribune* a jugoszláviai kibontakozás esélyeit elemezve megállapította, hogy a volt szovjet tömbhöz tartozó országok ugyanazzal a feladattal szembesültek: a kommunista diktatúrából piacgazdaságot – vagy ahogy egy magyar politikus megfogalmazta: halászléből halat – kellett létrehozniuk. A sikeresek – Lengyelország, Magyarország, Csehország – mindig is Nyugat-Európához tartozónak érezték magukat, és gyorsan végrehajtották a NATO- és az EU-csatlakozás feltételéül szabott reformokat.

A *Washington Post* a balkáni helyzetet elemezve Magyarországot példaként állította a térség országai elé. A Tito-korszakhoz képest a helyzet az ellenkezőjére fordult: akkor a jugoszlávok éltek jobban és szabadabban, a rendszerváltozás óta eltelt évtizedben azonban *Magyarország a politikai stabilitás és a gazdasági fejlődés modellje* lett. A sok magyar által történelmi igazságtalansággként elutasított trianoni szerződés megvetette az ország mai stabilitásának alapjait, az egységes, etnikailag homogén ország békében él önmagával és szomszédaival.

A *Washington Times* ismertette a közép- és kelet-európai jobbközép pártok vezetőinek Bush leendő amerikai elnökhöz megválasztása alkalmából intézett levelét. A Budapesten tartott konferencián részt vevő politikusok Bush „partnereiként” határozták meg magukat, és hitet tettek a szabad piac, illetve az Amerika és Európa közötti szabad kereskedelem mellett.

A *Washington Post* kritikát közölt *Arch Puddington*nak a Szabad Európa Rádió történetét feldolgozó *A szabadság rádiója* című könyvéről. A szerző kitér a SZER tevékenységének legellentmondásosabb epizódjára, a magyar szabadságharcral („felkeléssel”) kapcsolatos magatartására. Puddington erről azt írja: a SZER *feladata az volt*, hogy a forradalom céljait tárgyyszerű, kiegyensúlyozott tudósításokkal támogassa, valósághűen számoljon be a Nyugat reakciójáról, és kerülje el, hogy az események részese legyen. A SZER azonban azt a hamis reményt táplálta, hogy Amerika beavatkozik az oldalukon az oroszok ellen.

A gazdasági eredményeket a több lap terjedelmes cikkekben, rendkívül elismerően méltatta. A *Los Angeles Times Kelet-Európában a magyar gazdaság diktálja az ütemet* címmel terjedelmes riportot közölt a *magyar gazdaság helyzetéről*, leszögezve, hogy a rendszerváltozás óta a térségben a magyar gazdaság bizonyult a *legsikeresebbnek*. Az idegen tőke kulcsszerepet játszott a technológiai fejlesztésben, a piacorientált vállalatvezetői magatartás kialakulásában és az állami vállalatok magánításának megkönnyítésében. Mindezek révén Magyarország a legelőnyösebb helyzetben várja felvételét az Európai Unióba.

A *Business Week* a Flextronics cég magyarországi befektetéseiről, illetve a cég közép-európai vezetőjéről, *Humphrey W. Porter*ről közölt elemzést. Porter magyarországi sikere aláhúzza azt, hogy a volt kommunista térség egyes országai visszanyerik természetes helyüket a kontinens gazdaságának középpontjában. A magyar kormányok a rendszerváltozás kezdetétől támogatták a külföldi befektetéseket, ennek is köszönhető, hogy az ország újabban a külföldi vállalatok első számú közép-európai célpontjává vált.

A *Christian Science Monitor High-tech magyarok a Kelet Szilikon-völgyét építik* címmel közölt riportot az elektronikai ipar lendületes magyarországi fejlődéséről. A cikk a hagyományos magas színvonalú matematikai és természettudományos képzésben látta a magyar tudósok és fejlesztők világszerte elismert szakértelmének forrását. A magyar és az amerikai mérnökök között nincs minőségi különbség, a bérek azonban az amerikaiak a töredékét teszik ki. Magyarország előnye annyi az ugyancsak kitűnő képzést nyújtó Indiával szemben, hogy itt nagyobb a találmányok, fejlesztések jogbiztonsága.

A *Washington Post Az olajszőkítések a magyar rendőrségen belüli vizsgálathoz vezettek* című riportja 400 millió dollárra becsülte a posztkommunista tolvajok által zsebre vágott hasznot, amely lehetővé tette, hogy a bandák a szervezett bűnözés fejlettebb válfajaira – kábítószer, prostitúció, autólopás, pénzmosás – nyergeljenek át.

A *Washington Post* egész oldalas összeállítást közölt Európa cigányairól. Az olaszországi riport a mintegy 6000 római roma helyzetét mutatta be. Az olasz főváros felszámolta a cigányok kezdetleges telepeit, és konténerszerű lakásokból álló negyedekben helyezte el a rászorulókat. A római cigányok többsége munkanélküliként tengeti napjait, lopásból, kéregetésből tartja el magát. Esetük a 22-es csapdája: mivel lopnak, senki, még a cigányok sem adnak nekik munkát, s mivel nem kapnak munkát, kénytelenek lopásból fenntartani magukat. Az *AP* budapesti tudósítója *egy roma egyetemista* esetének bemutatásával a tanulás révén kiemelkedő fiatalok lehetőségeire világított rá. A fiatalember a magyarok és a cigányok részéről egyaránt hátrányos megkülönböztetésnek volt kitéve. A műveltség megszerzésében látja a cigányéletből való felemelkedés esélyét, de sorstársai nem mutatnak fogékonyságot példája iránt. A szerző rámutatott arra, hogy a felemelkedéshez szükség van a cigányság erőfeszítéseire is.

A *zámolyi romák* ügye a cigány-holokauszt budapesti évfordulójáról tudósító *AP*-jelentés átvételével ugyan megjelent néhány lapban, a téma *mégsem gyűrűzött be az amerikai sajtóba*.

A karácsonyi napokban szinte minden vezető lapban téma volt a *Raoul Wallenberg* halálával kapcsolatos orosz nyilatkozat, amely beismeri, hogy a magyar zsidók ezreinek életét megmentő svéd diplomatát a szovjetek politikai okokból kivégezték.

Az elnök és a terror éve

Az amerikai sajtó fő témája a második évezred utolsó esztendejében a kampány és a választás, a harmadik évezred első évében az új elnök színre lépése és a hatalomváltás volt, a nemzetközi kérdések csak a beiktatást követő hónapokban kerültek előtérbe.

Míg az elemzésekben a kormány megítélésébe kritikai elemek is vegyültek, nemzetközi összevetésben egyértelműen kedvező jelzők társultak hazánk nevéhez. Általánossá vált a nézet, hogy *Magyarország* sikeresen vészelte át a rendszerváltozással járó megpróbáltatásokat, gazdasági eredményei és politikai stabilitása révén a *térség éllovasa* lett, az Európai Unióhoz történő csatlakozása csupán idő kérdése.

Négy lap is átvette az AP tudósítását arról, hogy több nyugati cég felszámolja és Kínába telepíti át magyarországi vállalatát. A cikk a fejleményt az életszínvonal, a munkabérek és a költségek emelkedésének tudja be. Az ország a posztkommunizmus alacsony bérű, alacsony képzettségű munkaerőre építő korszakát lezárva belépett a fejlett országok exkluzív klubjába.

Erőteljes bíráló hang két témában nyilvánult meg. Az egyik az ún. szélsőjobboldal előretörésének veszélye, a *MIÉP lehetséges jövőbeli kormányzati szerepe*, a Fidesznek a szélsőséges politikai erőkhöz történő állítólagos közeledése. A másik a cigányokkal szemben alkalmazott diszkriminatív bánásmód – amelynek felszámolását a cikkek az európai uniós csatlakozás feltételeként állították be –, illetve a cigány rádió indulása. A befolyásos napilapokban (*Chicago Tribune*, *San Francisco Chronicle*, *Christian Science Monitor*) megjelent írások érvrendszere a hazai belpolitika ellenzéki nézeteit közvetítette.

Ezzel párhuzamosan a sztereotíp megközelítéseket cáfoló fejlemények is tapasztalhatók voltak. A jobbközép kormányokkal hagyományosan nem rokonszenvező *New York Times* új közép-európai tudósítója, *Steve Erlangen* helyismeretről tanúskodó, *tárgyilagos hangvételű* írásokat publikált. Kényesnek látszó kérdéseket is feltevő interjút készített Orbán Viktorral, amely kedvező színben tüntette fel a miniszterelnököt.

Az amerikai történelemben és pszichében drámai fordulatot hozó dátum, 2001. szeptember 11-e után az Egyesült

Államok bel- és külpolitikájának középpontjába a terrorizmus elleni harc, a biztonság erősítése és az ország nemzetközi szerepvállalásának újraértelmezése került. A híradásokban többször feltűnt *Magyarország mint az Egyesült Államok mellett álló ország neve*. Több cikk érintett menekültügyi kérdéseket, általában tárgyyszerűen, illetve – az Amnesty International jelentése alapján – elmarasztalóan mutatva be a bevándorlók magyarországi helyzetét.

A kedvezménytörvénnyel három számottevő írás (*Foreign Policy, Christian Science Monitor, New York Times*) foglalkozott. A soknemzetiségű Egyesült Államok elemzői számára nehézséget okozott a törvény értelmezése és értékelése. A kezdeményezés által indukált térségbeli feszültségre hivatkozva leginkább a *New York Times* adott hangot fenntartásainak.

A két ország kapcsolatait megterhelő Gripen-vásárlás a kormányzati nehezítésekkel ellentétben a médiában nem csapódott le hátrányosan. Az egyetlen, beható írás (*Los Angeles Times*) sokrétűen és tényszerűen mutatta be a döntés politikai, katonai és gazdasági vetületeit.

A Varsói Szerződés megszűnésének 10. évfordulójára emlékezve a *New York Times* méltatóan szólt néhai Antall József miniszterelnöknek a szövetség feloszlásában játszott kezdeményező szerepéről. A *Washington Times* beszámolt arról, hogy Magyarország magas kitüntetésben részesítette George Bush volt amerikai elnököt.

Fasiszta korszak szobrát állítják vissza Magyarországon címmel a *Los Angeles Times* az AP jelentése alapján hírt adott a Nagy-Magyarországot jelképező, Nagykanizsán 1934-ben felállított, majd a kommunizmus évei alatt eltávolított szobor visszahelyezéséről, amelyre a millenniumi ünnepek keretében került sor.

A *Christian Science Monitor* riportja romániai és budapesti példákkal a cigányság közép-kelet-európai helyzetét világította meg. Mint írta, a cigányoknak nemcsak mellőzöttségben és hátrányos megkülönböztetésben van részük,

de politikai érdekképviselőjük is megoldatlan. Az utóbbi években azonban a *roma értelmiségiek új nemzedéke* lépett a színre, akik büszkén vallják származásukat. A cikk végső kicsengése: a romáknak helyben, maguknak kell megoldaniuk problémáikat.

Választás előtt

A 2002-es választás közeledtével a magyar belpolitikáról, a pártviszonyokról, a parlamentarizmus működéséről több elemző cikk jelent meg, amelyekben felbukkantak a Fidesz és a MIÉP lehetséges közeledését, esetleges koalícióját kilátásba helyező feltételezések. Olyan vélemények is napvilágot láttak (*Washington Post, New York Times*), amelyek a jobb-közép erőket és Orbán Viktor miniszterelnököt nacionalista, populista, szélsőséges politikai szereplőkként igyekeztek feltüntetni.

Az amerikai külügyminisztérium által ugyan elutasított és lényegtelennek minősített, de itthon nagy port kavart *Új NATO, régi értékek* című elemzésében Jackson Diehl, a *Washington Post* kolumnistája megállapította, hogy az új tagországok egyikének miniszterelnöke az 1930-as évekbe való nacionalista témakört karolt fel, és hat évvel Magyarország felvétele után Orbán Viktor miniszterelnök mérgezővé vált a magyarok Lebensraumjáról való beszédével (a cikk az „élettér” szó német megfelelőjét használja). Bush elnök ezért nem fogadta Washingtonban. Az amerikai kormány azért szorít, hogy Magyarországon, ahol közelednek az áprilisi választások, az Orbánnak kiosztott rendreutasítás az ellenzéki szocialisták javára billentse a voksolás kimenetelét. (Diehl 2010-ben hasonló alapállású bírálatot publikált lapjában a második Orbán-kormányról.)

A választások eredményéről minden vezető lap hírt adott, néhány orgánium (*New York Times, Los Angeles Times*) külön-

tudósítója révén visszatérően, kiegyensúlyozottan foglalkozott az eseménnyel. A tudósítások a történeteket az előrejelzésekre rácafoló *meglepetésként* értékelték, a magas részvételi arányt a magyarországi demokrácia érettségének minősítették, és alapjaiban változatlan orientációt jósoltak Magyarország külpolitikájában, nemzetközi szerepvállalásában.

A *Chicago Sun-Times*ban John O'Sullivan *Nem kell félni a magyar elnök politikájától* címmel meglepőnek minősítette a vereséget, hiszen Orbán alatt látványosabban virágzott Magyarország, mint bármely más közép- vagy kelet-európai ország: csatlakozott a NATO-hoz, és tevékeny részese volt a koszovói háborúnak. Úgy tűnt, a Fidesz megérdemli a győzelmet – ami az európai baloldalnak nagy fenyegetettséget jelentett, így az elsődleges cél Orbán leváltása lett. A *Financial Times* vádja Orbán és a szélsőjobb közeledéséről annak az európai hagyománynak a jegyében fogant, amely elfogadja, hogy a posztkommunista pártok többségi kormányzópártok lehetnek, de a posztfasiszta vagy csak simán „nacionalista” pártok csendes kisebbségként sem tűrhetők el koalíciókban.

A *Washington Times*ben *Balint Vazsonyi* megállapította, hogy miközben az európai sajtó folyamatosan a magyar „szélsőjobbal” riogatott, a magyar szocialisták pedig a MIÉP és a Fidesz titkos tárgyalásaival ijesztgettek, a mumusnak kinevezett párt be sem került a parlamentbe. Magyarországnak el kellett tűrnie az antiszemitizmus vádját, holott a választóknak öt százaléka sem adta szavazatát a szélsőségekre.

A *Washington Post* *Posztkommunista fordulat* című vezércikke szerint míg Nyugat-Európa a jobb felé hajolt, a kontinens keleti részében a hatalmat baloldaliak, köztük volt kommunisták vették át. Magyarországon a nemzeti programmal fellépő jobboldalt győzte le a bal. A lap szerint mindez kevésbé veszélyezteti a demokráciát, mint *Le Pen* előretörése Franciaországban.

Módszer, egyén, ítélet

A bemutatott időszakban az amerikai politikai körök véleményét alapvetően három tényező befolyásolta. Az imponáló gazdasági teljesítmény meglepetést keltett, de igazolta a NATO-bővítés helyességét. Ugyancsak elismerést váltott ki a politikai stabilitás, ami a parlamentáris demokrácia magyarországi életképességét bizonyította. Orbán Viktor miniszterelnök látogatásai, határozott fellépése szintén kedvezően befolyásolták a Magyarország-kép alakulását.

A közvéleményt döntően befolyásoló *amerikai média rendkívül sokszínű*: mindenféle alkotmányos politikai nézet utat talál magának benne. Az irányadó orgánumok *többsége kétségtelenül baloldali, liberális* beállítottságú, de a 90-es években népszerűvé vált középhullámú, telefonálás rádióműsorok erőteljes jobboldali nézeteket képviseltek. A *politikai pluralizmus olykor egy lapon belül*, a szerkesztőségi és a hírrovat között is megmutatkozik. Bár a dominanciák nyilvánvalóak, a lapok véleményrovatai rendszeresen helyet adnak ellentétes felfogású kommentároknak. A szerzők *rendkívül felkészültek*, az országos vagy a nemzetközi politikáról kifejtett nézeteik gyakran közvetlen kongresszusi vagy kormányzati forrásokra támaszkodnak.

A néhány nagy üzleti csoport tulajdonában álló amerikai lapok az ezredfordulón anyagi okok és a térség stabilizálódása miatt csökkentették Európába akkreditált tudósítók számát. Az amerikai polgárok többsége így a két nagy hírügynökség, az *AP* és a *Reuters* beszámolóiból értesül a magyarországi eseményekről. A *tudósítók munkáját* döntő módon *ideológiai-szemléleti beállítottságuk* és ennek megfelelően alakuló *kapcsolatrendszerük* határozza meg.

Az elemzett időszakban a Magyarországra vonatkozó tárgyszerű vagy elismerő tudósításokon kívül egyes belpolitikai témák erőteljes kritikai megközelítésben kerültek terítékre. Az írások a vélemények ütköztetésével a tárgyi-

lagosság benyomását kelthették a tájékozatlan olvasók szemében. A *tendenciózusság a hangsúlyokban* és abban volt tetten érhető, hogy a *cikkek végszava* többnyire a kormány magatartását bíráló ellenzéki vélemény lett. A témaválasztás és az alkalmazott érvrendszer számos esetben a kormánnyal szemben álló hazai erők hatását mutatta. A bíráló cikkek szinte kivétel nélkül a kisebbik ellenzéki párthoz, az SZDSZ-hez tartozó politikusok és szakértők nyilatkozataira, véleményére épültek.

Nem hagyható említés nélkül, hogy a médián kívül időről időre politikai, gazdasági, illetve turisztikai kiadványok is tesznek közzé értékeléseket a világ országairól. Ilyenek az emberi jogok, a vallásgyakorlás, a sajtószabadság, a menekültügy helyzetét elemző, a Külügyminisztérium, az Amnesty International, a Freedom House, a Freedom Forum, a Committee to Protect Journalists és más szervezetek által készített jelentések. Ezek a legtöbb esetben amerikai forrásokra, a médiumok közléseire és helyi aktivisták véleményére támaszkodnak. Volt eset, hogy az egyik, idehaza gyakran idézett intézet Magyarországra vonatkozó fejezetét hazai ellenzéki párthoz, az SZDSZ-hez kötődő szerző írta.

Munkából következően több lap szerkesztőségét személyesen is felkerestem. A *San Francisco Chronicle* külpolitikai rovatának vezetőjével, Mark Abellel folytatott megbeszélésen szóba kerültek a lap egyik cikkében a Fidesz és a MIÉP közötti közeledésre vonatkozó állítások. (Az írás *független szakértőként* idézte Haraszti Miklóst, az SZDSZ parlamenti képviselőjét.) A rovatvezetőnek nem volt tudomása a rejtett összefüggésről, és ígéretet tett arra, hogy a külső szerzőtől nem közöl több magyar vonatkozású riportot. Ugyanakkor értesemre adta, hogy Magyarország történelmének megítélését illetően nem lehet eltekinteni a régióban élő, a holokauszt által érintett jelentős számú zsidóságtól.

A magyarországi ellenzéknek hivatkozási alapul szolgáló 2002. márciusi cikkét követően találkozót kezdemé-

nyeztem Jackson Diehllel is. A *Washington Post* véleményrovatának helyettes vezetője elmondta, hogy írásában nem a saját nézetének adott hangot, hanem a washingtoni kormányzat, illetve a kormányzathoz közel álló körök értékelését tolmácsolta. Személy szerint kedveli Magyarországot, az 1985–89 között Varsóban tudósítóként töltött éveit alatti felüdülésként hatott rá, amikor a nélkülöző lengyel fővárosból a nyugatias Budapestre látogathatott, ahol kapcsolatba lépett a demokratikus ellenzékkel. Megítélése szerint az új Magyarország elkötelezte magát a nyugati értékek mellett, a szellemi életben és a médiában megnyilatkozó szélsőséges hang nem lép túl a verbalitás szintjén. Liberális gondolkodásúként azonban úgy látta, hogy bizonyos fejlemények aggodalomra adnak okot. Ezek közé sorolta az erősödő nacionalizmust, az antiszemitizmust, a kedvezménytörvényt, továbbá a *Benes*-dekrétumok felvetését. A nacionalista politika folytatása káros hatással lehet Magyarországot nemzetközi megítélésére: a külföldi tőke idővel elfordul tőle, s az ország politikai-szellemi karanténba kerülhet – figyelmeztetett a *Washington Post* kolumnistája 2002-ben.

TURI GÁBOR

K. KOVÁCS PÉTER EMLÉKÉRE

Édesanyám, most hagytam el legelőször hosszabb időre a magyar földet. Most Édesanyámat, a sok és szép emlékekkel teli falvakat, városokat. A pásztorgyerek álma valóra vált. Megyek országokon át egy új hivatás felé. Boldogan teszem.

KOVÁCS PÉTER LEVELÉBŐL,
ÚTON AMERIKÁBA, 1941. FEBRUÁR 16.

Dr. K. Kovács Péter nevét a néprajztudomány művelői ismerik elsősorban. 1950-től nyugdíjba vonulásáig a Néprajzi Múzeum Adattárát (ma Archívum) vezette.

Az idén halálának 30. évfordulójára emlékezünk, míg 2012-ben születésének 100. évfordulóját ünnepeljük. Ma már egyre kevesebben vannak, akik személyesen ismerték, s azok közül sem mindenki tudja, hogyan indult, honnan indult és vált a maga szakterületén olyan kutatók méltó társává, mint Tálasi István, Balassa Iván vagy testvérbátyja, K. Kovács László, a történészek közül Benda Kálmán, Kosáry Domokos. Tanította, gonddal, szeretettel vezette be a mai hatvan-nyolcvan éveseket az Adattár és a szakma rejtelmeibe.

Kezdetek

Kovács Péter hetedik élő gyermekként látta meg a napvilágot Örvényszög tanyán. (Örvényszög közigazgatásilag a tiszántúli Polgárhoz tartozott.) Peti édesanyjára hasonlított fizikumában is, és hófehérre őszülő haját is tőle örökölte. Beszédes, kíváncsi kisgyerek volt. Figyelte az idősebbeket, testvéreit. Egyszer fennhangon kérdezték egymástól a nagyok: Petyus merre van? Mire a sarokból felkiáltott „Ehun vagyok, ni!” Édesanyja, csáti Kovács Borbála volt a család „rugója”,

a két eszes fiú továbbtanulásának szorgalmazója. Emiatt sok vita, veszekedés volt a családban, a testvérek között, melyet részben a föld, részben a taníttatás költsége okozott. Meg kell jegyeznünk, hogy a két továbbtanuló fiú, Laci és Péter lemondott testvérei javára az őket esetleg megillető földről. Édesapja, Kovács Gábor (1862–1925) az egri káptalan hortobágyi birtokán volt számadó kondás. Írni-olvasni nem tudott, de ismerte a rovásírást és jól számolt. 1906 végén költöztek be Tiszacsegére, földet és házat vettek (Tiszacsege, Csurgó u. 22.). Petyus, ahogyan kiskorában hívták, libákat, disznókat őrzött, nagyobb állatot nem bíztak rá.

Az elemi iskolai tanító hívta fel édesanyjuk figyelmét, hogy a fiúkat, Lacit és Pétert taníttatni kellene. Így kerültek Balmazújvárosba polgáriba, majd Debrecenbe kereskedelmi iskolába. A költségeket részben pénzben, részben terményben állta a család. Természetesen a fiúk tanítványokat is vállaltak, hogy könnyítsék a család gondját. (Csak érdekeségként, a lakhatásért és reggeliért, télen fűtéssel, 120.– P készpénzt, 5 q búzát, 10 q felvágott fát, 100 tojást és 5 kg paszulyt kellett fizetni. A szennyes ruhát pedig rendszeresen hazaküldték mosásra.)

Édesanyjának írott leveleiből értesülünk, hogy Kovács Péterre nagy hatással volt Juhász Géza irodalomtanára és Márton Béla, a földrajztanár. (Juhász Géza lányának még udvarolt is a későbbiekben. Juhász Géza atyai jó barátja maradt végig.) Részt vett az önképzőkör munkájában. Cserkész is volt. Morvay Pétert, későbbi kollégáját a Néprajzi Múzeumban, szintén a cserkészmozgalom révén ismerte meg. 1931-ben érettségizett. Feltett szándéka volt, hogy bátyjához hasonlóan továbbtanul.

1931. április 1-jén kelt levelében írja, hogy katonának szeretne jelentkezni és ott majd egy év múlva „eldől a jövője”. A kiképzés után ugyanis egyetemi századba kerülhetne. Így nem terhelné továbbtanulásának költségével a családot.

Anyai engedéllyel tehát bevonult hivatásos, „öröm”-katonának. Tanulmányait Nyírbátorban, a 12. számú Rákóczi Ferenc karpaszományos-iskolában kezdte meg.

Két nappal a zászlóssá történő előléptetését megelőzően gyakorlatoztak, és az ekkor történt robbanás miatt, harmadfokú égési sérülést szenvedve – 1932. szeptember 18-tól legalább fél évre – kórházba került, Debrecenbe (1932–1933). Télikabát- és cipőgondjai voltak, melyen bátyja próbált segíteni a budapesti Teleki téren vásárolandó holmival. A robbanás következtében ekcémája keletkezett, ami végigkísérte egész életében. Miután az ekcémát nem a robbanás okozta, csak kiváltotta, kártérítésért sem folyamodhatott a honvédséghez. (Ez a betegség mind fizikailag, mind lelkileg megviselte. Úgy érezte, nem tud már teljes értékű életet élni, megőszülni, családot alapítani.)

Feltehetően Jancsi bátyjának írt hosszú levelében, beszámol arról, hogy a debreceni klinikán töltött hosszú idő alatt sokat változott. Nemcsak az írásának külalakja, gondolkodása is. Idézzünk a levélből, húszéves elmúlt már ekkor: *„Annyit már az orvosok is megállapítottak, hogy nagyon sokat változtam azóta, amióta kórházi kezelésben vagyok, úgy testileg, mint szellemileg.”*

„Tudod nagyon jól, hogy a magyar parasztban rengeteg jó van elraktározva minden rossz tulajdonsága mellett. Jó, amelyet különösen akkor tud kimutatni, ha megvan a lehetősége hozzá, de van benne olyan erő, vágy, amely a kapott szabadság, műveltség szárnyán valósággal kitör belőle, fölborít mindent. Jót akar, de olyan széllel jön, hogy vakságában mindent felborít. A jóból roszt csinál.”

„Bennem, mint gyermekben is ott volt már a nagy gyöngéd szeretet és ez közvetlenségem ellenére, gyermekes tudatlanságom miatt nem talált kielégülést. Szerettek szüleim. Szeretett az anyám, de nem tudta ezt úgy éreztetni velem, hogy nagy szeretetre vágyó hajlamom kielégülést nyerjen. Szeretett egyszerű anyai szeretetével, jobban, mint a többi gyermekét, hiszen a legkisebb voltam, de

nem tudtam ezt érezni, és hiszen akkor pont elválasztott bennünket a sors, amikor a legjobban szükség volt a támogató szeretetre. Hiányzott az elemiben, amikor a többi gyermekkel együtt való lét mutatta a különbséget a két élet között. Akkor még tudatosan nem tudtam, hogy mi az, szeretni, de bizony eléggé fájt már amikor kamaszkor elején megint egyedül voltam és az édesanyai szeretet helyett, ha az talán jobban meg is volt, mint valaha, még oda sem tudtam elmenni pénztelenségem miatt, ahol elfeledtem volna, hogy támogató, közvetlen szeretet is van a világon. Ekkor jutottam oda, próbáltam megértést, szeretetet keresni ott, ahol voltam. Próbáltam annál inkább, mert az ébredő nemi ösztön is hajtott. Szerettem volna szeretni, mint minden ilyen korban lévő kamasz. Ha ismertem egy lányt, mindjárt komolyan vettem, azt hittem, ez lesz a jövőm. Ő lesz a feleségem. Nevetséges, tudom, de igaz. Így volt. Lent kezdtem el az alsóbb rétegében. Hiszen már bennem lakott a szegényérzet. Féltem, szememre vetik szegénységem.”

Tanulmányai, egyetemi évei (1933–1940)

„1933 októberében, némi hánykolódás után (állás, foglalkozáskeresés stb.) Édesanyám kérésének engedve beiratkoztam földrajz-kémia-áruismeret szakra” – a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karára és azon belül a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézetbe. Egyúttal be kellett iratkoznom – mivel nem gimnáziumi érettségije volt – a Pázmány Péter Tudományegyetemre, illetve annak Tanárképzőjébe.

„Az a vágy, ami bennem az emberek szeretettel, szívvel való nevelése után él, itt is levezetésre talál” – írta debreceni volt iskolai igazgatójának.

De hogyan is történt ez a beiratkozás? Kovács Péter – pénz híján – Tiszacsegéről biciklivel érkezett Budapestre. Jelentkezett a Szerb utca 23-ban lévő hivatalban a Pázmány Péter Tudományegyetemre. Előzőleg egy trafikban papírt,

borítékot vásárolt. Az ott lévő ferde írópulton megírta kérvényét, elvitte, beadta. Majd visszabiciklizett Tiszacsegére. 1933 szeptemberében, egy levelezőlapon értesült arról, hogy felvételt nyert mind az egyetemre, mind a Horthy-kollégiumba (Bp., VIII. Üllői út 51.). Attól fogva ott lakott és minden évben meg kellett pályázza az ingyenes bentlakást. (Ennek feltétele a tanulmányi eredmény, illetve a mindig bemutatandó „szegénységi bizonyítvány” volt.) A Horthy-kollégiumban a szegény szülők, parasztok, értelmes, okos gyermekei tanultak, laktak.

Természetesen most is szükséges volt pénzt keresni, hiszen az ingyenesség mellett a vizsgadíjaira is gyűjteni kellett. Kovács Péter – többek között – úgy próbált pénzhez jutni, hogy irkafüzeteket vásárolt, azt kitette a kollégiumban mellette egy dobozzal, amibe, aki vásárolt, beletette az ellenértéket. Így tett szert némi kis nyereségre. Egyébként Püski Sándor Magyar Élet kiadójának is dolgozott folyamatosan, mert pl. Teleki Pál előadásait jegyezte le gyorsírással, melyet még a kereskedelmiben sajátított el.

Ebben a kollégiumban sok magához hasonló származású-helyzetű diákot ismert meg. Életre szóló barátságok szövődtek. Ebből az időből származik az ismeretsége a későbbi akadémikussal, Balogh János „Pókász”-szal, Molnár Balázs néprajzkutatóval, dr. Zentai János ügyvéddel, Benyó Sándor mérnökkel. Molnár Balázs, Kerekes József és Újhelyi József olyan közeli barátai lettek, hogy Kovács Péter amerikai utazása idejére őket választotta „gyámvőlegény”-nek Budapesten hagyott menyasszonya, Hajdu Anikó mellé.

Mesélik, egyszer Teleki Pálnál vizsgázott. Valaki bejött és beszélgetett Telekivel. Erre Kovács Péter abbahagyta a feleletét. Teleki rákérdezett: „Mi az, fiam, nem megy?” Mire így válaszolt, „Ha a professzor úr nem figyel ide, akkor nem mondom.” Talán ez lehetett az a pillanat, amikor Teleki felfigyelt az öntudatos ifjúra.

1934-ben már tanárjelölt Budapesten.

Sokat és jól tanult, tanítványokat vállalt. A szennyes ruhát hazaküldte mosásra. Intette a hazaiakat, ne mossák össze a színes zoknikat a fehér ruhával. A ruhacsomagban néha kért pogácsát, rácsos süteményt. Sokszor a pénzihiány, illetve a bélyeg miatt nem tud hazairni, mert a 20 filléres bélyeg is nagy kiadásnak bizonyult.

1936 tavaszán, édesanyjának írt egyik levelében említi szakdolgozatának témáját: „*A nyáron nagyon sokat fogok odahaza többek között Örvényszögbe is csavarogni, mert kikaptam a szakdolgozatom. Tiszafüred–Polgár és köztük lévő területek címmel. Nagyon sok munka lesz vele, mert ezt a vidéket még nem dolgozta fel senki összefüggően.*” Ez az első jele a táj- és népkutató munkának, melynek a későbbiekben lelkes résztvevője, szervezője, irányítója lesz. Valójában ezt a tudását, képességét kamatoztatja a háború és hadifogság után a Néprajzi Múzeumban, valamint az önkéntes gyűjtőmunka megszervezésében, kiteljesítésében.

1938-ban lett Teleki Pál gyakornoka a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldrajzi Intézetében, később tanársegédje. Egyébként Teleki Pál tanácsára kezdte el látogatni Györffy István óráit.

Teleki Pál jobbkeze, tanácsadója, helyettese, dr. Fodor Ferenc földrajzprofesszor (1887–1962) így jellemezte Kovács Pétert:

„A Földrajzi Intézet jelenlegi gyakornoka. Rendkívül komoly készültségű, igen megbízható, kitartó, rendszerető, nagyon intelligens felfogású ember, aki már eddig is részt vett a tiszántúli öntözőrendszer területén folyó kutatásban. A népet igen jól ismeri, rendkívül alkalmas erre a munkára.”

Édesanyjának írott levelében beszámolt, hogyan vizsgáztatta 1938 májusában az akkor már miniszterelnök Teleki Pál mint asszisztensét, személyesen. (A minisztertanács üléséről jött át, hogy hármójukat, köztük őt is levizsgáztassa.) Az Intézet valamennyi munkatársa hallgatta a vizsgát az altsztyig bezárólag. A vizsga olyan remekül sikerült, hogy mindenki

gratulált és ujjongott. Ezután egyszerre két tanárnak (Teleki és Györffy) asszisztált, tanított és készült a doktorátusára.

Ugyancsak májusi leveléből tudjuk, megbízták egy öntözési monográfiát készítő két munkacsoport összekötő, munkájukat összehangoló feladatával. E monográfia elkészítésére és az azt megelőző munkálatok irányítására Teleki Pál Györffy Istvánt kérte fel. Györffy egy néprajzi (Györffy, K. Kovács László, Vargha László, „kis” Fejér) és egy gazdaságföldrajzi (Elek Péter, Kádár László, Zólyomi Bálint) csoportot alakított fiatal, tiszántúli szakemberek bevonásával. A két csoport az érintett falvak szociográfiai, néprajzi felmérését végezte. Tiszafürednél ugyanis egy olyan szivattyús vízátemelő rendszert terveztek kialakítani Kunhegyes irányába, amely 13 község határának állandó öntözését oldotta volna meg. A monográfia elkészültét novemberre tervezték.

Tiszaigaron vezetett „munkatábort”. Gyöngyösön előadást tartott, a dunántúli Héregen járt (feltehetően Magyar Zoltánnál), Tiszaörs, Karcag következett, majd Tiszaderzszen „helycsináló”, azaz egy tábor munkáját készítette elő. 1938 októberében a Jászságban járt.

Teleki Pál 1938 októberében a magyar delegáció vezetőjeként részt vett a komáromi csehszlovák–magyar határkiigazító tárgyalásokon, és novemberben mint legfőbb szakértő az I. bécsi döntőbizottság tárgyalásain. Komáromba elkísérte Kovács Péter, és munkatársaival előkészítette, adogatta a tárgyaláson szükséges térképeket. A tárgyalás végére annyira elfáradt, hogy ülve elaludt a fotelban. Teleki pedig – a tárgyalásról kijöve – a saját kabátjával takarta be.

A Táj-, Népkutató Központ a Pázmány Péter Tudományegyetemen Teleki Pál gazdaságföldrajzi, Györffy István néprajzi és Magyar Zoltán közigazgatás-tudományi tanszékeinek közreműködésével 1938 októberében Teleki Pál akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére létesült. Előzményét a kemsei gazdaságföldrajzi, néprajzi és szociográfiai felmérés jelentette (1936–1938). A kutatómunka eredményét

1938 novemberében a Károlyi-palotában rendezett kiállításon mutatták be, amely felhívta a figyelmet a magyar vidék szociális problémáira, a súlyosbodó földkérdésre és a közigazgatás reformjának szükségességére. Ebben a munkában vett például részt Mádi (Hilscher) Zoltán, Kovács Péter, Kiss István is. Minden teremnek volt egy tartalmi felelőse.

A II. terem anyagán dolgozott Kovács Péter, és a kiállítás katalógusában annak a teremnek a bevezető szövegét írta.

Benda Kálmán feladata volt például, hogy a kiállítás minden egyes tablójának tetejére megfelelő történelmi idézetet találjon.

A táj- és népkutató kiállítás közvetlen előzménye az ún. „Névtelen Magyar Mozgalom” volt. Két alkalommal üléseztek. 1938. szeptember végén – október elején szűkebb körben, majd később többen. Ez alkalommal született az elnevezés maga.

A kiállításnak nagy közönségsikere és sajtóvisszhangja volt. A jobboldali sajtótámadás és a parlamenti interpelláció miatt (melyre adott válaszbeszédében Teleki Pál név szerint kiemelte Elek Péter és Kovács Péter munkáját), azonban Teleki Pál a Táj- és Népkutató Központot 1938 végén feloszlatta. Országos Táj- és Népkutató Intézet néven Györfly István néprajzi tanszékéhez kapcsolódóan alakult azután újjá 1939 januárjában. Györfly István halálától, 1939 őszétől pedig Kádár László igazgatása alatt a József nádor Műgyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdaságföldrajzi Intézetéhez tartozott.

Abban az időben egy rigmus járta:

*Kádár (László), Kovács, Elek,
fűjjanak jó szelek
az új esztendőben,
mely jól bánjon velek
s ily kívánságaimat
igaz szeretettel teszek
de genere Telek*

A kiállítás keltette visszhang miatt Teleki Pál nem haragudott meg tanítványaira. Figyelemmel kísérte mind a munkájukat, mind életük alakulását. Kovács Péternek azt tanácsolta, hogy menjen át Györffy István tanszékére, s dolgozzon nála tovább.

1939. júniusi levelében Kovács Péter büszkén tesz említést legújabb munkájáról: „*Most meg fontos, országos érdekű rajzokat készítek Erdéllyel kapcsolatban, ami minden időmet lefoglalja.*” (Ekkor esik szó először az *Erdély album*ról, mellyel majd Amerikába utazik.)

Az 1939-es év igen mozgalmasan telt. Júliusban Újbarson, Bars megyében vezet táj- és népkutató csoportot. Októberben gyakorló tanár, egyetemi asszisztens. A Horthy-kollégiumban pedig felügyelőhelyettes.

1939 decemberében az egyetem kari tanácsa megválasztja Teleki Pál mellé tanársegédnek.

Gazdasági szaktanári oklevelét 1940 januárjában szerezte meg.

A táj- és népkutató munkát igen nagy figyelem, érdeklődés kísérte a korabeli társadalom részéről. Így kerülhetett sor arra, hogy Rab Gusztáv (Rohoska Józsefként született 1901-ben Sárospatakon) *Belvedere* címmel regényt írt erről, melynek főhősét Kovács Péter személyéről mintázta. A család birtokában van az erről szóló levelezésük.

Amerika (1941–1942)

Teleki Pál még 1939-ben bízta meg Kovács Pétert az *Erdély album* szerkesztésével. Történt ez az 1938-as kiállítás bezárása után, ami szintén bizonyítja, hogy valóban nem neheztelt a kiállítás miatt tanítványaira, sőt a későbbiekben komoly feladatokkal bízta meg őket. Az albumot az Athenaeum Nyomdában magyarul, németül és olaszul, azaz a tengelyhatalmak nyelvén jelentették meg.

NEW YORKBAN, 1941.

Az autótól jobbra Kosáry Domokos, mellette K. Kovács Péter

Ezt az albumot kellett Amerikában angolul kiadni és terjesztetni, hogy az amerikaiak és az amerikai magyarok ismerjék meg a magyarországi helyzetet. Emellett fejből „vitte” Teleki Pál személyes üzenetét (melyet kívülről, szó szerint tanult meg, mert erről papírt nem vihetett).

Az amerikai út előtt – bár a felkérésnek örült – igyekezett tisztázni, biztosítani körülményeit a hazatérés utáni időre. Idézet Szent-Iványi Domokosnak, a IV./b ügyosztály vezetőjének 1940 végén írott leveléből:

„Méltóságos Uram,

Sokat gondolkozva azon a Méltóságod által péntek este említett kitüntető lehetőségről, kötelességemnek tartom, hogy most, egy pár nap távlatából ítélve meg a dolgot, megfontoltan nyilatkozzam.

Röviden ma is azt felelem: büszkén, örömmel vállalom a megbízást és mindent elkövetek, hogy a lehető legjobban szolgáljam az ügyet.

Kötelességszerűen be kell azonban jelentenem

1./ 28 éves vagyok. Szegényen, sokat küzdve indultam és teljesen saját erőmből jutottam oda, ahol vagyok. Egyetemen kinevezett fizetéses asszisztens vagyok. Doktorátus előtt állok, és ha ezt egy fél éven belül leteszem, képességem és képzettségem, valamint a szükségletet tekintve szép kilátásaim vannak."

Telekinek még arra is volt gondja, hogy az útra és a kinti, amerikai „úri” életre felkészítse. Pénzt adott, hogy ruhákat varrasson. Fekete perzsa galléros télikabátot, zsinóros

K. KOVÁCS PÉTER, 1942.

magyar ruhát rendeltek például. Fekete puhakalapját a legjobb helyen készítették. A valódi bőr bélésszalagon arany betűvel nyomták rá a kalap készítőjének a nevét. Kesztyűje és tisztaselyem sálja is nagyon elegáns volt. Beírták egy idős hölgyhöz, aki az etikett szabályaira megtanította, magyarázta, gyakoroltatta vele. Egyszer valami olyan megjegyzést tett a hölgy: „Tudja, úgy, mint gyermekkorunkban....” Kovács Péter elmosolyodott magában, hiszen ő akkor libát őrzött, meg disznóra vigyá-

zott. Ebből érzékelhető, a hölgy el sem tudta képzelni, hogy létezik más élet is. Ekkor csináltatta első névjegykártyáját. A hölgy elmagyarázta, mikor, kinek, hogyan kell névjegykártyát adni, hogyan kell látogatás alkalmával viselkedni, kalap, kesztyű stb.

Kosáry Domokos, akivel együtt utaztak, a *Magyarország története* című munkáját jelentette meg Amerikában.

Teleki Pál célja feltehetően az volt – Kosáry Domokos elgondolása, valamint a Telekivel folytatott eligazító beszélgetés alapján –, hogy jöjjön létre egy állandó bázis, centrum Amerikában, melynek segítségével a kint élő magyarokat, illetve az amerikaiakat mind tájékoztatni, mind mozgósítani lehet a magyar érdekek képviselőjére. Ennek tartalmi és megszervezési-életbentartási munkájára Teleki Pál ezt a két fiatalembert találta alkalmasnak.

1941. február elején Kosáry Domokossal együtt indultak, Berlinig vonattal. A magyar határt Losoncnál lépték át. Kovács Péter életében először utazott a határon túlra! A berlini Collegium Hungaricumban aludtak. Este az elsötétített Berlinben elmentek vacsorázni egy jó étterembe. Az idős pincér, aki járt már Magyarországon s jól érezte itt magát, megajándékozta őket egy zacskó kockacukorral, szeretetből. Ezen igen elcsodálkoztak, mert Magyarországon akkor még kapható volt cukor. Meg is jegyezték, hogy ezek akarják megnyerni a háborút?! Majd a Lufthansa gépével – Lyonon keresztül – először Barcelonába, azután – némi nehézségek után – Lisszabonba repültek egy igen kis gépen. A pilóta szivarozott, a kabin ajtaja nyitva volt, és a rádió sem működött. Lisszabonban 2–3 napot töltöttek, leginkább városnézéssel. Életükben akkor láttak, vettek és ettek ananászt. Kosáry zsebkésével „boncolták” fel. (A hajójegyeket már Magyarországon lefoglalták. Wodiáner portugáliai nagykövet, Sima László sajtóattasé segítségével.) Az igen kis méretű, 10 000 tonnás Exeter nevű hajón keltek át az óceánon. Az első osztályú kabinban négyen aludtak, mert olyan sok menekülő vette igénybe a hajót. A velük szemben lévő kabinban „mondén” francia nők utaztak, akik pezsgővel próbálták leküzdeni a tengeribetegséget. Kovács Péter egy napig eléggé rosszul viselte a hajóutat. Kosáry Domokos igyekezett a fedélzeten tartózkodni, így jobban tűrte a viharos időjárást. A kapitány asztalánál ültek. Egy orvos, a francia filmszínész, Jean Gabin és egy ősz

amerikai nő társaságában. Hajóútjuk alatt végig rossz idő volt. Kellemetlen emlék még az angol katonai zár a Bermudáknál. Az angolok el akarták kobozni a futárcomagot tőlük, de nem engedték.

New Yorkba 1941. március 4-én érkeztek meg. Szentkirályi József várta őket. A New Yorkban 1938-ban megalakult Hungarian Reference Libraryban (19, West 44th Street) dolgoztak, melynek vezetője dr. Telkes László, a Harvard Egyetem korábbi előadója volt. Először a könyvtár közelében laktak, majd béreltek egy lakást a Riverside Drive 417. alatt. Miután olcsón szert tettek 80–100 üveg tokaji borra, gyakran hívtak vendégeket.

Kosáry Domokos *Magyarország története* című munkája 5000 példányban már 1941 nyarán megjelent, de az *Erdélyi albummal* több, elsősorban anyagi természetű gond adódott. A követség például nem bocsátotta időben rendelkezésre a szükséges pénzt, melyből a fordítási, lektorálási díjakat kellett fizetni. Ezek a problémák Teleki Pál halála után csak súlyosbodtak.

Kosáry Domokos 1941 szeptemberében hidroplánnal tért vissza Európába. Elmondása szerint a hidroplán egyszerre 75 utast tudott szállítani, ágyat is vetettek, külön turnusokban, ebédlőben étkeztek. Madridon, Barcelonán keresztül repülővel Münchenbe, majd onnan vonattal utazott Budapestre.

Kovács Péterre maradt az *Erdélyi album* képanyagának és nyomdai munkáinak elkészítése. Sajnos, ebből – a hadüzenet miatt – már nem lett semmi, mert a kinti diplomatákat internálták. A kéziratok részben Molnár Antalnál New Yorkban, részben New Jerseyben Szabóéknál maradtak, illetve egy részüket Kosáry Domokos 1970-ben hazahozta.

Amerikában tett utazásaikat Bácskai Payerle Béla kibérelt autójával bonyolították le. Így jutottak el a kanadai határhoz, ahol találkoztak a kiadványok kanadai lektorával. Jártak a Niagara vízesésnél, Philadelphiában Tarics Sándoréknál.

Egyébként Tarics Sándorék hozták haza Hajdu Anikónak, Kovács Péter menyasszonyának 1941 karácsonyára a hanglemezt, mely a saját hangú üzenetét tartalmazta, és egy hajókoffernyi ajándékot, ruhaneműt, táskát, nejlonharisnyát, cipőt.

Kovács Péter Amerikából 1942. január 3-án érkezett haza, vonattal a Déli pályaudvarra. Hazaérkezése után Hóman Bálint kultuszminiszter kinevezte az 1941-ben megalakult Teleki Pál Tudományos Intézet (Bp., VIII. Esterházy, ma Puskin u. 20.) Államtudományi Intézete Térképészeti Osztályának vezetőjévé.

1942–1944

Teleki Pál és Györfly István javaslatára több helyen szerveztek az országban táj- és népkutató tábort, munkatábort. (Ma úgy mondanánk: falukutató vagy honismereti tábor.) Az első és egész megyére kiterjedő tábor azonban az Ugocsa megyében megszervezett volt.

A táborban való részvételre több budapesti egyetem hallgatója szabadon jelentkezhetett. Voltak közöttük képzőművészek, közgazdászok, gazdaságföldrajzosok stb. A kutatást egyéves elő- és felkészítő munka, kiképzés előzte meg, melyet Kovács Péter és Mádi (Hilscher) Zoltán végzett. Hetente két alkalommal tartottak a leendő kutatóknak felkészítő előadást.

Ugocsa megyében 1943. július 4–24., majd 1944. január 7–17-ig működött a kutató-gyűjtőtábor. Nagyszőlősen a ferences kolostorban volt a központ, innen indultak a falvakba, és ott is szálltak meg. A kutatás anyaga a Néprajzi Múzeum Archívumában található, számos korábbi kutatótábor anyagával egyetemben.

Több csoportban dolgoztak az egyetemi hallgató-kutatók. A tábort Tálasi István, Kovács Péter, Mádi Zoltán és Morvay Péter vezette.

A Soli Deo Gloria református ifjúsági szervezeten, majd később a miniszterelnökségen keresztül Kovács Péter közeli kapcsolatba került előbb Soós Gézával, majd Zsindely Ferencsel és Zsindelyné Tüdős Klárával. Klára néni felismerte Kovács Péter jó szervezőképességét, kapcsolatteremtő képességét, és bevonta a Györffy-kollégium szervezési munkálataiba, valamint a Magyar Közösség körüli munkába.

1944-ben – a háború miatt – az Államtudományi Intézetet, annak anyagát és a munkatársakat, azok családját Balatonfüredre (Polgáriskolai Üdülőház) telepítették ki. Ott dolgoztak.

Katonaság – fogság

Balatonfüredről Mogyoródra hívták be Kovács Pétert katonának 1944. június 14-én, az I/II. nehézfegyverszázadhoz. Nem kapott felmentést, mint többi kollégája. Ennek hátterében szakmai féltékenység húzódott meg. Bevonulása után rövid idővel egy váci alakulathoz osztották át. Így került az I. magyar hadsereghez, mint a Dálnoki Miklós Béla honvédelmi minisztert biztosító egység (őrzászlóalj) tagja. Különleges beosztást nem kapott. Rangja t. zászlós rajparancsnok, szakaszparancsnok.

Mogyoród–Vác–Sátoraljaújhely–Strij–Técső–Huszt–Gönc–Beregszász–Nagyszőlős volt a hazai útvonal, melyet egységével megtettek.

Bevonulása után két alkalommal is járt Balatonfüreden, illetve Budapesten szabadságon. 1944. december 7-én szerencsésen visszaérkezett csapatához, téli ruházattal felszerelve. December 8–10 között Kassán tartózkodott. December 13-án bevetették. 16-a hajnalán visszavonulást kíséreltek meg, miután az I. hadsereg felmentése, illetve róla a támadás elhárult. Az oroszok bekerítették őket. Több ízben sikertelenül próbálkoztak áttöréssel. Leplezve visszavonták magukat. Kovács

Péter feladata az elválás biztosítása volt. Kb. 80 főnek sikerült kisiklania, de a biztos halál várt így rájuk. Így többedmagával megadta magát. Legénye, Jóska is sértetlenül esett fogságba. Kovács Péter 13 helyen sebesült meg, de szerencsésen, majdnem nyomtalanul begyógyultak a sebei.

Hadifogságának állomásai:

Gagybátor–Gagyvendégi–Szikszó–Nyíregyháza–Debrecen–Kisújszállás–Szolnok–Tiszaföldvár–Szolnok–Jászberény–Szolnok–Kisújszállás–Debrecen (Ekkor és itt lett volna még lehetőség a szabadulásra!!! De aki tehetett volna ezért, az tétlenkedett.)–Foksani–Hanzsenkova (280/3)–Boros (280/4) (4 km-re van Hanzsenkovától)–Sztalino (280/1)–Kinezsoma–Mihajlovka (185)–Windau (Ventspils 349/5)–Reznek (292/7).

A békeszerződést 1947. február 10-én írták alá Párizsban. Ennek a katonaságra vonatkozó részében benne foglaltatott, hogy a magyar hadifoglyok „mihelyt lehetséges, hazaszállítandók”.

Kovács Péter 1947. augusztus 20-án érkezett haza.

A háború után

A fogságból hazaérkezve az Esterházy utca 26-ban lévő Államtudományi Intézetbe került. (Fogsága alatt is ők tartották állományukban.)

Kovács Péter 1948 tavaszán doktorált Rónai Andrásnál. Gazdaságföldrajz–politikai földrajz–néprajz tárgyakkból. Előtte, ilyen összeállításban csak Teleki Pál és Rónai András doktorált. (Disszertációjának címe: *Az életformák változása a táj életében*. Észak-Tiszántúl gazdasági élete. Bp., 1948.) Disszertációja nem jelenhetett meg az igen nagy számú, költséges térképmelléklet miatt. A disszertáció egyetlen példánya az 1950-es évek eleji egyetemi átszervezésnél a Közgazdasági Egyetem könyvtárából selejtezésre kerülhetett, mert nem található.

1949. szeptember 15-én megszűnt a Teleki Intézet, amely 1948-ban a Kelet-európai Tudományos Intézet elnevezést kapta.

1947 és 1950 között több levelet váltottak Kádár László debreceni professzorral. Ezekben néhány debreceni álláslehetőség, pályázat is felmerült. Gunda Béla tanácsára azonban Kovács Péter a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeumába, az Ethnológiai Adattárba került. A döntés meghozatalában szerepet játszhatott az 1948 őszen bekövetkezett, több ízületére kiterjedő gyulladáisos betegsége. (Ennek következtében 100%-os hadirokkantnak nyilvánították.) Az orvosi, gyógykezelési biztonságot Budapest jelentette.

A sok nehézséggel induló, de szépen ívelő életpályát Teleki Pál halála visszavetette, és részben módosította. A második világháború és a hadifogságban megrendült egészsége pedig igencsak megnehezítette a további szakmai munka maradéktalan és a kezdetekhez méltó folytatását.

Kovács Péter azonban a rá jellemző szívóssággal, következetességgel, igényességgel mégiscsak bejárta azt.

(Az írásban hivatkozott levelek, iratok a család birtokában vannak.)

KOVÁCS ANIKÓ

A FINN NYELV SZELLEME ÉS A FINN MŰVELŐDÉS

Valamikor az 1980-as években, előadásaimra készülőd-
vén – többek között egy függetlenségi napi beszéd meg-
tartására kértek föl – lassanként egy igen erős érzés kerített
hatalmába: a nemzeti érzésű „nagyjaink” által az 1800-as
évek elején elindított művelődési program alighanem fel-
ben-harmadában maradt. A program az út feléig talán még
eljutott, de a folytatása aztán a homályba vezett. Lassan-
ként arra lettem figyelmes, hogy a művelődési programnak
ez a félbeszakadása – Finnország ugyanis több más terüle-
ten igen figyelemreméltó eredményeket ért el – oda vezethet-
ő vissza, hogy ekkoriban a finn nyelvet már nem művelték
olyan hévvel és lelkesedéssel, mint korábban.

Márpedig a népi gondolkodás, az élet megtapasztalá-
sának sajátos módja és teremtő ereje éppen a nyelvben rejlik,
és azáltal jut különös erővel kifejezésre. Véleményem szerint
ez megkerülhetetlen tény. Ennek elvitatása helyett a kérdés
inkább csak az kellene legyen, hogy megbecsüljük-e, érté-
keljük-e a nyelvünkben fellelhető, s a csak ránk, finnekre
jellemző sajátosságainkat, illetve hogy gazdagítjuk vagy el-
szegényítjük-e azt. Teljes mértékben igaz, hogy Finnország
az európai nemzetek kultúrkörébe tartozik, és a ma ismert,
jelenkori finn állammá az európai műveltség áramlatában
és hagyományában fejlődött ki. Ugyanakkor azonban az is
elmondható, hogy Finnország szellemi kultúrájának mások-
tól eltérő gyökerei és az európai kulturális örökség része-
ként értékelendő sajátosságai mind a mai napig nem kapták
meg a nekik járó teljes megbecsülést. A nyelv kulcsszerepet
tölt be az eredetiség kifejezésében és megjelenítésében. Ál-

talában véve a nyelv az emberi faj fejlettségének a mértéke, ezzel együtt pedig a *homo sapiens* egyedi jellegének megkoronázása is, melyben a kultúra életképességének a vívmányai és kihívásai tükröződnek.

Filozófia és nyelv

A filozófia a gondolkodásbeli kultúra kifejezője, mely szintén mélyen a nyelvben gyökerezik. E tekintetben némi túlzással azt állíthatjuk, hogy a finn filozófiát még nem teremtették meg. Értelmiségi világunk „legfelsőbb rétegei” még nem használták ki a finn nyelv belső sajátosságát olyan mélységben, mint azt a nagy világnyelvek legjobb filozófusainak értekezéseiben láthatjuk; így a *finn művelődés lényege* még torzóban van. Ezért voltunk mi bizonyos mértékben egy az európai kultúra áramlatában hanykolódó hordalékfa. Nem tudtuk eléggé értékelni és hangsúlyozni azt, ami a miénk, hanem meghajoltunk az idegen előtt, hamarjában elsajátítva azt úgy, ahogy volt.

A finn nyelvet ugyan az európai tudomány és filozófia formálta, de azért a nyelv sok mindent megőrzött a maga eredetiségéből – s elsősorban talán éppen azokon a területeken, ahol az európai tudomány sohasem volt túlzottan fejlett. Mindez főként az „emberi tapasztalás tudományára” vonatkozik, sorolják akár azt a pszichológiához, a filozófiához vagy bármilyen más tudományághoz; hiszen a tudományok közötti határvonalakat az emberek maguk húzták meg, a valóság nem oszlik föl tudományokra. A finn nyelvnek éppen az *ember megismerésében* volna sok adnivalója, vagyis abban a kérdésben, hogy mi is az ember.

A finn nyelvet mind ez idáig nem használták ki elég bátran – vagyis kisebbségi érzés nélkül, anélkül, hogy az idegen nyomásnak behódoljanak – annak az ábrázolására, megértésére, hogy milyen tapasztalatot, élményt jelent

embernek lenni. A finn bocsánatot kér anyanyelvéért, s igyekszik azt oly módon kerékbe törni, hogy az aztán biztosan megfeleljen a nemzetközi normáknak. Így maradnak kihasználatlanul azok a sajátságok, azok a tudat számára adott lehetőségek, melyek pedig ott rejtőznek nyelvünk mélyén. Sajnos ezzel az európai civilizáció egy szegmense is feledésbe merül.

A következőkben az itt leírtak alapján mutatok be néhány megalapozó jellegű észrevételt a finn nyelvről és annak sajátságairól. A finn nyelv természetesen a finnugor nyelvek családjához tartozik, így a következőkben előadandó megállapításaim egy része a rokon nyelvekre is alkalmazható. Az európai kultúra másik, nagyobbik feleként ott van az indoeurópai nyelvek széles tárháza, valamint az ezeken alapuló gondolkodásmód és életforma, a kultúra.

Véleményem szerint a finn nyelv az indoeurópai nyelvekhez viszonyítva három vonásában mutat eltérést: a rendkívül árnyalt és sokrétű *onomatopoetikusságában*, az *idea- és asszociációs szerkezetek* sajátosságában, valamint a fogalmak *képszerűségében/szemléletességében*. Természetesen nem arról van szó, hogy más nyelvekben ne fordulnának elő hasonló vonások, hanem csak arról, hogy az itt felsoroltak a finn nyelvben erősebben kidomborodnak.

Onomatopoetikusság

A finn és a finnugor nyelvek onomatopoetikussága általában is köztudott. E nyelvek bővelkednek az úgynevezett *deskriptív* (leíró, hangutánzó, megjelenítő) jellegű szavakban. Ilyenek például a finn nyelvben *risahtaa* 'megreccsen', *rävähtää* 'szétreped', *räsähtää* 'recseg', *rämähtää* 'csapódik', *surahtaa* 'zümmög', *kahahtaa* 'zizzen', *vingahtaa* 'nyikorog', *välähtää* 'villan', *vilkkua* 'villog', *pongahtaa* 'fölpattan', *pulputtaa* '(fö)dobog' stb. Az ilyesféle, az érzékszervek, kiváltképpen a

hallási és látási érzékszervek által felfogott érzeteket utánzó szavakból a finnben az indoeurópai nyelvekhez képest halatlantul sok van.

Hangutánzó szavak általában minden nyelvben találhatóak, de a finntől eltérő mennyiségben. Azon nyelvekben, melyek bővelkednek ilyenekben, mint például az észti nyelv, a „hangtani logika” lehet egymástól eltérő. Miként a különböző népek vagy kultúrák zenéje is, melyet az adott kultúrába belenőtt emberek már elsajátítottak, és amihez a fülük már hozzászokott, úgy a nyelv hangutánzása is sajátos, azaz minden nyelvben más és más. Ez azt jelenti, hogy (hangfésítésben és hangutánzásban) az egyes nyelvek nem teljesen egyformák, hanem mindegyik a maga „nyelvének fülére” hallgatva alkot hangutánzó szavakat. A nyelvnek más, például a nyelvtani szerkezete is kihat a deskriptív vagy más néven „megjelenítő” szavak milyenségére.

A nyelvben az „egyezményes” vagy megszokott *hangzás* adta keretek között folyamatosan új és új szavakat lehet kitalálni. Ezek a szavak a nyelvet ismerő hallgatók számára azonnal megnyílnak. Ily módon tehát a deskriptív szavakban *hangzóssági jelentés* (is) van, mely egyrészt az ismertségénél fogva, másrészt az észlelt jelenség – a nyelvben megszokott hangzó- és hangzásvilág szerinti – utánzásával szólítja meg a hallgatót.

Az észlelt jelenséget utánzó szó hajlamos arra, hogy megkövüljön a nyelvben, de úgy, hogy annak kifejező erejét azért megőrzi. Ezek a szavak a szókincs viszonylagosan állandó részeivé válnak. Az állandósulás pedig már egy lépés a fogalommal válás felé.

Így tehát azt lehetne gondolnunk, hogy ha a szókincs egyik felében a megjelenítő (deskriptív) szavakat találjuk, akkor a másik felében ott lesznek a nem-deskriptív szavak, azok, melyeknek jelentése egyáltalában nem függ a szónak a hangzósságában rejlő jelentésétől. Ez utóbbiak esetében a szó (hangalakja) pusztán mint önkényes jel működik, mely

jelet elvileg közmegegyezéssel kicserélhetnénk mégpedig anélkül, hogy az a maga ábrázolóerejéből – mely abban igazából nem is igen létezik – bármit elveszítene. Ebben az esetben olyan szóval állunk szemben, mely már teljes mértékben fogalmiasult, azaz absztrahálódott.

Elméletileg léteznek tehát teljes mértékben nondeskriptív szavak, de legalábbis olyanok, melyek lehetséges deskriptivitása vagy igen távoli, vagy idegen. Ezek jelentésének az eredete az észleletből vagy az ábrázolás nélküli meghatározásból származhat. Ilyennek tarthatjuk például a *koulu* (< latin) 'iskola', *väri* 'szín', *tuoli* (< svéd *stol*) 'szék', *airo* 'evező', *pylväs* 'oszlop', *kuva* 'kép', *taide* 'művészet' (< nyelvújítás: *taitaa* 'képesnek lenni vmire'), *kansa* 'nép', s még sok más szavunkat, s kivált az úgynevezett absztrakt szavakat. Ezekből a szavainkból is rengeteg van. Ez a munka is hemzseg tőlük. Sok esetben olyan idegen eredetű vagy kitalált szavakról van szó, melyeket tudatosan vittek be a finn nyelvbe, s így annak hangzásvilágába.

Elvileg tehát kétféle szó létezik a szókincsben: deskriptív és nem deskriptív, azaz ábrázoló és nem-ábrázoló. Ezek képezik a két végletet, s ezek között, az átmenetek különböző pontjain helyezkedik el az összes általunk használt szó. Vagyis a szavakban több-kevesebb deskriptivitás lehet. Vegyük példának okáért a *puhua* 'beszélni' szavunkat. Annak ellenére, hogy a szó a beszédtevékenységre utalóan igen erősen elfogalmiasodott (jelentéssel telített), még mindig kihallhatjuk belőle a szó(hangzás) ábrázoló jellegét; ha másként nem, de költőiesen mondhatjuk, hogy *pohjoinen* (*tuuli*) *puhuu* 'az északi (szél) beszél', vö. a vele egy töről fakadó 'fúj' jelentésű deskriptív *puhkuu* 'lehel' vagy *puhaltaa* 'fúj' szavainkat.

Eszre kell vennünk, hogy a különböző nyelvekben, szerintem a finn nyelvben különösképpen is, az egyenes ábrázoló jelleg mellett létezik egy „magasabb onomatopoeitikusság” is. Például a finn *a* hang a nyílt térhez, valaminek a nyitottsághoz és a megnyíláshoz kapcsolódik: *avara*

'nyílt (tér)', *aueta*, *avautua* 'megnyílni', *avata* 'megnyitni', *auki* 'nyitva', míg a *k*-hang a keménységgel kapcsolatos: *kova* 'kemény', *kivi* 'kő' vagy *kulma* 'sarok'. Ez a magasabb onomatopetikusság, rejtettebb ábrázoló képesség a nyelv fejlődésével kapcsolatos okoknál fogva természetesen következetlenebb. Ennek ellenére is igaz, hogy az ábrázolás módja, milyensége, kivált a finnben a nyelv saját hangzásvilágához kötött, attól függő.

Az onomatopetikusság tehát valamilyen fokban, mértékben minden nyelvben jelen van, a finnben azonban, a maga saját finn hangzásvilágának, hangtani zenéjének betartásával, rendkívül bőséges és sokrétű. Milyen szerepe van ennek a finn művelődésben? Ennek kutatása nyelvészeti feladat, nem tartozik jelen dolgozatunk tárgyára.

A nyelv sajátos voltának a nyelven belül is jelentősége van. Az irodalom képes a maga magas szintű kultúrájának és belső világának megteremtésére. A szépirodalmi kifejezés terén a finn nyelvi kultúrában ez a gazdag és sokrétűen árnyalt onomatopetikusság nagyfokú kihasználását jelenti. Eino Leino (1878–1926) zseniális költészete beszédes példája ennek. A nagyfokú ábrázoló erő azonban a művészeti vonatkozásokon felül mást is jelent. A deskriptív szavak bősége a nyelvet a közvetlen tapasztalat és élmény iránti pontosságra sarkallja.

Feltételezésem szerint az, aki anyanyelveként egy onomatopetikusan sokrétű, nagy mélységeket ismerő nyelvet sajátított el, abban egy olyan hajlam fog kifejlődni, amely a kevésbé deskriptív nyelvet beszélő emberben nem lesz meg. A nyelv hangzásbeli gazdagsága és találékony-sága a szemlélet, az észlelés pontosságára nevel, valamint arra, s ez itt a

fontos, hogy hallgassunk, figyeljünk az élményeinkre, pontosan érzékeljük azokat. Az ilyen típusú nyelven beszélő ember kénytelen azzal, hogy életbeni tapasztalásait a nyelvnek az észleleti-szemléleti-utánzási élenkségével összevesse. A finn, anyanyelve használójaként tulajdonképpen arra kényszerül, hogy kitapogassa élményei adta viszonyát a dolgokhoz. Ezen felül azt sem felejtethjük el, hogy a nyelv is egy belső élmény, melynek a jelentéseken kívül sok egyéb rétege is van.

A kifejezés hangzásbeli találékonyságának követelménye mint valami természetszerűség él a beszélőben; a nyelv e tekintetben sorsa az embernek. Az igazság ilyenkor a kifejezés deskriptív pontosságát jelenti. A beszélők tudatosan vagy tudatlanul, de a kifejezésnek – a fogalmi és gondolati pontosság mellett – a hangzásbeli találó voltára is ügyelnek. A beszélő ugyanakkor arra is késztetést érez, hogy (érzéki) tapasztalataira hallgasson, hogy abból az őszinte igazságot, kifejezetten a közvetlen tapasztalati igazságot keresse elő.

Elménkben arra születik késztetés, hogy megmaradjunk, sőt beleragadjunk saját (érzéki) tapasztalatiságunkba; minden más finomkodásnak vagy őszintétlennek tűnik. Talán nem véletlen, hogy a becsületesség, az őszinteség csodálatának olyan központi szerepe van a finn értékrendben.¹ A finn lélek világában ez a tapasztalatiság, a pillanatnyiségba kötődés jellegzetességét kapja. A hazugság a saját tapasztalatisággal szembeni cselekedetet jelent, az ember saját lelkiismeretének ellenzését.

Finnországban nagyon is bevett dolognak számít, hogy csűrjék-csavarják a beszéd hangjait, s hogy élvezkedjenek a szavak hangzásának találó vagy szórakoztató voltán. Úgyiszintén sokat élvezkedünk az idegen nyelvekből származó szavak vicces hangzásán, amikor azokat – gyakran tudatlanul – a finn nyelv hangtanának zenei világával vetjük egybe. A nyelv gyakran éppen a deskriptivitása folytán válik a humor eszközévé. S nagy tisztelettel vagyunk a nyelvet csűrő-csavaró „nyelvbűvészek” iránt.

Állítom tehát, hogy a finn ember anyanyelve elsajátításával indoeurópai társánál elevenebb természeti hajlamot szerez arra, hogy nagy figyelemmel legyen az észleletei és a tapasztalatai iránt, hogy azokra jobban oda tudjon figyelni. A finn embert a nyelve egyfajta „kitapogatósabb” valóságviszonyra neveli – mindezt persze javarészt öntudatlanul. Az iskolai oktatásra gondolva, a nevelők számára mindez azt jelenti, hogy kiváltképpen az nevelhet a tapasztalat gazdag árnyalású elemzésére, ha ezt, a nyelvnek az egészére jellemző sokrétű kifejező voltát, árnyalni tudását a művelődés egyik lényeges vonásaként az iskolai nevelésben, de általában a művelődés egyéb területein is tudatosan művelik. Természetesen különös hangsúllyal gondolunk itt a verbális művészetek különböző formáira.

A finn nyelv hajlamot teremt az azt beszélő emberekben bizonyos érzékek-érzetek, illetve észleletek hangsúlyozódására, kiemelésére. Ez a hajlam pedig ott él a finn emberekben, igaz, anélkül, hogy erről tudnának. A finn kultúra egy hangsúlyozottan a konkrét érzetekre koncentráló, *érzékeny kultúra*, sokkal inkább, mint azt más európai népeknél tapasztalhatjuk. Ez nem jelent gyengeséget a „gondolati”, vagy az „akaratit”, vagy más lehetséges „kultúrák”-hoz képest. Minden népcsoport esetében saját szempontú elemzésre van szükség. A finnek nincsenek fogytán a gondolkodás képességének vagy az akaratiságnak, de ha a finn nyelvre merünk támaszkodni, akkor számunkra különösen kedvezőek az adottságok egy nagyszerű, *érzékeny kultúra* megteremtéséhez.

A finnség mint érzékeny kultúra őrződhetne meg egyfajta nemzeti különlegességként, s ilyen módon is, miként általában minden egyes népnek is, meglehetne neki a maga értéke, az egyedisége; hiszen tiszteletben tartjuk az egyedi emberek egyedülállóságát és különleges voltát is. Mindezek ellenére azonban úgy is gondolkodhatunk, hogy a finn érzékeny kultúra az emberismeret és az emberről szóló ismeretekről szóló tudományoknak szolgálhat alapul, mely

alapnak szélesebb tudományos és művelődési jelentősége is lehetne. Ez tehát egy újabb *gondolati kultúra* alapjaként is működhetne. Így most már át is kell térnünk a fogalmiasabb ismeret világára.

A szavak idea- és asszociációs szerkezete

Fiatal kutatóként már korán ráéreztem arra, hogy a finnül beszélő népesség az érzékelő kultúra irányába tolódik el. Ugyanakkor kezdtem azt is sejteni, hogy az emberismeret – az *ember megismerése*, ahogy annak idején kutatási programomat neveztem – valahogyan könnyebb és természetesebb finn nyelven, mint az úgynevezett indoeurópai nyelveken, mely utóbbiak a tudományos életben és az akadémiai gondolkodásban mégiscsak uralkodónak számítanak. Meglehet, hogy ez a nyelvcsoportok közötti különbség nem nagy, véleményem szerint azonban annál jelentősebb.

Lassanként kezdett számomra megvilágosodni, hogy a finn szavak – igaz, gyakran csak egy kicsit, de mégis – valahogyan eltértek azok látszólagos megfelelőitől és a fordítások alapjaiul szolgáló indoeurópai szavaktól. Ekkor fedeztem fel azt a jelenséget, melyet aztán a szavak *ideaszerkezetének* neveztem el. Nem tudom, mennyire szerencsés ez a kifejezés. Lehetne talán kifinomultabban a szavak egymástól eltérő fogalmáról vagy egyszerűen csak jelentéséről vagy jelentésszerkezetéről, netán az idea megformálásának szerkezetéről beszélni. A finn nyelv szavainak fogalma ugyanis eltér a gyakran látszólag azoknak megfelelő idegen nyelvi szavak fogalmától.

A különböző nyelvek szavai közötti jelentésbeli különbségek természetesen magától értetődőek, de Finnországban a finn nyelv alkotta fogalmakban egyáltalán nem bíztak a nyelv megreformálói, ehelyett igyekeztek a finn szavak, kiváltképpen a tudományos finn szavak helyébe idegen nyelvi fogal-

makat ültetni. Szerencsére ez teljesen nem sikerült, mivel a finn nyelv sajátos volta kivetette magából az idegen szavakat. Ezekről legalábbis az átlagos emberek – a tanultak torzító értékítéleteinek nyomása ellenében is – megóvták nyelvüket, s így nyelvünk eredetisége nem veszett ki teljesen.

A különböző nyelvek fogalmainak keverékéből sokszor szájalomra méltó akadémikus mekegés született. Leginkább az úgynevezett humán tudományokra gondolok, a technikaibb jellegű természettudományoknál más a helyzet. Ez utóbbi esetben nincs okunk visszautasítani azt a tényt, hogy az egyik nyelvből a másikba vándorló hatás nagyon is gyümölcsöző, s az a megszokott jelentésekkel szemben alkotó jellegű hatást fejt ki. Véleményem szerint azonban azt is látnunk kell, hogy a finn nyelvnek sok adnivalója van az európai művelődés számára, még akkor is, ha fordítási nehézségeinkből vagy az egyes fordítások pontatlanságából sok problémánk adódik. A fogalmakat el lehet magyaráznunk, akkor is, ha pontos fordítási megfelelőt nem találunk.

Az első szó annak idején, melynek bizonyos, a finn nyelv sajátosságaira jellemző tulajdonságaiba botlottam, a *valta* 'hatalom' szó volt. A szó fogalmára nézve különbözik az angol *power* szótól abban, hogy a finn szó nemcsak a hatalomhoz fűződő erőt foglalja magában, hanem hangúlyozottabban a hatalmat mint módot és rendet. Ezt talán a finn *yhteiskunta* 'társadalom' (< közös testület, közös-ség)² szó is kifejezi.

Ha a finn *valta* szót kielemezzük, s azt következetesen használjuk, akkor azt angolra különböző szavakkal vagyunk kénytelenek lefordítani. Ilyen esetekben a *valta* szó ideája könnyen feledésbe merül, a *valta* fogalmát megvilágosító jelentés pedig eltűnik. A finn – ha hallgatni tud a maga nyelvének rejtett jelentéseire – hajlamos a *valta* szót az indoeurópai *valta*hoz képest egy kissé másként felfogni. Itt azonban nem térhetek ki minden részletre. A *valta* fogalmát néhány más munkámban már alaposabban kifejtettem (például Turunen 1997).³

A *valta* szó finn hangsúlyozása, annak az ideaszervezete szerintem jól érzékelhető példa. De az „indoeurópai mintától” eltérő szavak természetesen nagy számban léteznek. Tudományos munkáimban többek között a következő szavaknak szenteltem több figyelmet: *jäsentyminen* ‘tagolódás’, *liittyminen* ‘csatlakozás’, *arvostus* ‘értékelés’, *halu* ‘vágy’, *yllyke* ‘ösztönzés’, *tarve* ‘szükség’, *tunto* ‘érezk’, *kiintymys* ‘kötődés’, *rakkaus* ‘szeretet, szerelem’ és még több más szó. A különbség az idegen nyelvi megfelelőkéhez képest lehet ugyan hajszálnyi, de nagyobb mennyiségű szó áttekintése után ezeknek már jelentősége van. A finn nyelv szavai mint ha másféle módon működnének. Ennek viszont kihatással kell lennie a finn beszélőknek a dolgokhoz való viszonyára is; legalábbis ha hűek a nyelvükhöz, s ha hagyják, hogy érzékeiket-észleleteiket a nyelvük irányítsa.

A finn szavak ideaszervezete tehát különbözhet kissé a nekik látszólag megfeleltethető indoeurópai szavakhoz képest. Ez tűnik elő a szavak asszociációs szerkezetéből, mely visszatükrözi és (meg)erősíti az ideaszervezetet. Az asszociációs szerkezet fogalma alatt azt értem, hogy spontán milyen más szavakhoz kapcsoljuk a szót, milyen szó szerkezeteket, -összetételeket alkothatnak vagy, hogy az milyen szócsaladokhoz kapcsolódik.

Itt újfent a *valta* szó lehet számunkra egy érzékletes példa. E szóval a finn nyelvben a következő összetett szavakat képezhetjük: *päätösvalta* ‘határozathozatali jog’, *ratkaisivalta* ‘döntési hatalom’, *pakkovalta* ‘diktatúra’ (<kényszer+hatalom), *arvovalta* ‘tekintély’ (érték+hatalom), *esivalta* ‘előjáróság’ (elől+hatalom), *järjestysvalta* ‘rend(fenntartó) hatalom’, *virkaivalta* ‘hatóság’ (hivatal+hatalom) stb., stb. A „finn” *hatalom* természete így sok oldalról megvilágosodik. Magam is alkotam olyan szavakat, miként *ajatusvalta* ‘gondolat+hatalom’ vagy *arvostusvalta* ‘megbecsülés+hatalom’, melyek a hatalom bizonyos kiterjedtségét, kiterjedhetőségét mutatják meg. E példák egyben azt a természetességet is megmutatják, mely-

lyel a finn nyelvben összetett szavakat lehet képezni, így teremtvén újabb és újabb fogalmakat, „fogalomszeleteket”.

Érdeemes észrevennünk például a *halu* 'vágy' szó esetében is azt a fontos tény, hogy ez a szó más módon él, működik, mint sok más nyelvben. A *halu* a finn nyelvben igazából egy érzés vagy érzet, mellyel találkozunk, nem pedig – mint más nyelvekben – az egyén (gyenge) akarata. Igaz, a *halu* könnyen akarattá tud válni. Ha pontosan megfigyeljük a finn nyelvben rejlő üzenetet, akkor észrevesszük, hogy a finn nyelv világosan elválasztja egymástól az akaratot és a vágyat, a *halut*. Az ezt megvilágító szóösszetételek bemutatásától most eltekintünk.

Az itt tárgyalt jelenségre az *arvostus* 'értékelés' szavunk is igen jól rávilágít, kivált ha azt még tovább alakítjuk, miként azt már több dolgozatomban is megtettem. Az értékekről finn nyelven könnyebb nézeteket kialakítani, mint az úgynevezett nagy nyelveken.

A finn nyelvben rendkívül sok kihasználatlan lehetőség hever parlagon. Nem érdemes megelégednünk azzal, ami a nyelvben már készen adva van, habár a készen meglévő nyelvi lehetőségek kiaknázása is elég munkát adna. A nyelvet a tudományos igények szükségletei miatt is tovább kellene fejlesztenünk. A régi szavak fogalmait formálnunk és pontosítanunk lehetne, de új szófogalmakat is be lehetne vezetnünk, melyekkel megvilágíthatnánk valamely emberi tapasztalattal kapcsolatos részterületet. Ez kifejezetten a nyelvi ösztönökre alapozva valósulhatna meg. A nyelvet azért kellene fejlesztenünk, hogy minden abban rejlő lehetőséget kimenthessünk belőle a magunk számára.

A finn nyelv is megérdemelné, hogy mint egy nyelv-egyéniség a sok közül, virágzásnak indulhasson, hogy a maga lehetőségeinek a csúcsára emelkedhessen, miként ezt a francia nyelv is megtette. A régi nyelvek talán már elérték a számukra megadatott lehetőség (legmagasabb) szintjét, ezzel szemben a finn művelődés azonban még csak félúton

volt, amikor fejlődésében megrekedt, s még mindig arra vár, hogy bimbózásából végleges virágzásnak indulhasson. A finn nyelvnek csak így lenne meg a lehetősége arra, hogy adhasson valamit a közös európai művelődés számára. Miként azt említettem, meglátásom szerint erre kivált az emberi tapasztalatisággal kapcsolatos tudományok terén, az ember megismerésében – lett légyen az akár filozófia, lélektan vagy más emberrel kapcsolatos tudomány – lennének jó lehetőségek. Itt lenne az ideje annak, hogy megteremtünk egy a finn nyelv sajátosságain és lehetőségein alapuló filozófiát.

A nyelvek, mindmégannyi, egy-egy sajátos világ, melynek megvan a maga tere, s melyben az emberi elme lakik. A nyelv mélyen kihat elménkre, s a finn nyelvben is az elme egy sajátos világa nyílik meg előttünk, az elme egy óceánja, melyet nehéz szavakkal leírunk. Tapasztalataink az anyanyelvünkön keresztül tolmácsolódnak. Ugyanakkor tapasztalatunk minősége és színvonala részben éppen a nyelv kifejező ereje segítségével fejlődik.

Képszerű fogalmak

Az előzőeken felül még egy fontos idea tartozik a finn nyelv lényegiségéhez. Viszonylag korán (Turunen 1974) felfigyeltem arra, hogy az emberi tapasztalat természetes leképezése csak *képszerű fogalomalkotással* lehetséges. Ez vázlatosan a következőket jelenti.

Talán már készen áll egy szó, például *jäsentäminen* 'tagolás', *valta* 'hatalom', *arvostus* 'értékelés' vagy *häpeä* 'szégyen'. Semmi értelme e szavak számára fogalmakat, fogalmi meghatározást keresni, hiszen így fenáll a veszélye annak, hogy a fogalom körét olyannyira behatároljuk, hogy ezzel megnehezítjük a jelenség felismerését. Ugyanis a fogalmi meghatározás a fogalom köréből óhatatlanul is ki fog zárni

az abba beletartozó fontos jelenségeket (is), s ezzel a szót, a fogalmat felismerő és tudatosító képességünk leszűkül.

A fogalom feladata, hogy segítsen bennünket tapasztalataink felismerésében és ábrázolásában, a fogalom segít bennünket tapasztalatunk feltárásában és tagolásában. A túl szűken behatárolt fogalmak elménket – bizonyos értelemben – hatalmukba vévén egyfajta beszűkítő gondolaturalmat formálnak. Az emberi gondolkodás fogalmakkal történő, vagyis elméleti hatalomba vételével óvatosan kellene tudnunk bánni.

A cél az emberi gondolkodás szabadsága, nem pedig annak fogságba vetése, akkor se, ha másfelől elménknek a felismeréshez s tapasztalatainak tagolásához szüksége is van fogalmakra. Mindebben egy bizonyos ellentét rejlik, egy feszültséggel teli ellentét, az, hogy ezen ellentétek fönntartása része az életnek, s hogy azok eltávolítása sohasem sikerülhet véglegesre. A véglegesnek kikiáltott megoldások általában kisebb vagy nagyobb szenvedésekhez vezetnek. Szükségünk van fogalmakra, de azoknak a lehető legkevésbé szabad berekesztőknek, lehatárolóknak lenniük.

A képiség azt jelenti, hogy a szófogalmat különböző oldalakról nézve írjuk le. Hogy annak a más fogalmakhoz és jelenségekhez való kapcsolatát a lehető legsokoldalúbban mutatjuk be. A kép, vagyis a fogalom „feltöltése” nyitott marad. A fogalom annak arányában töltődik fel, ahogyan a jelenség iránti megértésünk s annak a fölismerése egyre sokoldalúbbá válik. A fogalom segít bennünket az új, ugyanazon fogalom alá tartozó jelenségek felismerésében, de ezzel egy időben a felismerés a fogalmat is teljesebbre egészíti ki. Ebben is ott feszül az ellentét.

A fogalom egy élő képződmény az elménkben, része elménk életének. Tehát igaz valóság. A képszerű fogalom is lehet a maga sokoldalúságában és teljességében tiszta és világos, de az úgy él, hogy közben állandóan újabb és újabb dolgokkal, jelenségekkel találkozunk. A képszerű fogalomalkotás sohasem zárul le, abban megőrződik a nyitottság.

A fogalmaknak és véleményeknek nem szabad identitásokká válniuk, amelyekhez odaláncoljuk magunkat. A gondolaturalmat (*ajatusvalta*) elleneznünk kell, mégpedig azért, hogy elménk az új találkozásokra és felfedezésekre nyitottként őrződhesen meg. Ebben a tekintetben a világnézetek a hatalomgyakorlás eszközei annak ellenére, hogy azok távlatokat és megértést nyitnak meg. Megvédendő magunkat és másokat a gondolathatalomtól, bízunk kell az általunk észlelt és a magunk által megtapasztaltban. A tudomány azonban fogalmi tevékenység, vagyis a fogalmakra valóban szükségünk van, de mindazonáltal a fogalmaknál fontosabb a tapasztalat és a megalapozás.

A fogalmak az elme élő képződményeiként végül is természetesen mindig képszerűek (vö. az eredetileg görög *idea*, melyet finnre *hahmonak* 'alak' fordíthatunk). A szigorú meghatározás helyénvaló lehet valamely más tudományokban, de az emberrel kapcsolatos tudományokban kizárja az elmét, megismerési képességünket pedig behatárolja. Ezért ebben a kutatási szférában a képszerű fogalomalkotást, az olyasfajta meghatározást, mely a tapasztalatból újra és újra kiegészül, helyénvalónak kell tartanunk. Az önismeret és az embertudományok terén sohasem lehet tökéletes a hozzáértés.

A fogalmak elmebeli működése *része az élő tapasztalatnak*, s a fogalmaknak a tapasztalatot tagolniuk, megnyitniuk és támogatniuk kellene, itt és most, a tapasztalattal vagy a találkozással egy időben. Igaz, a régi fogalmak és felfogások a meglepő és új tapasztalatokkal egy időben el is némulhatnak. Azokat nem lehet a régi sablonokba helyezni, azoknak el kell tudniuk mozdulni.

De van-e mindennek valami különös köze a finn nyelvhez és kultúrához? Hiszen más nyelvekben is lehetséges a képszerű gondolkodás. S itt ismét csak egy finom kis különbségről, hajlamról, tendenciáról van szó, mely a finn nyelvben rejtőzik. A finn nyelvben nagyobb vonzódás van a képszerű gondolkodás iránt, mint más nyelvekben.

Ez a dolog akkor világosodott meg előttem, amikor Erkki Hiltunen újságíró és kutató beszámolt Frode Strømnes kutatásairól. Ezek eredményei ugyanis arra utaltak, hogy a finn nyelv szintetizáló vagy agglutináló szerkezete másfajta képzetformáláshoz vezet, mint az analitikusabb indoeurópai nyelvek. Még mélyebben persze arról van szó, hogy milyen őskorba visszanyúló életformából és azt, illetve annak jelenségeit tagoló gondolkodásból született egy ilyen finn-ugor nyelv. Anélkül, hogy itt most részletesebben kitérnék rá, Erkki Hiltunen elmondása ébresztett rá annak idején arra, hogy a finn nyelv szerkezete olyan, hogy a képszerűség fejlesztésére sarkallja a beszélőt.

A finn nyelvben a kifejezéseket a beszélők úgy építik fel, hogy a szavakhoz toldalékokat fűznek, s ezek a toldalékok bizonyos mértékben a szógyökökre is kihatnak vö. *talo-ssa-ni-ko-han?* 'ház-am-ban-e, ugye?'. Szintén tipikusak a tömör és kifejezédús mondatpótló igeneves szerkezetek (vö. *menesty-ä-kse-ni-kö?* 'boldog-ul-n-om-e?'). Ilyen módon sokrétű jelentés töltődik, tömörül, csomagolódik bele egy-egy nyelvi egységbe, a szavakba. A nyelvek kifejezőerejükre nézve – lett légyen az bármilyen is – aligha különböznek egymástól, ezzel szemben kifejezőmódjukban és formáikban igen változók.

A finn nyelvben a jelentéshordozó egységek, vagyis a szavak szoros kapcsolatban vannak egymással, nem úgy, mint az analitikusabbban, például a prepozíciós szerkezeteken épülő nyelvekben. Ez is abba az irányba hat, hogy a nyelvi egységeket képekként fogjuk föl, melyeket aztán tömör jelentésekbe sűrítünk össze. Így ezen szavaknak a tartalma is hangsúlyozottan más szavakkal való egységre utal. S épp ebben áll a képszerű gondolkodás: az egységek („képegységek”) feltöltött képekként való megtapasztalása, melyek tartalma más képekkel való egységükben nyilvánul meg.

A finn nyelv – magam így látom – természeténél fogva inkább segíti elő a képiségre hajló („szintetikus”) gondolkodást, mint az analitikust. Az analitikus és a szintetikus gon-

dolgozás minden nyelvben lehetséges, de a nyelv szerkezetének különbözősége mégis mintha egy bizonyos irányba csúsztatná, terelné a gondolkodás(módo)t.

A finn legalábbis kissé hajlamos a dolgok közötti sokrétű viszonyokat meglátni, feltételezni ezen kapcsolatok meglétét. A finn nyelven beszélőnek a *vagy ez, vagy az* kapcsolat hangsúlyozása helyett megvan a lehetősége felfedeznie a dolgok közötti *mind ... mind ...* –, vagy *is... is...* – kapcsolatot. Legalábbis amikor mindenki finn nyelven beszél. Minden dolognak megvan azonban a maga fonákja is. Ha az emberi kapcsolatok (valamilyen okoknál fogva) nem épülnek ki, akkor az elkülönültség vagy kissé pozitívabban mondva, az egyéniség fog kidomborodni. Ehhez kapcsolódik nekünk finneknek az a hajlamunk is, hogy alapnak a kapcsolódáshoz és az elszigetelődéshez is mind az emberekhez, mind a dolgokhoz való viszonyunkban a valódi és a becsületes érzésvizonyt keressük.

E helyt azonban nem áll szándékomban a probléma szerteágazó kiterjedtségével, illetve annak lehetséges – például a finn életmóddal és politikával kapcsolatos – következményeivel foglalkoznom. A tudomány, elsősorban a tapasztalati tudományok, az emberi tudományok szempontjából a finn nyelvnek bizonyos előnye van, mivel mi, a finn nyelvbe belenőtt beszélők természetesenülleg készek vagyunk a képszerű gondolkodásra. A dolgokat – az erős és jól megalapozott megértés elérése kedvéért – szeretjük a bennük felhalmozott kapcsolatokban vizsgálni. A kapcsolatok meglátása nem mindig könnyű, mivel kapcsolatok híján az erős tömörítés mindig elszigetel.

A finn művelődés

A művelődés és a kultúra az emberi élet sokféle jelenségeként nyilvánul meg. Manapság a tudományos gondolkodás és kiváltképpen a filozófia vagy tágabban a tapasztalattu-

SAS

Vass János

GABNAI KATALIN: MINDENT LÁTÓ KIRÁLYLÁNY, 1997
SAS

dományok („filozófia-pszichológia”) formálják annak benső lényegét. A művelődés lényege az értelmi tevékenység, de a maga kifejezését legalábbis a gondolkodási tevékenység által áthatott felfogásban találja meg.

A finn nyelvű művelődés lényege a fejlődésnek még csak kezdeti fokán van. Az értelmi tevékenység eszközét, a finn nyelvet teljességében még nem használták ki. Annak sajátos lehetőségeit és kifejező erejét még nem ismerték fel, s ki sem nemesítették a maga saját lehetőségei szerint annyira, hogy a magas kultúra eszköze lehessen.

A nyelvek természetesen nem eltérő értékűek. Azok eltérő fejlődési fokon vannak, vagy egyébként különbözőek. A finn nyelv különlegességei közé tartozik annak feltűnő onomatopoeitikussága, valamelyes mértékben a szavak idea-és asszociációs szerkezete és a nyelv szerkezetében rejtőzködő hajlam a képszerű fogalomalkotásra. A finn nyelv az európai közösségben annyiban fejletlen nyelv, hogy annak legsajátosabb sajátosságait a magas szintű öntörvényű gondolati kultúra megteremtésekor még nem használták ki. Ezért a finn művelődés is egy felibe maradt európai kultúráramlat.

S itt nemcsak magáról Finnországról van szó, hanem Finnországnak, mint Európának, de az egész világnak is részéről. A finn nyelv adta lehetőségeknek mások is hasznát láthatnák, ha annak fejlődésbeli lehetőségeit nem elvesztegetik, hanem az európai kultúra részévé teszik. A bizonytalan, pontatlan fordítások, de mindenekelőtt a magyarázatok és a felfogások egészükben is gyakran adnak hasznos ösztönzést. A finn nyelv és a finn gondolat döntő fontosságú lökést kaptak az európai művelődéstől. Talán most már arra is gondolni merhetnénk, hogy egy hasonló lökés fordított irányban is megtörténhetne, az értelmi tevékenység legmagasabb szintjén, nem csak a kulturális élet egy-egy részterületén.

KARI. E TURUNEN

Kádár Ildikó és Kádár György fordítása

A hivatkozott művek

- Kádár György: *Johdatus uralilaiseen filosofiaan*. 2010.
Turunen, Kari E. 1974. *Filosofian metodisesta merkityksestä. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu*. 1974. 2. Jyväskylä.
Turunen, Kari E. 1997. *Halut, arvot ja valta*. (= Vágyak, értékek és hatalom.) Atena Kustannus OY, Jyväskylä.

Jegyzetek

¹ A tanulmány Kádár György *Johdatus uralilaiseen filosofiaan* (Bevezetés az uráli filozófiába, Arator, 2010. 186–197. o.) című munkájának finn nyelvű kiegészítéseként jelent meg.

A szerző állítása a finn olvasó, illetve a finn kultúra ismerői számára nem szorul bizonyításra. A magyar olvasó az itt mondottakat talán Kodolányi János *Suomi, a csend országa* vagy Väinö Linna *Az ismeretlen katona* című művein keresztül tudja megérteni. (A fordító megjegyzése.)

² Az előtag *yhteis-* 'közös'. A nyelvtörténészek szerint az utótag *kunta* szónak a magyar megfelelője a 'had' = közösség, nemzetség, felekezet (utóbbi a szó annak a 16. sz.-i értelmében). (A fordító megjegyzése.)

³ Például a görög *kratia* szó 'erő'-t jelent, ahogy például a *demokrácia* szónak a durva, nyers fordítása igazából a 'néperő' volna, s nem a 'néphatalom'. Az ilyesféle árnyalatnyi különbségeket fontos volna észrevennünk. Ha figyelmesen megvizsgáljuk a finn nyelv *valta* szavának idea- és asszociációs szerkezetét, akkor a *valta* szó jelentésének fontos kiterjedései tárulnának föl számunkra. (A szerző jegyzete a magyar kiadáshoz.)

RUHÁK, JELMEZEK

A mívés részletek mestere

Justin Júlia (Jules) viselet- és jelmeztervező 36 év óta alkotó művész. Neve a képzőművészet terén járatos közönség számára mégsem elég ismert. A Magyar Iparművészeti Főiskola harmadéves hallgatója, amikor Iglódi István (1944–2009) színész-rendező felkérte 1975-ben az alternatív előadásairól híres 25. Színházban megrendezésre kerülő Fejes Endre-szín-darab, a *Cserepes Margit házassága* előadásához a jelmezek megtervezésére. Az 1978-ban megszüntetett 25. Színház társulata lehetőséget kapott, hogy a budai várnegyedben, a felújított, egykori várszínházban, Népszínház néven új tagokkal bővülve folytassa produkcióit. Iglódi állandó jelmeztervezője a Népszínházban is ő volt, akinek munkáját németországi vendégrendezéseinél is igénybe vette. Schwerinben a Stadt Theaterben mutatták be Kleist *Amphytrionját* és Tolsztoj *Legenda a lóról* című darabját 1977-ben. Jules tervezte Czakó Gábor Iglódi által rendezett *Disznójáték* című művének ruháit a Dunaujvárosi Bemutató Színpadon 1976-ban. A 25. Színház, majd a Népszínház tragikus sorsú színésznője, Jobba Gabi, a *Buta Auguszt* című önálló előadóstjén is az ő ruháit viselte 1979-ben. Az 1980-as évek elejétől más rendezők is felfigyelnek Jules tehetségére. Együtt dolgozott Maár Gyulával Pilinszky *Síremlék* című előadásán. A kísérletező produkcióiról híres, az ifjúság által kedvelt Umiversitas együttes (Egyetemi Színpad) fiatal színész-rendezőjének, Vándorfi Lászlónak munkatársaként 1983-tól több színpadi előadás jelmeztervezője volt (pl. Ingmar Bergman: *Falfestmény*).

Jules autonóm, független alkotóként, önálló úton járt, nem kereste a megbízásokat. Ha nem hívták, visszavonult,

így hosszú évekig nem kapott jelmeztervezői feladatot. A Veszprémi Petőfi Színház 1991-ban kinevezett igazgatója, Vándorfi László újból lehetőséget adott Julesnek a jelmeztervezésre. A színház élén 2000-ben bekövetkezett vezetőváltásig 20 produkcióban volt munkatársa nemcsak Vándorfinak, hanem Bajcsay Mária, Csiszár Imre, Gabnai Katalin, Iglódi István, Paál István, Palásti Bea, Szilágyi István, Vincze János rendezőknek is. A drámák (Shakespeare, Lorca, Williams, Enquist, Genet stb.), a vígjátékok (Slade, Maugham, Karinty stb.), mesejátékok, zenés darabok teljes szereplőgárdájának ruháit nemcsak megtervezte, hanem alkotói habitusára jellemzően nagy súlyt is fektetett az anyagok, kellékek kiválasztására, kivitelezésük irányítására. A korlátozott költségvetési keretek Jules invenciózussága ellenére sem tették mindig lehetővé, hogy a hagyományos rendezések többnyire korhű jelmezei mindenben megfeleljenek az őáltala rajzban megálmodott ideális történeti hűségnek.

A Petőfi Színháztól távozó Vándorfi által megalapított, nehéz körülmények között működő, több helyszínen is játszó Pannon Várszínház 2000–2001-től újra számított Jules odaadó, önzetlen közreműködésére. A nagyszínházi infrastruktúra és a pénzügyi források hiánya miatt a minimálisra csökkentett díszletek ellensúlyozása, az előadás látványosságának megteremtése a jelmeztervezőre hárult. Jules töretlen lelkesedése a korlátozott körülmények ellenére, igényességét nem feladva, nagyban hozzájárult a színház sikereihez. Az évente négy-öt bemutatónak, a sokszereplős mesejátékoknak (Csukás István: *Csalóka Péter, Ágacska, Utazás a szempillám körül*), a zenés sikerdaraboknak (*Padlás, Mágánás Miska, Táncdalfesztivál*), Shakespeare, Lorca, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond drámáinak, ilyen körülmények között megalkotni a jelmezeit szinte lehetetlen feladat. Jules mindig újult erővel látott neki, hogy szépen megrajzolt ideális jelmezterveit valahogy, néha a családi kelléktárból kölcsönzött darabok segítségével is a

saját magával szemben támasztott művészi színvonalon valósítsa meg.

A heroikus és sikeres helyállásra a „szakma” mégis felfigyelt, mert 2009-ben a POSZT-on (Pécsi Országos Színházi Találkozó) lehetőséget kapott, hogy jelmezterveit és jelmezeit a pécsi Művészetek Házában, majd 2010-ben a dunaújvárosi Bartók Művelődési Központban bemutassa. Jules, kihasználva az alkalmat, konkrét színházi előadásokhoz nem köthető, fantáziadús jelmezkreációkat és korábbi években alkotott ruháit, viseleteit is kiállította.

A fekete, arany, fehér és piros arcú bábukon bemutatott, fejdíszekkel kiegészített öltözetek Jules különleges fantáziájának, humorának, ötletes anyaghasználatának és a mives részletek iránti érzékének látványos megjelenítései.

A művésznő pályája kezdetétől foglalkozott ruhatervezéssel. Az 1970-es évek második felében, amikor Magyarországon egyedi divatos ruhát találni nagyon nehéz volt, olyan stílust képviselt, amely újszerűsége és különlegessége miatt nagy sikert aratott. A „butikok” elterjedésével ezek az egyszerű szabású, természetes anyagból (vászon, len, flanel) egyszínűre festett (napsárga, világostürkiz, kék, fehér, törtoffehér) ruhák igen keresettek voltak. Jellegetes stílusának forrásai a 18–19. századi nemes asszonyok ruhái, a 20. század elejei viseletek és a népművészet motívumkincse. A harang alakú, alul fodros szoknyákhoz tartozó egyszerű, gallér nélküli felsőrészeket gazdag, különböző anyagokból, hímzésekkel összeállított, hol szecessziós, hol népi stílusú, főleg virágokból alkotott rátétdíszítések tették különlegessé és sokáig utánozhatatlanná. A „szakma” a butikok számára dolgozó divattervező ruháit nem igazán tekintette méltónak az elismerésre. Jules rendkívüli vonzalma a régi kelmék, csipkék, hímzések, paszományok iránt tárgyiasult a többnyire régi anyagokból összeállított, egy-egy példányban készült kis kabátkákban és a gyönyörű blúzokban.

1997-ben, a millicentenáriumi alkalmából rendezett „Ars Vestis Hungariae” divatbemutatóra irányzatoktól független, különböző történelmi korszakok viseleteit átköltve, a nőiséget hangsúlyozva, finom kézimunkával gazdagon díszítve „históriai hommage-kollekciót tervezett” (Hudra Klára: *Jules*, katalógus). A fehér-arany és fekete-arany kombinációjú 10 öltözet stílusa ma is hat egyéni hangvétellel és eleganciájával. A hosszú szárú szűk csizmával hordott fekete hímzésű, fekete szűk nadrághoz fekete muszlin buggyos ujjú, fekete csipkével díszített aranybrokát, mélyen kivágott corsage jellegű felsőrész vagy combközépig érő fekete, szecessziós rátéthímzésekkel díszített, mentegombokkal magasan záródó galléros kabát társul. Szellemes összeállítás a népi hímzésű fehér ingváll arany paszományos fekete pruszlikkal, az elől lépéskor szétnyíló, földig érő arannyal szegélyezett fehér szoknyával, amely a combközépig érő fehér csipkesortot felfedi. A fekete és fehér ruhák kétrészesek, a szoknyák plissírozottak vagy harang alakúak, az ujjatlan vagy bő ujjú, mélyen kivágott, a régi vállfűzőkhöz hasonló, gyöngyökkel, flitterrel díszített felsőrészek különösen nemes megjelenésűek. A kollekció kiemelkedően különleges darabja a középkori női viseleteket idéző, fehér esküvői ruha, amelyet a csipkeköténnyel kiegészített, eltérő hosszúságú kettős rakott szoknya felett a tölcséres hosszú ujjú, egyszerű szabású felsőrész gazdag arany-gyöngy hímzése és a gyöngyökkel, fehér tollakkal díszített párta izgalmas, egyedülálló alkotássá teszi.

A POSZT-on bemutatott új kreációi már eltávolodnak a történelmi öltözetektől, a jelmeztervezésben eltöltött évtizedek hatására szabadon szárnyaló fantáziával megalkotott ruhái az „haute couture” kollekcióik szellemes, ötletes, de a hétköznapiakban „hordhatatlan” ruháit juttatják eszünkbe. Az átlósan két részre osztott, egyik oldalon ezüstösen csillogó fehér alapon fekete pöttyök, a másik oldalon ferdén, fekete-ezüst csíkos hosszú ruha fölé vörös toll fejdísz tornyo-

sul. Láthattunk arany golyókból és tüllből merevített nagy gallérú, a rózsaszín és lila árnyalataival játszó csíkokból összeállított, „tündérnek” való ruhát. Az ezüstösen csillogó sötét szürke taftruha felsőrésze mintha fémcipke lenne, s a fejdísz összetekeredett ezüst karácsonyfafüzérekre hasonlít.

Jules alkotói tehetségét a színházi bemutatók közötti „szabad” idejében, amikor a családi kötelességek is engedek, új műfajban bontakoztatja ki. Humorát, életszeretét, szárnyaló fantáziáját, a szürrealitás iránti érzékét tükröző, viszonylag kis méretű textilképek és dobozok (dobozképek), az általa annyira kedvelt különleges régi csipkékből, hímzésekéből, gyöngyökből, flitterekből, gombokból, bojtokból, szalagokból, arany és ezüst szálakból, tollakból összeállított színes figuratív és nonfiguratív kompozíciók. (Nádor Galéria 2000, 2003, 2005).

Jules szakmai tudásának átadására, sajnálatos módon csak néhány évig volt lehetősége a Rothschild Klára Divatiskolában, ahol tervezést, rajzot és viselettörténetet a tőle megszokott fiatalos lendülettel, odaadó lelkiismerettel tanított.

Jules különleges művészegyéniség, temperamentumos, minden iránt nyitott személyisége a vele kapcsolatba kerülőket nem hagyja közömbösen.

G. GYÖRFFY KATALIN

HA A HOLD SÜT...

A *Szabados dal* kevert először bajba József Attilával kapcsolatban; de megvédtem magamat, a magyartanár (és egyúttal gimnáziumi KISZ-vezető) kénytelen volt elismerni, hogy az iskolai ünnepségre – gondolom április 4-ére, nem volt még Költészet Napja – általam kiválasztott és nagy beleérzéssel el is szavalt verset tényleg nem én írtam, hanem a Kköltő (igyekezett undorral kis és nagy kának egyszerre ejteni a kezdőhangot), akinek – Be kell vallanunk, elvtársak, nemcsak tökéletes versei voltak. (A politikai hibát nyilván a Marx mellé eretnek módon párosított Bakunyiban és Kropotkinkában találta fel, nem a bütyökkenésre ajánlott burzsujszemben és az ablakba gittelendő burzsujorriban); hiába no, elkezdődött a proletárforradalom kádári elburzsujosodása, a KISZ sem volt már élcsapat, hanem tömegszervezet, 1961-et írtunk.

Az egyetemen, 1965 telén, Cs. Mihály tanár úr diadalmasnak éppen nem nevezhető dialmat-szemináriumán a helyzet csak rosszabbodott. Én lelkesen próbáltam cáfolni Engelset a kő és a moha materialista egymásba alakulásáról; talán az akkor szamizdatban terjesztett, Rezek Román által Brazíliában fordított Teilhard de Chardin-szövegek alapján; a tanár úr a fordítást hibáztatta mundérilag, én megnéztem a *Dialektik der Naturt* eredetiben, ott is ugyanaz a hülyeség állott.

Ellenzéki hősködésem azonban sem a csoport, sem a gyönyörű, fekete hajú Vera csodálatát nem vívta ki, ők a passzív ellenállás hívei voltak, semmit sem olvastak a feladott szent szövegekből, a firtató kérdésekre pedig csak undorral és némán meredtek a tanár úrra. Őt ez meglehetősen zavarta, ezért egyre többször egy vallasztiszt külsejű kollégáját, Zs.

tanár urat kérte meg helyettesítésre, aki maga elé helyezte az óráját, a részünkről süketként rámeresztett tekintetek epizódjainak időtartamát higgadtan összerakta, és annyival hosszabb ideig tartotta a kihallgatást, azaz a szemináriumot.

Verát pedig mindenki tisztelte, mert – így mondták – elköltözött gazdag burzsuj szüleitől, és néhány balos bártnőjével albérletbe húzódott egy körfolyosós ferencvárosi, Gát utcai házba egy proletárásszonyhoz, oda, ahol hajdan József Attila lakott.

M. Mihály tanár úr rettenetes neveléstörténeti óráján vettük észre barátommal Adorjánnal, hogy Vera az előadás jegyzetelése helyett egy nagy lapot hosszában vonallal kétfelé osztott, az egyik hasáb tetejére azt írta, hogy „Érvek az élet mellett”, a másikéra pedig, hogy „Érvek a halál mellett”. Udvariasan meg is kérdezte az alkalmi robinzonád alkotója, hogy szerinte érdemes-e vonat elé feküdni, de barátom ezt érett megfontolás után nem ajánlotta. – Kösz – mondta Vera, és tovább listázott.

Nemsokára döbbsen tudhattuk meg – talán egy regeli kupica mellett, amelyet a marxizmus-előadások előtt érzéstelenítőként szoktunk volt felhajtani a Bajtársban –, hogy előző éjjel, egy házibuliból hazafelé menet, Vera egy kenyérszeletelő késsel, amelyet az obligát zsíroskenyerek elkészítéséhez vitt magával, kétszer is mellbe szúrta magát, másodsorra eltalálta a szívét.

Azóta pedig voltak telek, mikor:

*Ez a zaj, ez a kín, e világreccsés
nem szűnve, dühöngve növekszik,*

Meg tavaszok is voltak:

*Elalél a fagy istene, enged az ég.
Már únja az ördög a poklot,
ideönti a földre kövér melegét –
zöld lángba borulnak a bokrok.*

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

A diadalmas jóga

Hová lett a büszke anyag, amelybe nagy biztonságérzéssel horgonyoztuk le életünket? Mivé foszlott a testünk, amellyel olyan elvakultan azonosítottuk önmagunkat?

Am erre azt jegyezhetné meg valamelyik olvasóm, hogy a mindebből leszűrhető következtetést a mi vallásunk, a kereszténység is világosan kifejezte, amikor azt tanítja, hogy az Isten és a lélek minden, a test pedig másodrendű, sőt alapjában véve szinte értéktelen dolog. És feltehetné a kérdést, hogy akkor mire való a hindu bölcsélettel és a jógával foglalkoznunk? Hiszen nem adhat többet, mint amennyit vallásunkból úgysis megismerhetünk.

Ez az ellenvetés lényegében helytálló. De nem helytálló, amikor nem a lényegi végkövetkeztetést tekintjük, hanem az ebből származó gondolatmenetekre, a közbeeső eszközvetkeztetésekre irányítjuk a figyelmünket. A mi bölcselleteink nem építették ki az ésszerűen, lépésről lépésre követhető utat a világ gyökeres alapalkatától az ember szerepéig és az erkölcsi következtetésekig olyan egységes, minden részletében áttekinthető módon, mint az indiai bölcsélet. Még a keresztény bölcsélet sem vihette végbe. Ez nem annyit jelent, mintha emiatt vallásunk maga veszíthetne igazságtartalmából és jelentőségéből! Nem a vallás tartalmáról van szó, hanem a bölcséleti magyarázatról. A kereszténység bölcselete nem önmagából, nem a saját gyökereiből fejlődött ki, hanem elfogadta a görög bölcsélet alapépítményét. Nem is tehetett

másként, hiszen szükségképpen az Ószövetségre kellett támaszkodnia, de zsidó bölcelet – bölcelet a szó szoros értelmében – nem volt. Heterogén elemekből kellett megalkotnia művét. Innen ered az, hogy a bölceleti megalapozás és magyarázat teológiába torkolt és mi tagadás – minden érteke mellett is elmaradt a kereszténység lényegének, a jézusi tanításnak benső, egyetemes, abszolút értéke mögött.

A hindu gondolkozás azonban azonos, homogén gyökerekből indult ki, eszmélésében a misztikus-etikus vallási világgép párhuzamosan bontakozott ki az ésszerű eszközök révén bölceletileg megismert világgéppel. A kettő nem tért el egymástól, s nem kellett az egyikhez utóbb idegen alapokat keresni.

Ne értse félre senki ezt a megállapítást! Nem a hindu vallást akarom ezzel a mi vallásunk fölé helyezni! Távolról sem. Csak azt állítom – s ebben nem állok egyedül –, hogy *a végső tartalmak, a gyökeres tények ésszel követhető, gondolatmenetekben rendszeresen kifejtett, bölceletileg közvetített ismeretében a hindu szellem tényleg lépésről lépésre kiépítette az utat, elkészítette a lépcsőt az értelem számára, hogy ugrások nélkül felhatolhasson oda, ahová máskülönben csak a szellem szárnyalása, az ég felé röppenő hit lendítheti az embert.*

Hogy mennyire nem a hindu vallás dicsőítése akar lenni ez a megállapítás, helyes lesz rámutatni arra, hogy a hindu vallás egyáltalán nem egyöntetű. Ilyen értelemben nem is lehet „hindu vallás”-ról beszélni, hanem inkább vallásokat kellene emlegetnünk. Egészen kezdetleges, alacsonyrendű vallásformáktól kezdve rendkívül magasrendű vallási tanokig és átélési formáig szinte minden elképzelhető fokozatot megtalálunk benne. Ezt a hinduizmus bölcelete is magától értetődőnek tartja, mert azt vallja, hogy a különféle fejlettségi fokokra jutott emberek részére a végtelenség, a határtalanság, Isten, a Lét titka nem ölthet egyöntetű kifejeződést, mert amit az egyik át tud élni, az megközelíthetetlen marad a másiknak. De a hindu szellemiség

ARANY-FEHÉR, 1997

Népviseleti átírás: tiszta selyem, gyapjúszorzsótt, gyöngy, lamé, aranyhimzés

legmagasabb, legfejlettebb formájában a sok zavaró jelenség és tévútra vivő alakzat mind eltűnik, hogy tiszta gondolat, lényegét látó eszmélés és átfogó Isten-megismerés teljesítse ki az emberi törekvés egészét.

Ezért találhatjuk mi nyugatiak és keresztények is használhatónak, útbaigazítónak és főleg gondolatterjesztőnek a hindu szellem megismeréseit. Nem egymástól esetleg eltérő hittételekről van itt szó, hanem hogy úgy mondjam, *magasrendű természettudományról*, amely valóban a természet titkait tárja fel és valóban tudás.

BAKTAY ERVIN

EGY BOLDOG A 20. SZÁZADBÓL

A katolikus egyház kiemelkedő személyiségeinek életműveiben az eredetiség – legalábbis a szerzők szándéka szerint – másodlagos. Pontosabban azt mondhatjuk, hogy nagyon sajátos módon keveredik a leghagyományosabb értelemben vett egyházi ortodoxiával. Igaz, a katolicizmus kétezer éves történetének gondolkodói között igen nagy különbségek vannak, de csöppet sem véletlen, hogy a nemrég szentté avatott konvertita, John Henry Newman, katolizálása előtt éppen a tanítás állandóságára építette „gondolatkísérletét”, amellyel az igazságot akarta megtalálni. Képzletben visszament a nagy egyházszakadások előtti, egységes kereszténység korába, és ennek jeles képviselőit helyezte el a történelem színpadának későbbi jeleneteiben – nem utolsósorban saját korának díszletei között. „Ha Szent Atanáz vagy Szent Ambrus hirtelen életre támadtak volna – írta –, nem kétséges, hogy melyik közösséget tartották volna elhibázottnak a sajátjukkal szemben. Biztosan mindenki megegyezik abban, hogy ezek az atyák, bármennyire különböző nézetűek is, bármi ellen tiltakozzanak is, sokkal otthonosabban lesznek olyan emberek társaságában, mint Szent Bernát vagy Loyolai Szent Ignác, vagy egy magányosan élő pap, vagy irtalmas nővérek, vagy az oltár előtti műveletlen tömeg, mint minden más vallási közösség vezetői vagy tagjai körében.” Többek között ez a felismerés irányította az anglikán papot a katolicizmus felé.

Mégis, a tanításhoz való hűség és állandóság ellenére a szentek is a maguk korának gyermekei, még ha olykor látványos küzdelmekbe bocsátkoznak is a világ káros – vagy annak tartott – hatásaival. A kortársak számára a „korszellem” megnyilvánulása egy-egy szent életművében nem minden esetben szembeötlő. Sokszor saját életünk, személyes körülményeink meghatározó vonásait a legnehezebb felismernünk.

Az evangéliumok üzenete az integráció/izoláció tekintetben sajátos kettősséget mutat: az Újszövetség szövegei egyszerre utasítanak a világtól való elkülönülésre és a benne való aktív részvételre. Szent János evangéliumának elején megállapítja, hogy az Ige a világba jött, a világban volt, általa lett a világ, mégis elutasította.

Ugyanebben az evangéliumban Jézus azt mondja a tanítványoknak: „ha a világból valók volnátok, mint övéit szeretne bennetek a világ. De mert nem vagytok a világból valók, mert kiválasztottalak benneteket a világból, gyűlöl benneteket a világ.” Ráadásul ezek a kijelentések nagyon hangsúlyos szöveggörnyezetben, Jézus búcsúbeszédében szerepelnek. Ugyanakkor az egyház szentíráserőtelmező hagyománya e szavakat mindig is annak figyelembevételével interpretálta, hogy Jézus nyilvános működését egy nagyon is világi eseményen, a kánai menyegzőn kezdi meg; kifejezetten a bűnösökhöz jött, és a világ bűneit veszi el. Vagyis a világtól való teljes elzárkózás csöppet se lehet keresztényi gondolat.

A hat éve elhunyt II. János Pál nagyon a maga korának, a 20. századnak a gyermeke volt. Munkásságáról az elemzők talán már minden lehetséges szempontot figyelembe vettek, aprólékosan vizsgálták azt a szellemi erőteret, amelyből életműve kisarjadt, és történelmi adottságot, amely közvetett és közvetlen formában hatott gondolataira és cselekedeteire. Ugyanakkor a pápai dokumentumok hosszú sorában egészen megdöbbentő a tanítás állandósága; vagyis remekül kiállják John Henry Newman fordított gondolatkísérletét is: II. János Pál írásai néhány stiláris sajátágot leszámítva és elvonatkoztatva a kor problémáira való utalásoktól, minden gond nélkül elhelyezhető a patrisztika korának irodalmában vagy éppen a rekatolizáció idejében.

Ennek ellenére kevés „20. századibb” gondolkodó volt nála. Írásainak világát alaposan befolyásolta a közép-európai lét, a lengyel valóság, a diktatúrák elviselésének kényszerű körülménye éppúgy, mint Henri Louis Bergson filozófiai rendszere, a század nagy metafizikai szorongását formába önteni igyekvő egzisztencializmus; élete végén pedig a globalizáció teremtette posztmodern multikulturalizmus. A pápaválasztás után mondott egyik első híressé lett mondata, a „ne féljete!” nem csak a világ több mint egyharmadát uralma alatt tartó diktatúrák megalázott és megszorított alattvalóinak szólt. De II. János Pál programadó enciklikája, az 1979. március 15-én közzétett *Redemptor hominis* nem sok kétséget hagyott azzal kapcsolatban, mi a Szentszék első emberének álláspontja a totalitárius rendszerekről. „Már a század első felében, a diktatórikus és totalitárius, s mint közismert, háborús katasztrófákhoz vezető államok kialakulásakor az Egyház ismételtlen kifejezte álláspontját ezekről az államformákról, melyek egy nagyobb

jó, nevezetesen az »állam érdekének« jelszavával igazában egy párt – az állam általános érdekével azonosított – érdekeit szolgálták” – írta félreérthetetlenül. A diktatórikus rendszerek – részben a pápa tevékenységének hatására – a nagy 89-90-es fordulat idején megbuktak, ám az alavető egzisztenciális szorongás és félelem, a 20. század legterhesebb öröksége, a politikai fordulattól még nem szűnt meg automatikusan. Itt vannak az új félelmek, amelyek részben az ember egyre növekvő tudásának és vele növekvő mohóságának következményei. A legnagyobb szorongás nem az általános kiszolgáltatottság, a „létbedobottság” következménye, hanem az emberi élet metafizikai dimenzióinak elvesztéséé. E folyamat a történelem lerombolásával kezdődött, amely a fogyasztói társadalmak létszükséglete volt, hiszen kevés dolog korlátozza annyira a konzumációt, mint az ember földi életének időbe zárt végessége és az emberi jelenség határainak felismerése.

II. János Pál utolsó nagy műve e szemléletnek üzent hadat. Ez a mű nem egy szokatlan apostoli látogatás, egy audiencia, egy beszéd, egy nyilatkozat vagy egy enciklika volt, hanem maga a halál. 2005. április 2-án megrendült a világ. De nem II. János Pál távozása döböntette meg az embereket, hiszen napok óta tudni lehetett, hogy az egyházat a harmadik évezredbe átvezető nagy pápa a transzitusra, a végső átmenetre készül. Inkább az a felismerés volt a megrázó, hogy kortársai lehettünk a tőlünk épp távozó történelemformáló embernek. Vagyis – minden ellenkező hitetés és viszonylagos nyugalom ellenére – nincs vége a történelemnek; benne élünk, és a magunk módján alakítjuk is. Minden döntésünkért felelősek vagyunk.

A pápa így nemcsak az utolsó anti-egzisztencialista egzisztencialisták egyike volt, hanem a legjelentősebb neoliberális posztmodern doktrína lerombolója is. Éppen ezért támadták egyre nagyobb intenzitással, a tematizáció minden lehetséges eszközével élve. II. János Pál pápát az ezredfordulótól kezdve a legkülönfélébb csoportok szőlítették fel lemondásra, találgatták utódát, majd tiltakoztak az ellen, hogy a katolikus egyház a nagyvilág elé tárja első emberének haldoklását. Mai szemmel nézve a leggroteszkebb írások sokasága jelent meg a pápáról a kilencvenes évek után; és mind a nemzetközi, mind a hazai baloldal minden kisszerű provincializmusa napvilágra került – és szerencsére egyszer és mindenkorra dokumentáltatott. Lehetetlen – és nem is érdemes – felsorolni

az összes támadást, de egyetlen példa talán jól mutatja a helyzet visszásságát. A hajdani Magyar Hírlapban, Bolgár György rovatában „Wojtyla kudarca iránt hajthatatlansága” címmel olvashattuk Petőcz György megsemmisítő bírálatát II. János Pál pápáról 1994. szeptember 24-én. „Wojtyla elszigetelődésének jeleként értékelhetjük azt is, hogy jó ideje már újra és újra borúlato nyilatkozatok látnak napvilágot egészségi állapotáról, s a közelgő »nemkívánatos« eseményt megelőlegező információk minden alkalommal a Vatikán legbelső köreiből, magas rangú egyházi emberektől származnak”. Szegény Petőcznek még több mint tíz évig kellett várnia a közelgő „nemkívánatos eseményre”, és 1994-ben még azt se lehetett tudni, hogy a nemkívánatos esemény milyen elemi módon fogja irritálni a neoliberális közvéleményt. A nagybeteg Eörsi István az Élet és Irodalom hasábjain tette közzé 2005. április 15-én, hogy bár a pápa hivatástudata, amivel meg akarja osztani szenvedése legmélyebb bugyrait a nagyvilággal, megrendítő, de voltaképpen csupán személyes ügy, semmi más. II. János Pál betegségét látva voltaképpen illetéktelenként kukkolunk, leghelyesebb, ha hirtelen elhatározással kikapcsoljuk a televíziókészüléket. Eörsi pontosan érezte, hogy a pápa szenvedése és halála nagyon is kihívó üzenet a neoliberális doktrínának.

Ugyanakkor II. János Pál történelmi jelentőségét még a katolikus egyház ellenségei se vitatták-vitatják, de igazi, az életszentségben gyökerező nagyságát nemigen érthetik meg. Talán – a gazdasági válság okozta körülmények nehézségei mellett – ezért sem lett akkora médiaesemény a boldoggá avatás, mint amekkora a temetés volt. A pápa alakja időközben átsorolódott a történelem panteonjába, és így már kevésbé feszélyezi a kortársakat. De II. János Pál valódi pontifex volt, hídverő a kereszténység és a szekuláris öntörvényűségtől szenvedő világ között. Ezt hangsúlyozta XVI. Benedek pápa is a boldoggá avatási szentmisén mondott homíliájában: megnyitotta Krisztusnak a társadalmat, a kultúrát, és erőt adott a keresztényeknek, hogy ne féljenek megélni és megvallani hitüket. Úgy vezette át Isten népét a harmadik évezredbe, hogy beléjük ültette a reményt: megújult jövő felé haladnak.

II. János Pált sokszor nevezték a remény pápájának, de a Szent Pál teológiája nyomán megkülönböztetett három isteni erény, a hit, a remény és a szeretet közül Róma első emberére mégis inkább a hit a legjellemzőbb. Igaz, a három erény összefügg egymással, a

keresztény remény és szeretet feltételezi a hitet, és a teljes élethez egyik erény sem nélkülözhető. Az ezredforduló jelenségeket leegyszerűsítő és mindjobban mediatisált világában a három erényt három nagy ember jelenítette meg hatalmas erővel a keresztények számára. Három tiszta, sugárzó szépségű ikon. A hitigazságok legfőbb letéteményese, az ezredforduló pápája, II. János Pál; a reményt, Krisztus ígéreteibe vetett bizalmat megtestesítő Roger testvér; és az önfeláldozó, mindenki felé nyitott szeretet elénk állító Teréz anya. Kettejüket már hivatalosan is boldoggá nyilvánította a Szentszék.

FÁY ZOLTÁN

A FATÖRZS ÉS A NÁDSZÁL

Szakolczai György–Szabó Róbert

Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására című könyvéről

(A történelmi dilemma) Mit lehet tenni egy teljesen reménytelen történelmi helyzetben? Megadni magunkat a sorsnak, vagy felvenni a reménytelen küzdelmet? Leonidász és a spártaiak örök példája előttünk áll: harcolni kell az utolsó csepp vérig, és elveszni mind egy szálig. Vagy álljunk át a győztes oldalára? Némely államok így szoktak tenni világháborúk végén. A politikusoknak azonban rendszerint nem ilyen tiszta esetek között kell döntenüik. A harc és az önfeladás között számtalan közbenső lehetőség van: elképzelhető részleges vagy színlelt önfeladás, sőt szabad elvonulás is teljes fegyverletétel fejében. Csak az biztos: bármit választ is a gyenge fél, az jó nem lehet. Viszont a rossz megoldások nem egyformán rosszak, és a politikusoknak választaniuk kell rossz és kevésbé rossz között, és taktikázással halogatni lehet a végső soron elkerülhetetlen csapást is. Sőt lehet játszani a lehető legrosszabbra is, hátha a rossz gyorsításával hamarabb túl lehet jutni rajta.

A Kelet-Közép-Európára a II. világháború után rászakadó kommunista zsarnokság tapasztalata utólag azt mutatja, hogy hazánk sem kerülhetne volna el, bármit tesz is ellene. A kommunisták és a nekik behódoló népi baloldal a proletariátus nevében gyako-

rolt pártiktatúra kiépítésén dolgozott, és meg volt győződve róla, hogy a történelmi szükségszerűség nevében cselekszik. De vajon 45 és 56 között a „nemzeti oldal” politikusai is elkerülhetetlennek látták-e a „proletárdiktatúrát”?

Bibó István például 1945 és 1949 között úgy írt, mint aki valóban szabad, és már ez a gesztusa is demokrata volt. De vajon közben tisztában volt-e azzal, hogy mi vár a magyar demokráciára? Látszólag nem. Szellemi erejét annak a látszatnak a fenntartására pazarolta, hogy kora tökéletlen demokráciája megjavítható. Mégis, a thermopülei helytálláshoz hasonló küzdelem volt ez; annál hősiesebb, minél inkább látnia kellett a hiábavalóságát.

(Taszító erőterek) A katolikus gyökerű Demokrata Néppárt (DNP) hasonló küzdelme bontakozik ki Szakolczai György és Szabó Róbert könyvéből. Barankovics István pártja azért küzdött, hogy mentse a nemzet és a katolikus egyház számára, ami menthető. Ennek érdekében elfogadta az 1945 utáni politikai realitást, a nem alapvető kérdésekben került a szembenállást az izmosodó kommunista hatalommal, külpolitikában pedig elfogadta a szovjet érdekek érvényesülését. Az a demokratikus rendszer, amely mellé a DNP ilyképpen odaszegődött, széles néprétegek számára nyitotta meg a tisztességes felemelkedés lehetőségét is, így van értelme irányzatukat utólag is katolikus progresszióknak nevezni.

A DNP-nek a megszállók által támogatott kommunisták és társutasaik túlereje mellett meg kellett küzdenie Mindszenty József hercegprímás kompromisszumot nem tűrő kemény álláspontjával is. Így a katolikus egyház és a katolikus gyökerű DNP végig két hajóban evezett. A DNP-hez kötődő ifjúsági szervezet, a KALOT vezetői vatikáni jóváhagyással még a nagypolitikába is beleártották magukat: a pápa és a szovjet vezetés között közvetítettek, nem is mindig reménytelenül. Mégis ők estek először áldozatul a kiszorításdinak, mert túl erősnek mutatták magukat. A DNP világi politikusai nem estek ilyen hibába, és a parlamentben tisztességes demokrataként próbáltak ellenállni az erőszaknak.

A könyvben leírt eseményeknek a legérdekesebb szála a DNP és a Mindszenty hercegprímás vezette klérus küzdelme. A történelmet judíciummal szemlélő és politikai érzékkel megáldott szereplők, Szekfű Gyulától és Barankovics Istvántól Montini vatikáni helyettes államtitkárig (aki később VI. Pál néven lett ismert) és

XII. Pius pápáig mind *modus vivendire* törekedtek. Ám a magyar egyház vezetését Mindszenty József megingathatatlan elszántsággal tartotta befolyása alatt, és nem volt hajlandó jottányit sem engedni.

Mindszenty egyéniségének ereje olyan ellenállhatatlan volt, hogy a hercegprímási kinevezésében komoly hatást gyakorló Nagy Töhötöm nem merte átadni neki a pápától származó, de Montini közvetítette szóbeli üzenetet, amely nagyobb prudenciára és mérsékeltbb magatartásra intette volna. A könyv olvasói megismerhetik Montini ekkori álláspontját, és ez számukra érthetővé teszi VI. Pál pápa keménységét 1971 és 1974 között Mindszenty bíborossal szemben. Szomorú, hogy a magyar kormánnyal szembeni engedékeny politika már a 60-as években is rég elkésett, hiszen az egyház korábbi veszteségei már jóvátehetetlenek voltak, és az engedmények tovább morzsolták az egyház tekintélyét.

A könyvben közölt dokumentumok azt sejtetik, hogy Mindszenty és hívei a 40-es években a kommunista hatalmat csak múlt nyavalyának tekintették, amelyet át kell vészelní. Erre enged következtetni például az, hogy az iskolák államosítása során sem voltak hajlandók kölcsönös engedményekre, sőt kiközösítéssel akarták sújtani mindazokat a tanárokat, akik az államosított iskolákban tovább tanítottak. Ezzel híveiket sodorták volna lehetetlen élethelyzetekbe, és a keresztény szellem térszűrését gyorsították volna.

Barankovicsék viszont azzal a meggyőződéssel politizáltak, hogy a világ véglegesen megváltozott. A kommunistákat megállítani, visszaszorítani nem lehet, de meg kell próbálni lassítani előretörésüket, minél több menedék helyet, oázist megtartani, hogy a keresztényi gondolat csírái megőrződjenek, és egy jobb korban újra kikelhessenek. Eközben szörnyű dolgok történtek az országban. Az DNP elveivel rokon Egyházközségi Munkásszakosztály nevű mozgalmat 1945-ben fasisztának nyilvánították, miközben néhány vezetője még Dachauban sínylődött. Ezrével hurcolták el az embereket Szibériába, 1947 elején még az elvben kormánypárti politikus Kovács Bélát is. Elkezdődtek az „összeesküvésí” koncepciók perék. A DNP politikusai között csak 1949-ben kezdett csapkodni az istennyila, de az kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a szovjet megszállás árnyékában az ellenzéki politizálás, bármily mérsékelt is, nem életbiztosítás. Mégis, csak akkor adták fel, amikor már végképp minden remény elveszett: 1949 elején, Mindszenty bíboros letartóztatása után, a per idején.

A nem is oly késői utókor hogyan ítél az egyház radikális és a DNP mérsékelt politikai irányzatáról? A környező országok katolikus egyházi vezetői többnyire szelídebbek és hajlékonyabbak voltak ugyan, mégis üldöztetésben, börtönben volt részük. Mindszenty bíboros kis híján Becket Tamás-i mártírúma ma is a legfényesebb tanúságtételként ragyog, a kommunizmus pedig megbukott. Úgy-hogy felületesen azt mondhatnánk, hogy Mindszentynek volt igaza. De a nemzet és az egyház ma is csak olyan új keretekben létezhet tovább, amelyek alapvonalait a 40-es évek keresztény politikusai, Barankovics és társai rajzolták meg. Szokolczai és Szabó könyve egyértelműen a mérsékelt politikusok igaza mellett tör lándzsát. A késői 40-es évek is produkálták a magyar történelem Bibó által paradigmatisztázott kényszeredett dilemmáját, a túlfeszült lényeglátók és a hamis realisták ellentétét. A könyv azonban megmutatja, hogy mellettük létezett a valódi realisták tábora is. A DNP 1947. évi őszi választási sikere rávilágított, hogy a mérsékelt realista politika nem is volt gyenge. Az események kifejelete pedig azt tanúsítja, hogy csak a megszálló erők árnyékában kiteljesedő terror tudta ezt az erőt megsemmisíteni.

(Repríz) Az 1956-os újjáéledés során Mihelics Vid vezetésével a DNP ugyanazon a mérsékelt hangon szólal meg, mint amelyet 1948–49 fordulóján elhallgattattak. A józan és igaz hangot korszakos érvénnyel Bibó István képviselte akkor (ez kis híján halálbüntetéssel járt Kádáréktól).

Bibó október 27-étől fogalmazgatta nagy lendülettel, de kimerülten és koherensen megsemmisítő kritikáját a marxizmus-leninizmusról és a létrehozott zsarnokságról és a forradalom által megteremtendő rend kívánatos formájáról. Legfontosabb teendőnek a „dúvad-állam” felszámolását, a szabadság, a restauráció nélküli korlátozottan plurális gazdaság helyreállítását tartja. Javaslatot tesz a forradalom vívmányainak közjogi formájára, amely megakadályozhatja a veszélyes szélsőségek érvényre jutását. Mindez találkozik a Mihelics által megfogalmazott DNP-programmal, amely az önbíráskodás, a restauráció ellen, a szabad választások és a nemzetközi semlegesség mellett emel szót. Bibónak a kormány nevében kiadott november 4-ei nyilatkozata a forradalom tisztasága mellett érvel, és kimutatja, hogy a szovjet beavatkozás és a bábkormány illegitim. Ebből indulnak ki Bibónak az indiai

követség közvetítésével kiadott későbbi manifesztumai is, amelyeket a kibontakozás érdekében írt. Bibó jó szándékot, mérsékletet és ésszerű gondolkodást feltételez az ellenfélről is, és ez rokon a DNP elképzeléseivel. A DNP csatlakozott e manifesztumokhoz, és mindvégig ki is tartott mellettük.

A DNP visszafogottsága és mértéktartása különösen azért dicséretes, mert bőven volt viszonyozható sérelem. A szerzők el is merengenek rajta, hogy vajon ha mindenki ebben a szellemben cselekszik, talán nem lett volna-e elkerülhető a forradalom bukása és a Kádár-kor kitérője. Nyilvánvalóan arra utalnak, hogy ha egyáltalán nincs forradalmi erőszak, nem lett volna ürügy a szovjet beavatkozásra. A farkas és a bárány története nyomán én inkább azt hinném, hogy akkor is találtak volna ürügyet rá, és ezért a szerzőknek ezt a feltevést megalapozatlannak tartom.

Az október 30-a és november 4-e között eltelt napok tudtommal nem engedték meg, hogy a DNP vezetői és Mindszenty bíboros szembesítsék véleményüket, és így a Szokolczai-Szabó-könyv egy érdekes fejezettel rövidebb lett. Bármit hazudtak is a Kádár-korban Mindszenty rádiószózatáról, ez a beszéd rendkívüli belátásról tanúskodik. Ez a felfogás rokona a Demokrata Néppárt szelíd keresztényi humánusának. Így könnyen meglehet, hogy a történelem kimaradt fejezete katartikus lett volna. A könyvben azonban van egy hasonlóan katartikus pillanat. A DNP-ben a Mindszenty vonalát követő szárny legjelentősebb képviselője, Matheovits Ferenc, összesen tizekilenc és fél éves börtönnel a háta mögött 1989-ben Szokolczainak keserűen és tárgyilagosan elismerte, hogy hiába szენvedett, nem neki volt igaza.

(*A szerzők és művük*) A könyv senior szerzője, Szokolczai György a kereszténydemokrata mozgalom veteránja. A 40-es években a KALOT vezetőjének, Kerkai Jenőnek a famulusaként kapcsolódott be a kereszténydemokrata mozgalomba. A KDNP néven 1945 elején megalakuló későbbi DNP alakuló ülésén legfiatalabbként utolsónak a 41. számú tagkönyvet kapta. Igazolványába félig-meddig mókából faksimileként belenyomtatták Vorosilov aláírását, ami egyszer megmentette őt attól, hogy az oroszok elhurcolják. Kezdetől fogva sokat látott és tanult a KALOT és a párt vezetőitől, és részese volt a DNP 49-ig tartó, majd 56-ban megismételt kísérletének. Az évtizedek során nyomon követte a Magyarországon élő DNP-politikusok

és egyházi férfiak sorsát, 1989-ben ott volt a KDNP újjáalakulásánál, a kerekasztal-tárgyalásokon képviselte a KDNP-t, majd annak dicsőtelen felőrlődése után Varga Lászlóval együtt újjászervezője volt és főtitkára lett a jelenlegi KDNP-nek. Politikai tisztségét Varga László halála után, 2004-ben kényszerült feladni. Azóta újrakezdte közgazdasági szakírói pályáját, és professzorként ma is tanít. E könyvben azonban nagy idők tanújaként és értelmezőjeként jeleskedik. Az olvasót is megfogja a személyes élmények és benyomások hitele, és szerzőjük történelmi igazságtevő szándékának megfelelően áthatja a nagy öregek emléke iránti tisztelet.

A történész Szabó Róbert tényfeltáró, dokumentum-közreadó tevékenysége hasznosan járult hozzá a könyv történelmi hűségéhez. A voltaképpeni történetírói munka mellett a kötet ugyanolyan terjedelemben tartalmazza a DNP politikusainak legjelentősebb korabeli munkáit, és egyéb iratokat (pl. ügynöki jelentéseket), amelyek nagy része a párt és az egyház kényes viszonyát taglalja, és ezért kevesen ismerhették meg, vagy senki sem. Több okirat most kerül először a szélesebb nyilvánosság elé, de a kép kereké tétele érdekében néhány olyan okiratot is bevettek, amely már másutt is hozzáférhető.

A könyv egyik fő tudományos érdeme, hogy a DNP-képviselők sorsának nyomon követésével szinte „történelmi szociológiát” valósít meg. Rendkívül tanulságos látni, hogy az itthon maradók közül kit mikor ért el a megtorlás és miért. A nagyágyúkon kívül, akiket megkínóztak, megaláztak, és – ha volt családjuk – családjukkal együtt tönkretettek, legmostohább sors az egyszerű embereké jutott. A többségük viszonylag fiatalon halt meg. Ellenben a szellemi foglalkozásúak közül soknak kibontakozhatott a szellemi és erkölcsi kiválósága, és többüknek hosszú és termékeny élet adatott. A Kádár-rendszer a megtorlást és az elnéző feledést olyan kiszámíthatatlannak látszó önkénnyel gyakorolta, hogy ezt a szerzők az önkényuralom kiszámított megfélemlítési eszközének, az ellenállást a fejükben forgatók megtörésének értelmezik. Nagyon hihető a szerzők azon álláspontja is, hogy az 1960-as évek közepén néhány egyházközei ember elítélése kifejezetten a Vatikánnak szóló üzenet volt: a frissen megkötött paktum értelmezéséhez adta meg az alaphangot.

A két szerző közti kapcsolatot a ma Kanadában élő Mézes Miklós teremtette meg, aki egykor a KALOT szervezője, majd a DNP

LÉPKÉ-LÁNY, 2009

Selyem, bársony, aranyszál, gyöngy, selyemfonal

politikusa, 1947–1949-ben országgyűlési képviselője volt. Mézes Miklósnak nagy szerepe volt az 1944–1945. évi Ideiglenes Nemzetgyűlés, az 1945. évi Nemzetgyűlés és az 1947–1949. évi Országgyűlés történetét feldolgozó *Parlamenti Almanach* sorozat DNP-képviselőkkel foglalkozó részének összeállításában, most pedig a könyv kiadásának ösztönzésében. A könyv kiadását előkészítő munkálatokban lektorként vett rész. Szívügye volt, hogy barátainak, képviselőtársainak megtisztelő emléket állítson.

(Utóhang) A kibontakozó diktatúra viharában a katolikus egyház fatörzs, a DNP nádszál módjára viselkedett. A vihar mégis mindkettőt kitorpte. A DNP is elbukott, de ha az egyház is a DNP modorában harcol, talán több támaszpontot meg tudott volna őrizni a társadalomban. Az ellenzéki politikai párt számára a szovjet megszállás árnyékában a minimális cél is elérhetetlennek bizonyult. A DNP politikusai 1949-ben a totális diktatúra fenyegetése alatt is, 1956–57-ben pedig a forradalom ellenforradalommal való átmázolása idején is kitartottak emberséges eszményeik mellett, és csak az utolsó remény szétfoszlásának a pillanatában adták fel a küzdelmet. Megcselekedték, amit megkövetelt a haza. A könyv méltó emléket állít nekik.

(Szokolczai György–Szabó Róbert: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2011. 375. o.)

LOVAS REZSŐ

EGY HADJÁRAT PILLANATKÉPEI

„...a klerikalizmus ellen tűzzel-vassal,
golyószórával és börtönnel harcolunk.”

Kádár János

A Kádár-rendszer egyházüldözéséről és üldözőiről szóló tanulmánykötet, ahogy Erdő Péter bíboros *Ajánlásában* fogalmazott, mérföldkő. Azon kevés kötetek egyike, amelyek a ma is oly aktuális ügynökkérdéssel, a pártállami diktatúrával együttműködők leplezésének ügyével szemben rávilágít a történelmi szempontból

értékelésre méltó kérdésre: a pártállam egyházüldözésének valós természetére, megvalósulásának mikéntjére, az egyházüldözők napi munkájára. S megfogalmazza hiányérzetünket, mert keveset tudunk az egész rendszert működtető szervezetekről és személyekről. Így az egyházak elleni megtorlásokban részt vállaló, a belügyi szervekkel kart karba öltve tevékenykedő Állami Egyházügyi Hivatalról (melynek felelőssége megkerülhetetlen kérdés a korszak történelmének feltárása során) még ma sincsenek pontos információink, háromszáz alkalmazottjáról teljes névsor sem áll rendelkezésünkre. Hiányérzetünket fokozhatja az a tudat, hogy az ÁEH munkatársai, vezetői a hivatal megszűnését követően egyik pillanatról a másikra igazoltak át iskolaigazgatóknak, váltak a köztársasági elnöki hivatal, az állami vagyonkezelő szervezet vezető munkatársaivá vagy éppen banki vezetőkké. Nyomasztó mulasztás ez: a jogállamiság megteremtésében előrébb valóvá vált egy valamiféle tévesen értelmezett jogbiztonság – amely értelmezés kialakításában sajnos az Alkotmánybíróság jelentős szerepet játszott –, mint az elemi igazság (szemben a cseh és német állásponttal és gyakorlattal).

Az elmúlt két évtized nem hozta el a magyar társadalom számára az önvizsgálat azon esélyét, amely egy morális újrakezdéshez, megtisztuláshoz szükséges lenne. Mintha mindennek, ami történt velünk, nem volnának felelősei. „A semmisségi törvények, a sortűzpercek, a kárpótlás és az átvilágítás szabályozása is azt mutatja a szerző számára, hogy a demokratikus Magyar Köztársaság nem orvosolta megfelelően a kommunista rendszer által okozott sérelmeket: a törvényhozás nem tett meg mindent a múlt rendezése érdekében, az ellentmondásos megoldások megghiúsították a társadalmi katarzist, és így a magyar politikai közösség sem képes helyesen megítélni a kommunista múlt rémtetteit.” (Tóth Gábor Attila)

A kötet írásainak alapállása nem egyesek bűnösségének reflektorfénybe állítása, hanem annak a nézőpontnak a köztudatba történő beemelése, amelyből pontosan láthatóvá válik a magyar politikai közösség egésze számára, hogy mi a különbség a régi és az új jogi és erkölcsi rend között. A szerzők meg kívánják haladni az elmúlt két évtized állami szintre emelt gyakorlatát, amely megakadályozta a két rend közötti különbségtételt azáltal, hogy gátolta az egyéni és közösségi megismerés és emlékezés lehetőségét, mintha a demokratikus jogállam ma is a hallgatás falával védené a diktatúra jogsértéseit. A kötet tanulmányai kiszakíthatnak bennünket

abból az egyoldalú nézőpontból, mely kizárólag az együttműködő papok, egyházi méltóságok „bűnösségét” ábrázolja, s megfelelnek az őket körülvevő világ szorításáról, a rendszer erőszakszerveinek működéséről, a tényleges egyházüldözésről, magukról az üldözőkről, akik manipulálták, megalázták, ha kellett, testileg vagy lelkileg megtörték a beszervezetteket. A szerzők nem feledkeznek meg arról a kérdésről sem, hogy az egyház az üldöztetés idején hogyan tudta küldetését teljesíteni. Akkor, amikor minden legálisan létező szervezetnek, a legfelsőbb pártvezetéstől a minisztériumokon keresztül az oktatási-kulturális intézményekig, az egyesületekig és utazási irodákig volt valamilyen szintű egyházpolitikai feladata, amikor alaptevékenységükké tették a marxizmus-leninizmus eszmerendszerének képviseletét, mely elválaszthatatlanul összefonódott a vallással mint ideológiával, az egyházakkal mint szervezetekkel szembeni küzdelemmel (amiről Köbel Szilvia ír).

Az elemzéseknél azt is figyelembe kell vennünk, hogy természetes igény az egyház felelősségének felvetése, de tiszteletben kell tartanunk és tudomásul kell vennünk azt is, hogy a kereszténység válasza a bűnre a megváltás és megbocsátás: így a történelmi bűnök értékelése is részben a hit keretein belül történik, s nem a széles nyilvánosság fórumain. „A kritikus elemzőnek ismernie kell és el kell fogadnia a hit e viszonylag rejtett terét, amelyet az egyházi hagyomány önreflexiója teremtett. Ugyanakkor az egyház tagjai és hivatalviselői számára a hit tere nem védvár, amely menedéket adna a kritika nyilaitól, és nem felmentés a társadalmi tanúságtétel kötelezettsége alól, hanem éppen hogy megalapozza és inspirálja az irgalom Istenébe vetett hit megvallását” – állítja Máté-Tóth András. Amikor tehát a kritikusok a hallgatást vetik az egyházak szemére, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a bűnbánat és megbocsátás részben az egyház évezredek életrendje szerint kell történni. Az egyház e kitarulkozási hajlandóságának visszafogottsága kapcsán arra a történelmi tudásra is emlékeztetnünk kell, hogy a papság, a püspökök érintettségét, múltbeli szerepüket taglaló magatartások és leleplezések – amelyek szükségszerűen az egyházak védekező állásba merevülését váltották ki – sokszor nem ártatlan, célzat nélküli „purifikálások” voltak, hanem a civil társadalom tudatos beavatkozási kísérletei az egyházkormányzat szabadságába.

A kötet elején Bogárdi Szabó István, a Református Egyház Dunamelléki Egyházkerületének püspöke a kérdés tárgyalása

előtt néhány szempontot külön is áttekint. Ezt érdemes nekünk is megtenni. Legelsősorban azt, hogy a kommunista párt már 1945-től, a diktatúra bevezetését megelőzve megkezdte, majd szinte a rendszer fennállásának utolsó pillanatáig folytatta az egyházak üldözését, minden eszközt megragadva az egyházak és a vallás felszámolására. S bár az 1945-ös kommunista pártvezetés közel sem esett oly vehemensen az egyházaknak, mint az 1919-es Tanácsköztársaság, azért az első pillanattól világosan követhető volt az egyházüldözés egymásra épülő lépéseinek sorozata. Elsősorban az egyházak társadalmi életből történő kiszorítása – a papsággal szembeni sorozatos fellépések, a papi tevékenység (akár a szovjet hatóságok igénybevételével) kriminalizálása, az egyházi sajtó, nyomdák, kiadók államosítása –, majd a papság és a püspökség, végül pedig a püspökök és a Szentszék szembeállítására – a pápai nunciusok kiutasítása és így a katolikus egyház elszakítása Rómától, a kelet-közép-európai országokban 1950-ig lezajlott (Kálmán Peregrin OFM).

Bár a kötet szerzői ezt külön nem hangsúlyozták tanulmányaikban, talán nem haszontalan arra is rámutatnunk, hogy a keleti blokk országai között a magyar egyházüldözés különleges helyet foglalt el. „A csehszlovákiai, romániai, keletnémet vagy lengyel katolikus egyház sorsához képest 1945 és 1956 között a magyar egyházat érte a legkeményebb üldöztetés.” (Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt, A pártállam és a belügy – A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.*, Bp., 1956-os Intézet, Corvina, 2008., 287. o.)

Ezekben a különösen kíméletlennek számító eljárásokban érte el a diktatúra azt, hogy az egyház sokkal rosszabb állapotban érte meg az 1956-os forradalmat, mint ahogyan azt viszonylagosan konszolidált körülmények között megélhette volna. Ez az oka, hogy sem a forradalomban, sem az azt követő évtizedek ellenzéki mozgalmaiban az egyház nem tölthette be azt a szerepet, amelyet korábbi súlyánál és hagyományos értékőrző szerepénél fogva betölthetett volna, és amelyet a környező országok katolikus egyházai be is töltöttek (gondoljunk Csehszlovákiára vagy főként Lengyelországra). E dühödt, gyilkos indulatú és kíméletlen hadjárat okainak feltárása azonban – melyek feltehetően a diktatúrát vezénylők gondolkodásában, egyéni életpályájuk útvesztőiben ke-
reshetőek – még várat magára.

A kötet nemzetközi kitekintést is nyújt, így összefüggéseiben vizsgálhatjuk az egyes kommunista pártok sok tekintetben azonos, olykor azonban egymástól eltérő gyakorlatát, s bepillantást nyerhetünk az egyházakkal szembeni magatartás rendszerspecifikus elemeire. Összefoglaló tanulmányokból kaphatunk képet a magyaréhoz sok hasonló elemet mutató jugoszláviai egyházüldözésről, a romániai békemozgalomról, a kárpátaljai vallás- és egyházüldözésről és a lengyel katolikus egyház kommunizmus időszaka alatti történetéről.

Ez utóbbi téma különös jelentőségét az adja, hogy a lengyel helyzet sokban egyedülálló volt a keleti blokkon belül, nemcsak Karol Wojtyła személye miatt – akinek pápává választása alapvetően és közvetlenül befolyásolta nemcsak a lengyel katolikus egyház helyzetét és szerepét, hanem a keleti blokk egészének sorsát is –, hanem mert Lengyelország a második világháborút követően azon győztes államok közé tartozott, ahol a társadalom döntő többsége, a lakosság 95%-a katolikusnak vallotta magát. A kommunista rendszer dolgát nehezítette, hogy az egyház jelentős szerepet vállalt a németekkel szembeni küzdelemben is: ennek következtében minden ötödik pap a náci haláltáborokban lelte halálát. A lengyel papság az ország több mint százéves feldaraboltsága idején – mind a német, mind az orosz uralom alatt a társadalom többségével együtt az egyház is kiszorult az állami életből – mindvégig a nemzeti eszme letéteményese volt, az ellenállás szimbóluma, amely magatartás és tartás a kommunista diktatúra alatt is egyedülálló muníciót és társadalmi támogatottságot biztosított mind a papság, mind az egyház számára.

Kálmán Peregrin tanulmánya eligazítást adott abban a kérdésben is, hogy a magyar kommunisták számára Mindszenty József bíboros – túl azon, hogy személyében ő volt a legnagyobb hazai egyház első embere – miért is jelentett olyan akadályt, amelyet minél előbb, a látszatra való ügyelés nélkül, akár a legradikálisabb fellépés alkalmazásával is, el kellett távolítani. Tegyük hozzá, hogy letartóztatását megelőzte Ravasz László református püspök lemondása és kényszernyugdíjaztatása, majd Ordass Lajos evangélikus püspök őrizetbe vétele és elítélése. E sietség látszólag érthetetlen, hiszen Csehszlovákiában Jozef Beran prágai érseket csak 1949-ben helyezték házi őrizetbe, Lengyelországban Stefan Wyszyński bíborost pedig csak 1953-ban tartóztatták le. A magyarországi kom-

munista diktatúra azonban a jól ismert „szalámitaktika” részeként, az egyházak és a magyar társadalom szétválasztására koncentrált. Meg akarta törni a magyar társadalom évszázados hagyományait, el akarta szakítani a vallásosságból eredő értékrendjétől, meg akart törni azt a lelki és morális kontinuitást, amely gátját képezte volna a totális hatalmi berendezkedésének. Ezt a törekvést, annak végső célját a politikai és közélet domináns szereplői közül elsők között és talán mindenkinél pontosabban Mindszenty ismerte fel, s ezért minden erejét, tudását és befolyását a Szent István-i modell, az egyház és a társadalom együttélésének fenntartására fordította. Működése során ezen az „újraegyesítésen, vagyis a katolikus egyházi isteni rendeltetésű felépítéséhez igazodó társadalmi rend megőrzésén, majd újjáépítésén dolgozott, hiszen számára származása, tanulmányai és tapasztalatai alapján ez volt az eszmény, de a kiút a diktatúra világából”. (Kálmán Peregrin OFM) A Kommunista Pártnak ezért kellett őt szinte bármi áron „likvidálni”, hiszen vezetése alatt nem halványulhatott volna el az egyház e fent említett történelmi szerepe, személye élő tilalomfaként állt volna a kommunista törekvések útjában.

Érdemes arra is felhívunk a figyelmet, hogy bár már húszt esztendő eltelt a rendszerváltás óta, a megbékélés ideje még nem következhetett el. Ahhoz előbb látni kellene, amire Bogárdi Szabó István hívja fel a figyelmet: hogy „mire irányul az isteni irgalom, konkrétan milyen bűnök, vétkek és sorsterhek alól oldoz az evangélium, tudnunk kell, ki bocsát meg kinek és mit” (kiemelés – P. B.).

A kommunista diktatúra egyházüldözésére – annak a süükségnél is súlyosabb brutalitásán túl – azért is kell különös figyelmet fordítanunk, mert az általa folytatott és kialakított gyakorlat és szellemiség rendszereken felülívelően, ma is aktuális, továbbélő tartalommal van jelen, hiszen az nemcsak az erőszakszervezeteken keresztül, a politikai életben zajlott, hanem „szellemi síkon is, tehát a szó legegyszerűbb értelmében evangéliumellenes volt. S noha a diktatúra megszűnt, ez a szellemi tartalma még nem párolgott el.” (Bogárdi Szabó István)

A kötet szerzői a pártállam dokumentumai mellett egyházi forrásokra is támaszkodtak, így egy olyan sajátos nézőpontot hozhattak el számunkra, amely természeténél fogva kevésbé ismert (Kálmán Peregrin OFM). S ez nemcsak az eddig ismeretlen világújdonságát nyújtja az érdeklődőnek, de egy olyan nézőpontot is,

amelyen érződik, hogy az az események sodrásában formálódott, azaz egy megszenvedett és belülről átélt világgép lenyomata.

Az általános vélekedéssel szemben a kádári konszolidáció közel sem viseltetett olyan elnézően az egyházakkal, a papokkal szemben, mint ahogyan azt egyes szerzők interpretálják. 1957-től 1972-ig (!) folytatódtak a korábbi időszakra jellemző koncepciók perek és eljárások, amelyek képtelenül szigorú ítéletekkel záródtak, hogy csak egy-két példát említsünk: Lénárd Ödön 19 év 3 hónapi, Tabódy István két perben összesen 19 évi, Szigeti Imre 18 évi börtönbüntetést kapott, amelyet az utolsó napig le is töltött. Miközben a politikai-társadalmi élet bizonyos köreiben a hatvanas évek első felében valóban valamelyest enyhült a helyzet – már amennyiben a politikai okokból bebörtönözöttek nemzetközi nyomásra történő szabadlábra helyezését, korábban betiltott írók, gondolkodók műveinek alig-nyilvánosságát annak tekinthetjük –, addig az egyházakkal szembeni magatartás, a nyilvánosság korlátozottsága miatt sokkal keményebb maradt. A belügy, az ügyészségek és bíróságok fellépései sokkal kevésbé puhultak fel. Az 1956-os forradalmat megtorló intézkedések egyházi vonalaként 1957 márciusától folyamatosan tartóztattak le, helyeztek rendőri felügyelet alá egyházi személyeket, részben a már korábban is börtönben lévőket ismételt megbüntetése, részben pedig a forradalom alatt tanúsított magatartás retorziójaként.

A hatvanas évek elején a kádári diktatúra ott folytatta az egyházak üldözését, ahol azt a háború után és a forradalom követően megkezdte: 1961-ben a párt által megfogalmazott cél szerint a BM és az ÁEH csapást mér az „egyházi reakció szervezkedő elemeire”, amely csapás letartóztatási, majd ezt követően egyházi és világi személyek ellen indított perhullámban öltött testet, ötven római katolikus pap felelősségre vonását kezdeményezték a belügyminisztérium és az állami egyházügyi hivatal összehangolt intézkedéssorozata eredményeként. Mindezt oly ördögi módon kiagyalva, hogy azokat az „egyházi vezetés realizálja”.

Az 1956-os forradalmat követő időszakban kezdődött meg az egyházak rejtett tartalékainak felszámolása is, a perekon túl a kispapkizárások, a Regnum Marianum és más egyházi mozgalmak elleni eljárásokban. A Kálmán Peregrin által idézett Cserhádi József pécsi püspök szavai adhatják vissza leginkább a papság és az egyház helyzetét és érzéseit erről az időszakról: „Inkább

érintettek bennünket azok az intézkedések, amelyek az egyházat létalapjaiban támadták meg, mert elvették szabadságát és mozgáslehetőségeit. Az Állami Egyházügyi Hivatal felállításával megkezdődött az egyháznak a néptől, a magyar történelmi múlttól, a Rómától, a világegyháztól való tervszerű elszakítása [...] meghurcolt, megfosztott, kiüresített egyház lettünk, melynek a külső terrortól elnémitva egyre jobban el kellett halkulnia, az ájulásig legyengülni és elbújni." A direkt politikai és büntetőjogi intézkedéseken túl megdöbbentő szembesülni azzal is, hogy a mindennapi élet számos területén a hatalom intézkedései hogyan szorították vissza a vallás gyakorlását, számolták fel a vallásosság fennmaradásának feltételeit. E szempontból kivételesen értékes Jason Wittenberg írása, amely az 1956-os forradalmat követően újraindított kollektivizálásnak az egyházakra gyakorolt hatásáról számol be, arról, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása, a szövetkezeti mozgalom hogyan jelentett fordulópontot a falvak, a parasztság mindennapjai s ezáltal a magyar egyházak életében, s mindez hogyan hatott sokkal rombolóbb módon, mint a párt korábbi ideológiai kampányai, megtorló intézkedései. „Míg korábban a magyar vidék magatartási normái szerint elvárás volt a vallás gyakorlása, ez az elvárás 1959 és 1962 között lecsökkent, legalábbis részben azért, mert az emberek, akik egész héten együtt dolgoztak, nem érezték szükségét annak, hogy vasárnap is összejöjjenek." Az 1956-os forradalom után következett be az a restauráció is, amely a békepapi rendszerben 1956 őszén a hatalom kegyencei és kinevezettei elbocsátásával és felfüggesztésével rendet vágó intézkedéseket fordította vissza.

Húsz év után itt tartunk. A kötet talán most először tudósít ilyen koncentráltan arról a háborúról, amelyet a kommunista diktatúra mint maga is államvallássá emelt ideológia vívott négy és fél évtizeden keresztül a keresztény egyházakkal, a vallással és így végső soron az egyes nemzetekkel szemben, hol forró, tényleges fegyverek bevetésével, hol hideg eszközökkel. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a kommunizmus szellemi és lelki környezetszennyezése itt maradt, ahogyan a kivonuló szovjet csapatok is maguk után hagyták laktanyáikban és a lőtereken veszélyes hulladékaikat. De minden megpróbáltatás ellenére az egyházak, a vallás és így végső soron a nemzeti közösségek túléltek a kommunizmus totális és brutális fegyveres és lelki támadását, s talán még arra kell

emlékezzünk, hogy kik és milyen eszközökkel vívták ezt a harcot a másik oldalról.

Érezzünk és tudnunk kell, hogy a számvetés, a szembenézés, az értékek közötti választás folyamata megindult. Sürgetnünk nem érdemes. A kétezer éves kereszténységet nem sürgeti az idő.

(Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László. Bp., Szent István Társulat–Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója, 2010. 398 o.)

PETRIK BÉLA

NEMZET ÉS ALKOTMÁNYA

Aligha állítható, hogy a magyar közállapotok ideálisak. Hosszú évek óta tapasztaljuk ezt. A mindennapjainkban érezhető feszültség, válságjelenségek, megoldatlanságok alaposan igénybe veszik tűrőképességünket. Némely tény azonban érdemes leszögeznünk: a nyugati világban általános, az elmúlt húsz évben természetessé vált szabadságjogok maradéktalanul érvényesülnek, a gazdaság teljesítménye már javul, az államháztartás stabilizálódott, a helyzet durva romlásának veszélye elhárult. Bő másfél éve ez még nem így volt. Eközben Magyarország nemzetközi sajtó általi megítélése romlott, a (baloldali) ellenzékkel rokonszenvező hazai és külföldi sajtó rémképeket vizionálva drámai akciókkal védelmezi senki által nem fenyegetett szabadságát. E helyzetben a média és a társadalom véleménynyilvánítási szabadsága nagyobb fokú, mint a kormány önvédelmének szabadsága. Az ellene indított „politikai karaktergyilkossági kísérlet” komoly erővel folyik.

A kormányellenes sajtókampány Orbán Viktor démonizálásának exportjával a kormány helyzetét nem rendítette meg, viszont a Magyarországgal kapcsolatos hangulatot rontotta. Lehangelő, hogy a Medgyessy–Gyurcsány-éra botrányai (D-209 ügy, a gazdaságot tartós mélyrepülésbe vezető politika, a hazugság és korrupció beépítése a politika eszköztárába, a civil társadalom elleni hadviselés, a titkosszolgálatok pártcélú használata stb.) nem kel-

tett hasonló nemzetközi felháborodást. Ezt a hallgatást nehéz más-
sal magyarázni, mint hogy – a nemzeti érdekek védelmében – az
előző kormányok soha nem kerültek konfliktusba a közvélemény
befolyásolására képes gazdasági érdekcsoportokkal.

Ha visszatekintünk az elmúlt bő két évtizedre, szembeötlő: a
mostanihoz hasonló támadássorozatok akkor indultak, amikor
Magyarország megpróbálkozott érdekei védelmével, gazdasági
szuverenitásának a *globalizációban való részvétel*, a nemzetközi in-
tegráció idején sem teljesen földadható védelmével. Ilyesmivel a
gyakorlatban csak a konzervatív kormányok próbálkoztak, és ab-
ban, hogy mandátumukat nem sikerült megőrizni, e negatív sajtó-
kampányoknak is volt szerepük.

A kampányok témakörei régóta ismeretesek: az autokratikus
kormányzás, nacionalizmus, rasszizmus, a média megfélemlítése
stb. a hívószavak, idehaza ez direkthebb formában „horthysta res-
taurációt”, a szomszédokkal való összeférhetetlenséget, antiszemi-
tizmust, cigánygyűlöletet, hatalmi arroganciát, és – makacs kitar-
tással – Orbán Viktor tényekkel sohasem bizonyított diktatórikus
hajlamainak hangoztatását jelenti.

Annak föltárása, hogy miként alakult ki ez a séma, itt nincs
sem tér, sem lehetőség. De néhány elemének jelzése nélkül jósze-
rével érthetetlen ez a történet. Pedig értenünk kell, hogy mi tör-
ténik, mert a magyar demokrácia fejlődésének különösen érdekes
szakaszában járunk. Ennek egyik legfontosabb jelképes eleme az
alkotmányozás, amely tartós támadások célpontjává vált. Termé-
szetesnek tekinthetjük, hogy a hatalmát veszített baloldal számára
létszükséglet, hogy a kormányzása nyomán keletkezett társadalmi
feszültséget a mai kormány elleni politikai indulattá alakítsa. Eb-
ben az új alkotmány, az Alaptörvény nevet kapott dokumentum
gyakorlatba ültetéséhez szükséges sarkalatos törvények kidolgo-
zása során való szereplés és a nemzetközi médiatámogatás lehet-
nek a következő időszakban a legfőbb eszközei.

E törekvések értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a politikában
személyfüggőnek vagy esetlegesnek tűnő formákban megjelenő
konfliktusok többnyire nem személyesek vagy esetlegesek: olyan
traumák fejeződnek ki bennük, amelyek nem írhatók le a politika
keretein belül. Azt hiszem, ez a magyar politikát illetően foko-
zottan igaz. Amiből következik, hogy a napi politikai beharcok
értelmezéséhez gyakran érdemes messzebbre visszatekintnünk.

Így a mai ütközéseket sem érthetjük meg a legutóbbi országgyűlési választás és az azóta eltelt év elemzése alapján.

Anélkül, hogy az elmúlt két ciklus kormányainak felelősségét kisebbitenénk, tudnunk kell, nem ebben a nyolc évben, még csak nem is a rendszerváltott időszak két évtizedében születtek meg a mai Magyarország antinómiái, hanem korábban, jóval azelőtt, hogy a mai politika szereplői megszülettek.

Ez a történet nemcsak a nagy nyilvánosság és nemcsak Európa számára nem vagy alig ismert: sokszor a szakemberek és maguk a magyarok sem igazodnak el rajta. Lényeges elemei föltáratlanok, így érzelmileg is földolgozatlanok, a mai kormánypolitika miatti sokféle indulat mögött e múlthoz való viszony is ott tornyosul. Ezért nemcsak érdemes, hanem kényszerűség is, hogy ennek az örökségnek azokkal a vonásaival foglalkozzunk, melyek ismerete nélkül képtelenség kijelölni azt a koordináta-rendszert, amelyben el tudjuk helyezni a *mai* Magyarországot eseményeit.

A magyarságnak önmagához, régiójához, Európához, modernizációhoz való viszonyát az határozza meg, hogy számára 20. századi történelme egészében tragikus. Az Osztrák–Magyar Monarchia világháborús vereségét követő „békeegyezmény” földarabolta azt az ezeréves államalakulatot, amely csöppet sem mellesleg a régió stabilitását tartósan biztosította. Főlöszleg itt idézni a magyar *állam* területi és embervesztését, de a magyar *nemzet* is tragikus veszteségeket szenvedett el. A nemzeti önrendelkezési jog hangzatos elvével, és a háború kimenetelét eldöntő Egyesült Államok elnökének rendezési javaslatával szemben a Kárpát-medencében az új határok kijelölése után többen éltek kisebbségi sorsban, mint korábban. Csehszlovákiában, Romániában, Szerbiában többmillió német és magyar nemzetiség „keletkezett”.

Bizonyos, hogy a magyarság akkor is tragédiának tekintete volna a hajdani, soknemzetiségű ország feldarabolását, ha az új államhatárok kialakításakor az etnikai határokat maximálisan figyelembe veszik. De ez nem történt meg: kompakt magyar etnikai tömbök kerültek más nemzetállamok fennhatósága alá: a (mesterséges) rendezés kuszább képet teremtett, mint a (természetes) rendetlenség. E tényből adódóan a térségben máig igen erős szerepet kapnak a nemzeti érzelmek s az azokra épülő ideológiák. Nemcsak nyíltan, hanem rejtve is: a nemzeti érzelmek közé épült a szorongás és a gyanakvás, a kisebbségek érzés, a felfokozott

pártpolitikai indulat, és annyi más egyéb. De ne gondoljuk, hogy csak a magyarokat frusztrálta ily módon Trianon. Sőt, éppen ellenkezőleg: a vesztes magyarokénál esetenként nagyobb gondot jelent a győzteseknek a maguk diadala. Így a most e téren változást mutató Romániában vagy Szlovákiában a választások kimenetelét a „magyar kérdés” kezelése idestova egy évszázada döntően befolyásolja. Miért kell erről szólni? Mert nemcsak a távolabbi, hanem a közelebbi múltat tekintve is megkönnyítheti a magyarok kívülről kedvtelve nacionalizmusnak bélyegzett nemzeti érzésének, politikai magatartásának értelmezését.

A trianoni döntés nemzet integritását a területi értelemben korlátozta. A II. világháborút követő tartós szovjet megszállás pedig mindenestül elvette. A nemzeti neurózist tovább súlyosbította, hogy a szovjet megszállás által hatalomra juttatott magyar kommunista rendszer a hatvanas évek közepétől egyre sikeresebben hitette el nyitottságát (Kádárnak még azt is megbocsátotta a Nyugat, hogy részt vett a „prágai tavasznak” véget vető 1968-as invázióban!). A világszerte ismert „gulyáskommunizmus” kifejezés nemcsak a más szocialista országokban gyakori élelmiszerhiánnyal szembeni relatív jólétre, hanem az emberibb életviszonyok összességére, a jóléti állam felé mozdulásra utalt. A gazdaság is viszonylag nyitottá vált, és a vasfüggöny mögötti világ más kommunistáihoz képest a magyar vezetés kétségkívül lazább hatalmi rendszert működtetett.

Ám ez a (viszonylag!) liberálisnak mondott rendszer semmit nem enyhített hatalmi monopóliumán. Ezt a hatalmat őrizték nyílt és rejtett erőszakszervezetei, amelyek, mint általában a szocialista országokban, legfőlőbb formálisan voltak önállóak. Kiterjedt besúgói rendszert működtetett, hogy milyen eredményesen, azt jól mutatja, hogy ennek dimenzióit, mindent átfogó voltát Magyarországon jószerevével napjainkig sikerült titokban tartani. (Ezért nehéz véletlennek tartani, hogy a szocialista párt csak olyan kormányfőket jelölt, akik szorosan kapcsolódtak a pártállam titkosszolgálataihoz, egyéb szervezeteihez.) A hatalmi monopólium részeként valósult meg a szellemi élet ideológiai szempontból fontos területeinek teljességet célzó ellenőrzése. Ezen a téren a cenzúra, a tudományok, a könyvkiadás, a képzés szigorú felügyelete a kádári nyitás idején is megmaradt.

Ezzel a háttérrel kellett a magyar demokrácia újjáépítésének feladatát véghezvinni. Ebben a munkában létfontosságú volt a magyar demokratikus örökségnek (csak 1956 forradalmának tizenegynéhány napjának ocsúdása által megszakított) négy évtizedes tetszhalála utáni ön-újraélesztése. Ebben a demokratikus örökségben különös szerepet kapott a nemzet fogalma, hiszen demokrácia nincs szuverenitás nélkül – s az ezért folytatott harcban a nemzeti érzésnek kiemelkedő szerep jut. (Ahogyan történt ez a nagy nyugati demokráciák esetében is!) Ezért is kerülhetett az 1989–90 utáni időszakban a magyar politikai élet kiemelt témái közé a nemzeti gondolat, amely tehát egészen mást jelent egy szuverenitásáért küzdő, mint egy hatalmát védő, uralmi helyzetben lévő nemzeti közösség számára. A kétféle gondolkodásmódban ugyan hasonlóan kiemelt szerepet kap a nemzeti eszme, súlyos tévedés a kellő különbségtétel nélkül a *nacionalizmus* gyűjtőfogalma alatt egybemosni őket.

Erre most is gondolnunk kell, amikor a magukat a pártállammal és a pártállami múltjától szabadulni nem tudó hatalmi körrel szemben meghatározó konzervatív (és így nemzeti) oldal kétharmados parlamenti többsége különleges helyzetet teremtett. Nem egyszerűen ahhoz, hogy a kormányváltást követően alapvető politikai fordulat következzen, hanem ezért, mert megnyílt az esélye annak, hogy valóban megtörténjen a hatalmi őrsváltás. Az, amely 1990-ben elmaradt. Azóta ugyan e folyamat evolúciós úton előrehaladt – ám a most kialakult helyzet fölkinálja a változás fölgyorsítását. (Ezt fejezte ki Orbán Viktor „fülkeforradalom” metaforája.)

A hatalmi rendszer demokratikus választások nyomán kialakult átrendeződése különleges lehetőség és felelősség a második Orbán-kormány számára. Nem megméretlen, ismeretlen erőként kapott ilyen felhatalmazást, hanem egy kormányon és két ellenzékben töltött ciklus után. Ellenfele pedig nyolc év kormányzás után nem pusztán vereséget szenvedett, hanem meg is bukott: a baloldal (beleértve a vele szövetséges liberális pártot) nemcsak támogatását veszítette el, hanem dinamikáját, kormányzóképeségét és az abba vetett ön- és társadalmi bizalmat is. Ezzel felbilentek az 1990 óta nagyjából kiegyenlítettnek tűnő erőviszonyok (amelyek valójában a posztkommunista baloldal jelentős fölényét rejtették).

Ez a politikai helyzet szükségszerűen magával hozta, hogy az arra alkalmassá vált erő elvállalja az alkotmányozás feladatát, amit

ÖNARCKÉP 1526-BÓL, 1994

Textilkép: csipke, toll, szőttés, tüll, gyöngy

az 1989-ben kialakult jogi alapvetés az akkor még igen homályosan látszó jövő feladatává tett, és amire két évtizeden át nem került sor. A '89-es átalakítás során az 1949-es Alkotmány alapjaiban átfurmálódott, így lehetővé tette a demokratikus átalakulást. De nem szakadt el jogi előzményétől, attól a sztálini alkotmánytól, amely a magyar történelem első írott alkotmányaként véget vetett a jogállamiságnak. Átigazítva az tette legitimé, hogy szabályrendszere alapján az új magyar demokrácia működőképesnek bizonyult. De mégsem válhatta fel a demokrácia alkotmánya, mert 1990 után nem nyílt alkalom lecserélésére.

A 2011-ben kétharmados többséget szerzett erő politikai legitimitása kétségbevonhatatlan (ezt az 1994–1998 közt ugyancsak kétharmados többségű kormány ilyen határozottan nem állíthatta magáról). Ezért a mostani parlament közvetlen alkotmányozási kényszer nélkül is belekezdhetett az új alaptörvény kidolgozásába. Túl a szükséges parlamenti támogatáson az erre való szándékot erősítette, hogy a választási kampányban éppen a vesztesre álló baloldal állította a középpontba az alkotmányozás kérdését, mikor azzal riogatta a választópolgárokat, hogy Orbánék kétharmados többségük birtokában akár a királyságot is visszahozhatják. Ilyenformán a győztesek okkal állíthatják, hogy sikerükbe már az alkotmányozásra való felhatalmazás beépült.

Valóban: a rendszerváltást sikeresen szabályozó Alkotmány nem volt alkalmas a demokratikus rendszer több problémájának hatékony kezelésére. Így nem tette lehetővé a pártállam embertelenségeinek elkövetői felelősségre vonását, a vagyonuktól megfosztottak illő kárpótlását, a demokrácia építéséből nem zárta ki a diktatúra rendszerének működtetőit, nem akadályozta meg a nemzeti vagyon kormányérdekeket (ezzel áttételesen pártérdeket) szolgáló kiárusítását, megengedte azt az eladósodást, amelyik a jövő generáció boldogulásához szükséges erőforrásokat vonta el, nem tette lehetővé egy politikai-erkölcsi legitimitását veszített kormány eltávolítását. Igaz, egy meglévő alkotmányhoz való ragaszkodásban, a folyamatosság igényében fontos érdekek fejeződhetnek ki – de kétségbevonhatatlan azoknak az értékeknek a fontossága, amelyek kibontakozását korlátozza ugyanez az alkotmány. Ha tehát a folyamatosság megőrzése mellett az új érdekek is megfelelő kifejezést kapnak egy új alkotmányban, akkor annak létrehozása nemcsak formálisan indokolt, hanem azon túlmenően is célszerű.

Ezért nincs mit csodálkozni azon, és nincs mit tiltakozni az ellen, hogy egy törvényesen és demokratikusan megválasztott parlament a szükséges többség birtokában új alkotmányt készít elő és fogad el. Ennek legitimitását kétségbe vonni a törvényes rend, sőt az előző Alkotmány (!) legitimitásának kétségbevonását jelenti.

Az előzmények s a jelen körülmények áttekintése után a jövő év január 1-jétől hatályba lépő *Alaptörvény* szemrevételezése már nem is lesz olyan hosszú. Döntően azért, mert lényegét tekintve az nem forgatja fel a ma is érvényes berendezkedést, alkotmányos értelemben kevés újdonságot, mi több, kevés változást tartalmaz. Szó sincs tehát arról, amit a mai ellenzék korábban már-már hisztérikusan hirdetett: sem királyság, sem prezidenciális rendszer nem következett, az állami rend szerkezete lényegében változatlan maradt.

A leglátványosabb változás az, hogy a fő szöveg elé egy sajátos hangütésű, *Nemzeti hitvallás* címet viselő preambulum került. Ez a mintegy másfél oldalas, lírai monológnak ható szöveg több kommentárt kapott, mint az államélet és jogrend megalapozását szolgáló 38 oldal. Ez indokolja, hogy az Alkotmányt leváltó *Alaptörvény* mögött a parlamenti megoszláson, szavazati arányokon túli konszenzust feltételezzünk, ami csupán napi, pártpolitikai érdekekből nem mutatkozhat meg.

Az is igaz viszont, hogy tapasztalatom szerint az *Alaptörvény* jó szívvel, nyíltan vállalók körében a preambulummal kapcsolatos fenntartások erősebbek, mint ahogyan az (ugyancsak a fenti okokból) a nyilvánosság előtt megmutatkozik.

Ez az érzelmekkel teli deklaráció alighanem sokak számára problematikusabb, s valóban több kérdést vet fel, mint a magyar állam működését ténylegesen szabályzó, jogi természetű főszöveg. A *Nemzeti hitvallás* olyan alapelvekre és értékekre alapozva kíván irányt mutatni minden magyar állampolgár számára, amelyek ügyében nincs, sőt talán nem is lehet teljes konszenzus. Nemcsak a deklarált értékrendet illetően, hanem egyes kijelentések szakmai tartalmát tekintve is vitatható vagy legalábbis továbbgondolandó, árnyalható kijelentések osztják meg a véleményeket. Nézzünk meg ezek közül néhányat!

Ilyen például az Európa védelméről szóló („Büszkék vagyunk arra, hogy népünk évszázados harcokban védte Európát...”) tétel, melynek „nép” és „Európa” fogalma is bizonytalan, hiszen a középkori Magyarország népei nemzetiségüktől függetlenül (Zrínyi!)

közös hazájukat és a kereszténységet védték. E harcban Európa is segítette őket. Ennek mértéke századok óta tartó viták tárgya. De az sem világos, hogy maga Európa ez esetben földrajzi, politikai vagy kulturális egységként lehet hálás a védelemért?

Nem esik szó a magyarság kultúrájának természetéről, arról, hogy „egyedülálló nyelvünk” (hova lettek nyelvrokonaink?), nemzeti kultúránk mitől különleges: nem is eshet, hiszen a magyar államiságot a hitvallás egy sokszázados toposznak megfelelően Szent Istvántól eredezteti, figyelmen kívül hagyva a honfoglalást, nyelvünknek és ősműveltségünknek korábbi elemeit. Nem kap külön említést a modern Magyarországot megteremtő reformkor és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc (– mintha a szövegezők elegendőnek ítélték volna, hogy Kölcsey e korszakhoz köthető *Himnusza* az állami jelképek sorában alkotmányos elismerést kapott. Ám e hiányossághoz képest túlzottnak tűnik a nemzeti zászló színeinek magyarázata).

Más esetekben fölmerülhet, hogy a megfogalmazás pontosabb, árnyaltabb is lehetett volna. Így pl. a 20. században „részekre szakadt nemzetünk”-ről szól, holott a magyar állam szétszaggatása nem jelentette a nemzet részekre szakadását: szellemi és lelki egységét az a legnehezebb körülmények és a kapcsolattartás nehézségei közepette is megőrizte. Előzetesen különösen nehéz feladatnak tűnt a Szent Korona jelentőségének sokak számára szívügynek, mások számára viszont eleve botránykőnek számító szövegbe illesztése. Ennek megoldása kifejezetten jól sikerült: a „Tiszteletben tartjuk” formula, amely a történeti alkotmányra és a Szent Koronára vonatkozik szerencsés kompromisszum, mindkét tábor számára elfogadhatónak mondható, ahogyan az sem sérelmezhető, hogy a Szent Korona „megtestesíti Magyarország alkotmányos állami jogfolytonosságát”. Am, miután e kivételesen kényes feladatnak sikerült tisztesen megfelelni, következik az *Alaptörvényben* annak kijelentése, hogy a Szent Korona (az alkotmányos állami folytonosságon túl) kifejezi a „nemzet egységét”. Ez, önmagában, nem sérelmezhető. De nemcsak a Szent Koronával kapcsolatos elméleti, jogi alapvetéseknek, a hozzá fűződő hagyománynak, hanem a szöveg mélyebb logikájának is ellentmond az egységnek a magyar nemzetre való redukálásával. A Szent István alapította állam jelképének számító nemzeti ereklje nemcsak a magyarság, hanem a vele egy államalakulatban élő, egy történelmi műhelyben alkotó más ajkú

nemzetek, nemzetrészek, nemzetiségek egységét is kifejezte! Erről nem szólni olyan fájdalmas szűkítése történelmi örökségünknek, amelyet nem enyhít, hogy máshol a nemzetiségekről mint államalkotó közösségekről, önálló kulturális értékek hordozóiról igen megbecsülő, tisztos szavak esnek.

A preambulum, vagyis a *Nemzeti hitvallás* megfogalmazásainak esendőségeinél fontosabb üzenetnek kell tekintenünk, hogy *van*. És itt kell visszatérnünk jelen írás talán túlzottan hosszadalmasnak tetsző történelmi fejtegetéseihez. Különösen ahhoz a tételhez, hogy a magyarság számára a 20. század vereségek sorozata, és ezek a vereségek a nemzetet nemcsak sértették, nemcsak fájdalmasak voltak, hanem a végromlás veszélyét idézték fel. Igaz, magánál Trianonnál azóta már alighanem több kárt okozott, hogy a nemzet képtelen volt feldolgozni veszteségét. Ez a preambulum kísérlet: a múlt gyorsmértékűt elkészítve azt sürgeti, hogy a nemzeti gondolkodás középpontjából kikerüljön a veszteségek siratása. Ugyanakkor válasz arra a pusztításra is, amelyet a pártállam ideológiai hadviselésével a nemzeti gondolkodásban okozott. Hogy ennek jelentőségével tisztában legyünk, ismét érdemes egy kicsit visszatekintenünk. Magyarországon széles körben elterjedt az a vélemény, hogy a kommunizmus eleve tagadta a nemzeti nézőpontot, hogy a bolsevizmus internacionalizmusa eleve nemzetellenessé teszi a kommunista pártokat.

Ez az elképzelés a *magyar* tapasztalatok kivetítése: a magyar kommunisták (és politikai leszármazottaik) ideológiai és politikai gyakorlata egyedülálló volt abban, ahogyan fölléptek a (magyar) nemzeti érzés megnyilvánulásai ellen. Másutt azonban nem ez történt. A Szovjetunió nagyhatalmi politikájában az orosz nacionalizmus éppolyan komoly szerepet kapott, mint a cseh és a szlovák, a lengyel, a román, a szerb, a bolgár, a német kommunisták működésében a nemzeti kártya forgatása. Ez a gyakorlat nemcsak a pártállamban, hanem az utódpartok politikájában is megmaradt. Magyarország kivétel: 1956 forradalmában a kommunista vezetők nacionalista felkelést láttak, mert az idegen megszállók és bábkormányuk ellen fellépő sokféle áramlat közös nevezője *valóban* a nemzeti érdek képviselője volt. A kádárista rendszer hatalma megőrzése érdekében mindent megtett, hogy a nemzeti nézőpontot kiszorítsa a szellemi, a társadalmi és a politikai életből.

A nemzeti érzelmek ilyenét elfojtása, félillegálisba kényszerítése a maga módján éppolyan káros, mint túlfeszítése. A *Nemzeti*

hitvallásra azért van szükség, hogy e kérdéskör végre a maga reális súlyával jelenjen meg már az *Alaptörvényben* is: nem pillanatnyi szükséglet, hanem a mögöttünk álló évszázad földolgozatlan problémái indokolják.

Persze ez csak a töredéke az *Alaptörvénynek*, amely alkotmányként korrekt, céljának megfelelő, tisztességes alkotás. Tekintve, hogy nem baloldali és nem liberális erők akaratából született, nem meglepő, hogy értékrendje némileg a konzervatív gondolkodás felé húz. Ahhoz azonban felfokozott rosszindulat (illetve a közvetlen politikai haszonszerzés szándéka) kell, hogy ezt valaki súlyosan sértőnek találja. Konzervativizmusa (a preambulumon túl) abban fedezhető fel, hogy társadalom- és emberképében nagy súlyt kap a közösség érdeke, amely a ma élőket a múlt és a jövő generációival is összeköti. Az a kijelentés (még a preambulumban), hogy „alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között”, minden konzervativizmus alaptétele, eltekintve a nemzet megjelölésétől – ám, tekintve, hogy ez Magyarország alaptörvénye, ezen igazán fölösleges csodálkozni.

Ebből a tételtől sok más is következik. Például az, hogy nemcsak kulturális örökségünket kell átadni utódainkat, hanem természeti és környezeti értékeinket is. Így a konzervatív világnépből levezethetők a kifejezetten „zöld” politika kedves célkitűzései: a fenntartható fejlődés gondolata, a biodiverzitás megőrzése, a génmanipulált élőlények gazdasági hasznosításának, az ember klónozásának tilalma.

A konzervatív gondolkodás szolidaritáskeresőjébe belesimulhat a baloldali is: belefér a munkavállalói érdekvédelem, a munkaadókkal való egyeztetés feladata. De a családok védelme sem marad el. Az persze sérthet egyeseket, hogy az élet védelmének keresztény felfogása értelmében már a magzati életet is védelem illeti, s hogy csak férfi és nő együttélése nevezhető házasságnak. De vélhetően nem bánt senkit, hogy az *Alaptörvény* nemcsak a szülőket kötelezi kisgyermekük gondozására, hanem a gyermekeket is arra, hogy magatehetetlenné váló szüleikről gondoskodjanak.

A sokféle felelősség nemcsak az egyes embert, hanem a legátfogóbb közösséget, az államot is köti. A közelmúlt súlyos tapasztalatai nyomán került be a dokumentumba a közpénzek felhasználásával és a költségvetési fegyvellemmel kapcsolatos szabályozás, az, hogy egyetlen kormánynak sincs joga az utána következők terhére túlköltenie, a jelenben a jövőt fölélni – ami praktikusán a GDP

felében határozta meg az állam eladósíthatóságának felső határát. Ugyancsak a negatív tapasztalatok nyomán került a szövegbe a kormányfő eltávolításának új elvi lehetősége – amely ezt kétharmados parlamenti többséghez köti.

Elődjétől eltérően az *Alaptörvény* a maga emelkedett módján pragmatikus. Nem deklarál alanyi jognak olyan juttatásokat, amelyek biztosításához nem lehet elegendő anyagi ereje. Lehet, rosszul hangzik, de nincs benne, hogy kivétel nélkül mindenki jogosult az elképzelhető legmagasabb szintű orvosi ellátásra. Nem ígér mindenkinek munkahelyet és lakást – vállalása a realitás alapján marad. Mert azt vállalja, hogy törekszik arra, hogy munkát és lakhatást biztosítson.

Természetesen egy ilyen terjedelmes dokumentum megannyi eleme, különösen azok kiterjeszthetősége és a pontos szabályozást jelentő, a jövőben sarkalatos törvényekben rendezendő volta miatt ma még nem látható minden részletében pontosan. Nem világos, hogy milyen következményekkel jár például a bírák és ügyészek nyugdíjaztatásának az általános öregségi nyugdíj korhatárához kötése, vagy éppen miként alakul majd a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia (önmagában logikus, de a konkrét intézményi, illetve szervezeti és személyi háttérismeretében meglepő) párhuzamossága. Az is nyitott kérdés, hogy milyen lesz a jövő országgyűlése, hogyan valósul meg a nemzetiségiek itt is jelzett parlamenti képvisellete. Minderre a jelen szövegből még nem következtethetünk, Fontos újdonság viszont, akár ezzel is kezdhettük volna az új alapvetés és fontossága méltatását, hogy rendszerébe illeszkedik Magyarország európai uniós tagsága, s hogy nemzeti létünket már ennek rendszerébe illesztve deklarálja.

Összességében mi mást is lehet mondani, mint bármely jogszabályról: hogy értékét, jelentőségét nem elfogadása és életbe léptetése, hanem a majdani gyakorlat dönti el. Nem is egy-két év, hanem tartós használat nyomán. Mindenesetre mai formájában ígéretesnek tarthatjuk, a jövődőről sohasem a szabályok döntenek. Mert nem a nemzet van az alaptörvényért, hanem az alaptörvény a nemzetért.

GÁSPÁR G. JÁNOS

HOL A HELYÜNK?

Centrum és periféria – ezt a fogalompárost a kapitalista világrendszer szerkezetének elemzésében használják az újmarxista szerzők, akik maguk is egy ideje már a társadalomtudományok peremére szorultak. Most mégis gyakran találkozni a szóhasználattal, üzleti lapok hasábjain is, például amikor az európai periférián lévő országok sorozatos pénzügyi botlásait taglalják. Valóban van értelme a piacgazdaság fejlettség szerinti tagolásának, mert ugyan tényleg univerzális rendszerről van szó, de olyanról, amelynek működési jegyei nagyon mások a fejlett térségekben, mint a peremvidéken, még egy olyan elvileg konvergáló integráción belül is, mint amilyen az Európai Unió. A gazdag központi mag és a kevésbé fejlett térségek közötti mindig is meglévő hasadékot a válság hirtelen kiszélesítette: amikor az Egyesült Államokból 2007-ben kiinduló pénzügyi krízis európai következményeit vizsgáljuk, világosan látszik, hogy a turbulenciák az EU perifériáján lévő országokban okozzák a legkomolyabb megrázkódtatásokat, míg a megállapodott magországok viszonylag könnyen túljutottak a legrosszabbon.

Előbb azonban a fogalmakról. A centrum (mag) nem valami földrajzi állandó. A gazdasági fejlettség, katonai erő, világpolitikai befolyás mércéi alapján mondható meg, hogy adott időszakban mely országok vagy régiók tartoznak oda, és melyek sorolhatók a peremországok, perifériális térségek közé. De a maghoz vagy a peremvidékhez tartozás nem is történelmi determináció (ahogyan merev marxisták hirdették), hiszen példák sora mutatja meg, hogy lehetséges a kikapaszkodás a peremhelyzetből. Továbbá mint minden kétértékű klasszifikáció, csak további átmeneti kategóriák közbeiktatásával alkalmazható a valós életre: éppen a magyar eset mutatja meg, hogy közepes fejlettségünket nem lehet megnyugtatóan besorolni egyik alapkategóriába sem.

Jelenleg három nagy szereplőre szokás alkalmazni a centrum fogalmát: az Egyesült Államokra, az Európai Unióra és Japánra. Japán, amelyet most különféle nehézségek sújtanak, valaha csodaszamba menő gazdasági növekedést produkált, ám már másfél évtizede képtelen érdemi növekedést felmutatni, noha így is fejlett gazdaságnak számít. De nemcsak Japán kilátásai borúsak: az Euró-

pai Unió centrumhelyzetének tartósságáról is lehet tűnődni. Ha egy fejlett országban tartóssul a stagnálás, akkor idővel nyilván kikerül a centrumból, míg más térségek felemelkednek, amint az megesett a történelemben, elvégre fél évezrede Spanyolország és Portugália vezető hatalomnak számított, míg Skandinávia – egészen a 19. század végéig – a kontinens szegény pereme volt. Latolgathatjuk ugyan a meglévő magországok esetleges hosszabb távú lesüllyedésének és a feltörekvő régiók ugyancsak hosszabb időt igénylő belépésének esélyét, ám a krízis ma is elégséges értelmezni valót ad a centrum, a félcentrum (vagy félperiféria) és a periféria mibenlétét illetően.

A pénzügyi krízist leginkább Európa peremvidéke szenvedte meg

A pénzügyi zavarok különös módon most a pénzügyi világ központjában fejlődtek ki, mondhatni: a centrum centrumában, az Egyesült Államok pénzügyi rendszerében, és onnan terjedtek át az európai gazdaságokba. A korábbi pénzügyi válságok ugyanis jellemzően a periféria vagy a félperiféria országokban következtek be: emlékezzünk a visszatérő latin-amerikai valutaválságokra, amelyek a szinte kedélyes „tequila-válság” nevet kapták (Argentína és Mexikó 1995-ben, Argentína ismét 2002-ben került a címlapokra súlyos pénzügyi helyzete miatt). Hirtelen jött 1997-ben a kelet-ázsiai banki és valutáris válságok sora (Indonézia, Malajzia, Thaiföld, Dél-Korea), vagy a térben közelebbi orosz 1998-as fizetésképtelenség.

Most azonban ezek a valaha pénzügyileg ingatag gazdaságok szinte mind kimaradtak a rossz hírekből. Az érintett országok irányítói, gazdaságpolitikai vezetői ugyanis a korábbi krízisekből jól megtanulták a leckét, így a hirtelen kifejlődő nemzetközi bajt komoly devizatartalékokkal és kézben tartott államháztartással jól átvészelték. Kína vagy India pedig alig érezte meg a válságot, amely – érdemes bevallani – valójában csak a centrumországok felől nézve nevezhető világválságnak. A termelési és kereskedelmi mutatók tisztán megmutatják, hogy a 2007 utáni pénzügyi zavarok leginkább az Egyesült Államokat, majd áttételek révén Európát érintették különösen mélyen.

Az európai történetnek közvetlen magyar vonatkozásai is vannak. Magyarország akkori kormányáé lett a kétes dicsőség, hogy elsőként kellett egy uniós tagállam nevében a Nemzetközi Valutaalap (IMF) készenléti hitelért folyamodnia. Oka volt persze annak, hogy miért Magyarország sodródott 2008 őszén a fizetéseképtelenség szélére; az okokról és tényezőkről bőven volt alkalmam írni ezeken a hasábokon. Tágabb összefüggésben azonban a magyar eset csupán egy a sorban, hiszen ezt követően gyors egymásutánban több térségbeli ország volt kénytelen valutaalapi forrásokat igénybe venni 2008 és 2009 során: Románia, Szerbia, Lettország, Ukrajna.

2009 csaknem egész Európában a mély gazdasági visszaesés éve. A recessziót csupán két nemzetgazdaság kerülte el: Lengyelország és Albánia. Az előbbi dinamikusan bővülő belső piaca és kormányzati költekezése óvta meg a visszaeséstől, az utóbbi esetben annak is szerepe van, hogy a fejletlen albán gazdaság nem kötődik olyan erősen az európai (de)konjunktúrához, mint bármely uniós tagország, legyen régi vagy pedig új.

A válság tehát egyáltalán nem azonos mértékben rázta meg Európát. Lehet hangoztatni, hogy az EU nagy és fejlett világ gazdasági szereplő, és mint ilyen, egészében a maghoz tartozik, ám a krízis élesen rávilágított az uniós belső tagoltságára. A hitelfolyamatok hirtelen leállása ugyanis országonként igen eltérő következményekhez vezetett: legfőképpen az európai félperiféria térségében okozott nagy bajokat. A 2009-es esztendő gazdasági statisztikái súlyos visszaesést regisztráltak a szlovák, szlovén, magyar, román, valamint a balti tagország esetében: a GDP esése 5 és 18 (!) százalék között szóródott.

Sokkoló adatok ezek, de mintha az érintett országokon kívül nem váltott volna ki különösebb visszhangot, főként nem az EU meghatározó hatalmai köreiben. A 2010-es esztendő viszont valóban fordulatot hozott az Európai Unióról és annak szerkezetéről való politikai és gazdaságpolitikai gondolkodásban, hiszen immár eurózóna-tagországok fizetéseképtelenségéről kezdtek találgatások születni. Amikor a válság nem a kontinens szélén fekvő országokat tette próbára, hanem közelebb került a maghoz, hirtelen megsokszorozódott a tét. Görögország vagy Írország kisméretű eurózónás tagállam; finanszírozási zavarával egyikük sem lenne képes tartós izgalomba hozni a világ pénzügyi köreit, ha gondjai csak a saját valutája értékét veszélyeztetnék. A közös európai valuta révén viszont már egészen más dimenziót öltött az ügy.

Euró-plusz – vagy inkább euró-mínusz?

Az EU – mint általában – lassan válaszolt a kettős krízisre, amelynek első szakasza az átmeneti, noha súlyos gazdasági visszaesséssel járó hitelezési leállás (credit crunch). Ezt rövidesen az állami hitelképesség megrendülésével járó második szakasz követte. Valójában a hirtelen hitelszűke miatti recesszióra nem is az uniós intézmények reagáltak elsőként és legfőképpen, hanem a tagállamok. Az esetek többségében rekordméretű állami költekezéssel járt a gazdaságpolitikai válasz; az EU igazából a nagy deficitek láttán fogott neki a tényleges gazdaságpolitikai kezdeményezéseknek.

A tagállami kereslet nagyarányú megnövelése és a jegybanki kamatok leszállítása együttesen elhárította a gazdasági aktivitás súlyos zsugorodásának veszélyét, és így nem állt elő az 1929–33-as válsághoz hasonló mély és pusztító gazdasági krízis. Ám mindez szükségszerűen átvezetett a bajok második szakaszához: az állami költekezés hamarosan azt a kellemetlen kérdést vetette fel minden elemző, bankár, egyszerű tőketulajdonos részéről: képesek lesznek-e az államok kamatostul visszafizetni hatalmasra duzzadt adósságaikat.

Ez bizony tipikusan harmadik világbeli kérdés, de most nem ott, hanem az „első világ” bizonyos országai kapcsán merül fel. Elsőként a görög állam ügyében, majd jött Írország. Míg a görögöket a pénzvilág sokkal inkább az „emerging market”, vagyis az ígéretesebb fejlődő világ kategóriájában tartotta számon, legalábbis addig, amíg Hellász be nem került az euróövezetbe, addig Írország esete bonyolultabb. Ugyanolyan mélyről, az európai fejlődés perifériájáról indult az ország, mint Dél-Európa, amikor az európai integrációhoz csatlakozott, ám idővel éltanuló lett az új tagok csoportjában. Míg a portugál vagy a görög történelmi utolérési pálya sikeressége nagyon vitatható, az ír esetben egyértelmű sikerországáról van szó. Jó sorsom úgy hozta, hogy éppen Londonban dolgoztam, amikor az 1990-es évek közepén az ír egy főre jutó GDP (bruttó hazai termék) lehagyta az angol adatot. Ez bizony figyelemre méltó eseménynek számított Londonban, hiszen Anglia a 19. század végéig a világ magállamainak magja, majd ezután az akkori „feltörekvő” Amerika mögött a nagy második, ami a gazdasági és pénzügyi fejlettséget illeti, míg az ír tartományokat mindaddig fejlettségbeli szakadék választotta el

az angoloktól. Olyan ez, mintha Szabolcs-Szatmár egy főre számolt gazdasági mutatói egyszer csak leelőznék az osztrák tartományok fejlettségi adatait.

Megjegyzem, amíg a nemzetközi szervezetek meg nem erősítették az ír utolérés tényét, angol közgazdász ismerőseim elvitták az adatok valódiságát. Akkor pedig azzal érveltek, hogy az egy lakosra jutó hazai termék ugyan fontos gazdasági adat, ami az ország területén megtermelt jövedelmeket megfelelően méri, de az adott ország valós jövedelmi szintjéről nem ad hű képet, ha a jövedelmek kiugróan nagy hányadát külföldiek által birtokolt cégeknél állítják elő, márpedig ez a helyzet az íreknél (valamint némileg kisebb mértékben a magyar gazdaságban is). Ilyen esetben az egy főre jutó bruttó *nemzeti* termék (GNP) vagy a GNI (bruttó nemzeti jövedelem) alkalmasabb fejlettségbeli mutató lenne. Ez ugyan mind igaz, ám eljött az az idő is, amikor az íreknek már az egy főre jutó GNP-je is meghaladta a britekéét. Akkorra csak az a megjegyzés maradt meg érvként, hogy bár a folyó (flow) mutatók alapján talán valóban meghaladja az egy írre jutó jövedelem mutatója az angolt, de mégis más a vagyon, mint állomány, és az abból fakadó tartós jólét, mint az ingadozó jövedelmi mutató.

Ez az érvelés akkor némileg magyarázkodásnak hangzott, holott komoly összefüggés áll mögötte, amelyet a bruttó nemzeti vagy hazai termék (GNP, GDP) mutatóinak túlértékelése sokáig a szakma előtt is elrejtett. Az állomány és a folyamat kapcsolatát ezért röviden érinteni kell itt, részben a mai európai helyzet jobb értelmezése érdekében, de közvetlen hazai ügyeink kibontásához is.

Ki a fejlett, és mitől az?

Egyébként most van is bizonyos pikantériája annak, hogy az ír nemzeti jövedelem egy főre számított mutatója meghaladja a hasonló német mutatót, ugyanakkor Németország pénzügyi támogatására számít a világ az ír és a görög, majd a portugál államcsőd elhárításában. Ugyanakkor a válság heveny szakaszának lezárultával a német gazdaság tekintélyes lendületet vett (megjegyzem, Amerika is már régen kijött a recesszióból), amikor még Európa periferiáján az elnyúló válság köti le a helyi és az uniós döntéshozókat).

De a konjunktúra mai állásától független az ügy lényege: más a jövedelem, és más a vagyon. A mai piacgazdasági környezetben beindulhatnak gyors nemzeti utolérési folyamatok a folyó jövedelmeken mérve, ám az anyagi, szellemi, sőt intézményi vagyon akkumulációja sokkal lassabb folyamat. A megugró jövedelemből, ha nem élük fel és jól használják, lehet idővel tekintélyes vagyon, de nem azonnal és nem garantáltan. Mint ahogy egy alacsonyabb sorból jövő zöldségkereskedő idővel leelőzheti jövedelem terén a régi patrícius családok jól kereső tagjait; de ha látványos fogyasztással tünteti ki magát, úgy azt fogja tapasztalni, hogy valahogy mégis az utóbbiak szava lesz döntő a kritikus pillanatokban, mert masszív pénztőke és kapcsolati tőke áll mögöttük. Igaz ez országokra is: a gyors jövedelemnövekedés, mint amilyen a válságot megelőző években az ír, a balti, a szlovák, sőt még a görög eset is, tévesen azt sugallta, hogy rövid időn belül nemcsak az országok közötti jövedelmi konvergencia következik be, hanem ezzel egy időben társadalmi és gazdasági fejlettségben, érettségben is hamar kiegyenlítődnek a korábbi különbségek. Ehelyett az látni: a gyors gazdasági növekedés ugyan fontos eredmény a mélyebbről indulók számára, de az egy főre jutó jövedelemmel mért szintelérés csak az első szakasza a fejlett magországekhoz való valamikori felzárkózásnak.

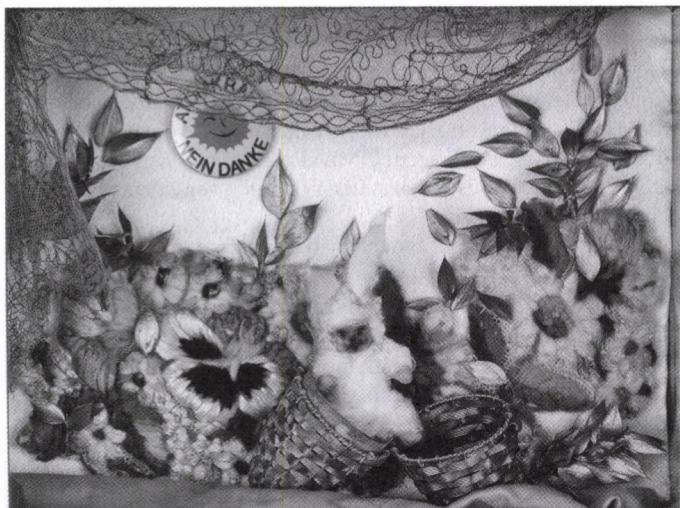
Európai összefüggésben a periféria és félperiféria fogalmait természetesen kisebb gazdasági és kulturális távolságra utalnak, mint a vilákapitalizmusra kidolgozott eredeti centrum–periféria modellben. Mégis, az európai válság látványosan megmutatta, hogy a nemzetközi hitelforrások időleges elapadásával induló válság valóban sokkal keményebben érinti a kevésbé vagyonos európai nemzeteket, mint amelyek mögött hosszú időn át felhalmozott vagyon áll. A pénzükért aggódó üzleti szereplők hamar a megállapodott, vagyonos, megbízható országok felé fordultak a válság kitörésekor. 2008 végétől történelmi mélységekbe csökkent a német állam által kibocsátott adósságpapírok kamatszintje, míg hirtelen drágulni kezdett az ír, görög, portugál államtól elvárt hozam, mégpedig olyan magas szintre, hogy onnantól kezdve már nem csupán a pánikra hajlamos befektetők vizionálták az illető országok államcsődjét, hanem a száraz kalkuláció mutatta meg, hogy ilyen költséges adósságszolgálat mellett csak idő kérdése a fizetéseképtelenség beállása. Egyszerűen a görögök vagy az írek túl drága hitel mellett nem képesek (és egy ponton túl nem is moti-

váltak) teljesíteni az adósságszolgálatot külső segítség nélkül, azaz beállhat az államcsőd.

Ami nem lenne a világ vége, hiszen láttuk az idézett latin-amerikai és egyéb eseteket, amelyek során a csődbe jutó országnak hitelt nyújtók ugyan nagyot vesztenek, de az élet megy tovább. Mitán azonban most nem latin-amerikai esetekről, hanem a közös európai valutát használó országokról van szó (amelyeknek egyébként nagyrészt német, francia és brit pénzüzetek hiteleztek), így a szokásosnál is súlyosabb érvek szólnának a kimentés mellett. A csapda azonban abban áll, hogy ha az euróklub valóban hajlandó lenne átvállalni az önhibából bajba került országok számláját, akkor az egész eurózónára vetülne a komolytalanság és megbízhatatlanság árnyéka.

A helyzet tehát azt a mutatót követelte meg az unió gazdag és erős nemzeteinek politikusaitól, hogy egyfelől adjanak valami mozgásteret és készletet a hirtelen bajba jutott tagállamoknak, ám olyan feltételrendszerrel csatoljanak a tényleges és a jövőbeli potenciális kiegészítések mellé, amely megnyugtatóan hat a finanszírozókra. Az eurót használó országok ezért kialakítottak egy intézkedési csomagot, amely Átfogó Válasz a Válságra (Comprehensive Response to the Crisis) nevet kapta: a gazdasági versenyképesség javítását, a rugalmasabb foglalkoztatást és nagyobb termelékenységét célozza. Ennek az intézményfejlesztési folyamatnak a részeként az eurózóna országai 2011 márciusában fogadták el az úgynevezett euró-plusz paktumot. Ehhez a még nemzeti valutát használó országok is csatlakozhatnak, hat tagország meg is tette, a britek, svédek, csehek mellett azonban az Orbán-kormány a kimaradás mellett döntött. A magyar kimaradás – valljuk be – nincs hatással az euró sorsára, mint ahogy az sem járt volna következménnyel a közös európai valutára nézve, ha az európai tagországok többségével megegyező állásfoglalásra jut a magyar kormány.

Hogy miránk nézve lesz-e következménye a különutas állásfoglalásnak, azt nehéz megmondani. Ha egy országnak nincs „priansza”, és világos érveléssel indokolja a többségtől eltérő döntését, az jól képviselhető, egyszerű ügy. A magyar renomé azonban már lényegében az uniós tagság elnyerésétől megkopott a sorozatos gazdaságpolitikai korrekciós ígéretnek megsértése miatt. Ami ebben a konkrét ügyben az érvelést illeti, az tartalmaz nemzeti érdekre való utalást, bár a szóban forgó paktumból szorosan

A MÉRGES NYUSZI, 2004

Dobozkép: hímzés, tüll, fémosárka, vatta, jelvény

véve nem következne tényleges érdeksérelem. Ahogy Martonyi János külügyminiszter kifejtette: „a paktum céljaival egy kivétellel egyetértünk: a versenyképesség növelésével, a termelékenység és munkabérek összekapcsolásával, a kordedvezményes nyugdíj visszaszorításával, az államháztartási hiánnyal kapcsolatos alkotmányos vagy más magas szintű törvényes korlátok bevezetésével, ám Magyarország nem adóharmonizációban, hanem adóversenyben érdekelt” Ez az utóbbi utalás arra vonatkozik hogy a paktum említi a vállalati nyereségadó egységes kiszámításának kezdeményezését is. Kormányunk bizonyára attól tart, hogy az egységes és átlátható számítási módszertant valamikor majd az adókulcsok uniós harmonizálásáról való döntés követheti, márpedig a magyar kormánypolitika szerint a többieknél alacsonyabban tartott magyar nyereségadó olyan komparatív előnyt ad nekünk a nemzetközi versenyben, amit nem adhat fel a kormány.

Itt nyilván elválik egy diplomáciai-taktikai kérdés, és egy gazdaságstratégiai ügy. Az előző ügy szól, hogy a tagállamok többsége által támogatott kezdeményezésből, amelynek egyébként minden kötelező erejű elemével kormányunk hivatalosan egyetért, érdemes-e meghatározatlan időre kimaradni, jövőbeli hipotetikus következményekre tekintettel. Mivel a részvétel ügye nem zárul le, így később különösebb presztizsveszteség vagy magyarázkodás nélkül lehet csatlakozni.

Az ügy gazdaságpolitikai vonatkozása bonyolultabb: valóban annyira fontos komponense a magyar gazdaság fejlődésének a vállalati nyereségadó kulcsának mélyen tartása? Vannak sikeres országok, amelyekben a cégek a miénknél jóval nagyobb nyereségadókat fizetnek, ám nyilván úgy érzik, hogy cserébe minőségi szolgáltatást is kapnak az illető államtól. Más országok kormányai viszont sokat várnak az adók mérséklésétől. Például az írek szerint az ő fel-emelkedésükben nagy szerepe volt az alacsony adókulcsnak, ezért ragaszkodnak a nemzetközi adóelőnyük fenntartásához; többek szerint a kis adókulcs csupán a számos versenyképességi tényező egyike volt az ír esetben, és inkább számított a nyelvi előny, a jó oktatási rendszer, a földrajzi fekvés, majd később az euró átvétele. Magam is azt gondolom, hogy a nemzetgazdaságok versenyképessége – már amennyire az mérhető – csekély mértékben függ a termelési és jövedelmi láncolat végén esetlegesen fellépő nyereségre kivetett adó mértékétől. Ha ugyanis nincs piaci növekedés és üzleti dinamika, akkor létre sem jön az a szolgáltatási és árutömeg, amelyből nyereség képződne. Az adók stabilitásától és általában az állam által támasztott feltételek kiszámíthatóságától inkább várható versenyelőny a nemzetközi mezőnyben, sőt az állam mint bonyolult intézményrendszer a maga egészében tekinthető versenyképességi faktornak, nem csupán az adókulcs.

És itt lép be a történelmi múlt, avagy a fejlődéelméleti irodalomban a pályafüggőség néven ismert tényező jelentősége. Hogyan lesz „jó állam”? Mitől válik hatékonyságemelő tényezővé a kormányzati keret? Az igazán fejlett országok nem csak és talán nem is elsősorban folyó nemzeti jövedelmeikkel tűnnek ki az államok erősorrendjében, hanem a megállapodottság, transzparencia, kiszámíthatóság erényeivel, a közintézményekbe vetett bizalom szintjével, a hatóságaik tekintélyével, az anyagi és szellemi infrastruktúra jó minőségével, a lakosok adófizetési képességével és haj-

landóságával, és egy sor olyan kulturális jellemzővel, aminek megléte megkönnyíti az üzleti élet működését és a társadalom nyugodt reprodukcióját. Ezzel szemben az olyan átmenetben levő országok, miként hazánk is, amelyeknek történelmi lemaradást kellene behozniuk, nem hoztak előéletükből intézményi tőkét (mint ahogy pénztőkét sem). Modernizálási erőfeszítéseik során régi intézményeket rombolnak és újakat építenek; rombolnak, hogy építhessenek. Következésként szükségszerűen képtelenek hasonló fokú biztonságos keretet nyújtani az értékteremtéshez.

Ebből persze az is következhetne, hogy a mi átmeneti viszonyaink között intézményeink gyengeségeit legalább a máshol szokásosnál kisebb adóelvonási mértékkel ellentételezzük. Ám azt is levonhatjuk következtetésként, hogy az összes említett kulturális-intézményi területen kell (kellene) előrelépni, éppen azért, hogy ne kényszerüljünk mesterségesen olcsóvá tenni az országot a befektetők, pénztulajdonosok számára, egyebek mellett szemérmetlenül alacsony vállalati nyereséggel.

Ki ma az euró-realista?

A magyar kormánypozíció értelmezéséhez még egy vonatkozást végig kell gondolnunk. Van-e valóban még kifutása az „európai modellnek”? Életképes-e a közös európai valuta, ennyi bajban levő tagország mellett?

Gyakran hallani az euró jövőjét lekicsinylő hangot, főleg az óceán túlsópartjáról vagy Londonból. Nos, lesajnálhatják a költségvetési bajokért az eurózónát, de aligha ildomos ezt olyan országból tenni, ahol még nagyobb a baj. Márpedig a 2009-es nagy visszaesést követő 2010-es esztendő az eurózóna ugyan valóban a GDP 6,3 százalékára rúgó költségvetési hiánnyal zárta, de ugyanakkor az Egyesült Királyságban ez a mutató 9,6 százalékot, az Egyesült Államokban 10,5 százalékot ért el. Japánban a költségvetési hiány „csupán” 7,7 százalék volt, ott viszont az államadósság állománya az éves hazai termék 200 százalékát is kitette, míg az eurózóna megfelelő mutatója 92 százalék volt, ami ugyan nagyon sok, de éppen egybeesik az amerikai adattal.

Egyszóval ha baj van, akkor az a fejlett világ mindhárom pólusát jellemzi – és egyben előrevetíti a következő évek gazdaságot

litikai teendőit. Ezek egyike a költségvetési hiány és államadósság visszaszorítása, ám úgy – és itt kezdődnek az igazi nehézségek –, hogy az érintett gazdaságok ne veszítsék el ezenközben a lendületüket, a társadalmak pedig elfogadják és belsővé tegyék a stabilizálás kultúráját. Hazánkban ez a kettős feladat rendre szembe került egymással: amikor pénzügyi megszorítást alkalmazott egy kormány, azonnal leállt a gazdasági növekedés és megcsappant a kormány politikai támogatottsága, a dinamizálás viszont azonnal rontott az államháztartás egyensúlyi viszonyain.

E vonatkozásban is könnyebb helyzetben vannak a fejlettebb és tehetősebb magországok, ugyanis széles középosztály, a családok nagyobb felének anyagi stabilitása, a tőkeerős hazai cégek sokasága, pénzügyi tartalékokra támaszkodó civil szféra mellett egyfelől az államnak van honnan pénzt elvenni a közadósságok adóemeléses szanálása esetén, illetve a fájdalmas kiigazítás időszaka alatt a társadalom nagy része képes fenntartani normális létkereteit. Nálunk és a hasonló sorsú többi tagországban viszont a tartalék nélküli családok, cégek, szervezetek akkor sem képesek „átmeneti” áldozatot vállalni, ha szubjektíve készen állnának a hatóságok által kért áldozathozatalra. Ezzel az örökséggel a második Orbán-kormány is szembe találja magát; megoldási kísérleteiről majd máskor érdemes gondolkodni, ide inkább a tágabb probléma exponálása tartozik. Nevezetesen: az európai egység (és azon belül a közös valuta) keretein belül van-e nagyobb esély a kettős feladat feloldására, vagy az egyedi utak és sajátos menekülőösvények ígérnek jobb megoldást.

A külön utas megoldások hívei rámutathatnak az unió zavaraira, az eurózóna hatalmas belső feszültségeire. Lám, a görögök, lám, az írek – mondhatják. De az európai közelmúlt történéseit magam sokkal inkább úgy értelmezem, mint amik megmutatták: a közös szabályrend gyengesége vagy éppen a szabályok tudatos kijátszása törvényszerűen vezet súlyos zavarokhoz. Most az unió jobb szabályokat kíván alkalmazni, és azokat tényleg komolyan veszi. Amiből az is következik, hogy a szabályrendnek megfelelni képtelen tagállamok most valóban kikerülhetnek a belső körből, és nem azért, mert a szuverenítésra hivatkozva az illető országok kormányai eleve nem kívánnak odatartozni, hanem mert nem nyernek bebocsáttatást. Kint azonban nagyok a piaci kockázatok. Az „önálló valuta megőrzése” jól hangzó fordulat, azonban a sa-

ját fizetőeszköz léte folyamatos spekulációs veszélynek teszi ki az illető országot. Nagy államadósság mellett a spekulációból fakadó kockázat hatalmas lehet.

Nem meglepő ez alapján a következtetésem: a peremhelyezett országok számára ilyen nemzetközi pénzügyi bizonytalansági korszakban az integrálódás jelenti a legkisebb kockázatot. Egyszerűen szólva a európai belső körbe való igyekezés és a közös valutára való mielőbbi áttérés szolgálja nemzeti érdekeinket. Az viszont nagyon is igaz, hogy a belépési feltételek teljesítése nehezen fog menni, főleg akkor, ha a magyar politikai vezető réteg („elit”) a pénzügyi rendteremtést külsőleg ránk kényszerített, idegen érdekű ügynek érzi. Az euróbelépés egyébként éppen a feltételek nem teljesítése miatt elég távol van hazánk esetében, de ebből még nem következik, hogy a belépési kritériumokat félvállról lehetne venni. Éppen ellenkezőleg: annak kell(ene) keményen dolgozni az ismérév teljesítésén, aki utolérésben gondolkodik.

BOD PÉTER ÁKOS

VENDÉGSÉG EGYENRUHÁBAN

Egy verőfényes kora őszi vasárnap délután 2010. szeptemberben a bajorországi Starnberger See feletti domboldalon egy vendéglő teraszán ültem, mintegy húszfőnyi vidám társaságban. Ez önmagában egyáltalán nem földrengető esemény – a dolog érdekessége abban rejlett, hogy a terasz a Bundeswehr híradóiskolájának tiszti kaszinójához tartozott, a társaság pedig az iskola által szervezett egyhetes információs katonai gyakorlat résztvevőiből állt. Volt már alkalmam a *Magyar Szemlében* (2006. 4. szám) beszámolni a Bundeswehnrél tartalékos tiszti szolgálatom alatt szerzett katonai és biztonságpolitikai benyomásaimról. Közben az évek is jócskán előrehaladtak, rég leszereltem már, de a témakör továbbra is érdekelt. Éppen ezért kapóra jött a lehetőség, mikor hivatalomban a védelmi minisztérium körlevelét olvastam, miszerint lehetőség nyílik információs gyakorlatra, ezúttal a híradóiskolánál. 1998-ban a páncélos iskolánál voltam ilyen gyakorlaton, melyek a Bundeswehr PR-stratégiájának részét képezik: a civil életben potenciális szimpátiahordozók, multiplikátorok megnyerése, a „száj-

propaganda” éppen olyan fontos a hadseregnek, mint a médiában való – lehetőleg pozitív – szereplés.

A Bundeswehr a szövetségi kormány biztonságpolitikájának lojális, demokratikus szellemű eszköze, a demokratikusan legitímált politikai vezetés feltétlen elsőbbségét immár évtizedek óta interiorizálta. A kormány biztonságpolitikája komoly kihívásokkal szembesül, különösen az afganisztáni szerepvállalás területén. A helyzetet az sem javít, hogy a szociáldemokraták balszárnya legszívesebben kihátrálna az eddigi konszenzusból, mintha nem az ő kormányuk alatt kezdődött volna a részvétel az egyre inkább – Guttenberg nemrég lemondott védelmi miniszter szavai szerint – „háborúhoz hasonló” konfliktusban. Valójában kezd eltűnni a stratégiai cél, magyarán a válasz arra, hogy mit is keresünk ott, ha szemmel láthatólag félresikerült a (cinikus megfigyelők által így nevezett) „fegyveres kútfúrás”? A konfliktusnak egyik tragikus eseménye az a légitámadás, amelyet 2009. szeptemberben egy német ezredes utasítása alapján amerikai pilóták hajtottak végre két, Kunduz térségében elrabolt üzemanyag-szállító jármű ellen. Mint ismeretes, a légitámadásnak számos olyan áldozata is volt, akiket nem lehet egyértelműen a felkelők közé sorolni. Az elfogulatlanságra törekvő megfigyelő joggal kérdőjelezi meg a légitámadás erkölcsi jogosultságát és katonai célszerűségét, más nyilvános állásfoglalások viszont legalábbis „enyhítő körülményeket” látnak az emberei biztonságáért felelős, iszonyú stressz alatt dönteni kényszerülő ezredes javára. Az ő javára szól az is, hogy maga a kormány is az afganisztáni bevetés körülményeit „a nemzetközi jog értelmében fegyveres konfliktusnak” minősítette – csak ennek köszönhetően szűnt meg az egyre élesebb kritika a hosszú évek óta tartó elkendőzésén. Úgy tűnik, hogy a német nyilvánosság többet hajlandó elfogadni, mint ami a kormány szemében eddig elfogadhatónak tűnt. A kunduzi események egész tragikumát tekintetbe véve, az üzemanyag-szállító járművek bombázása végül mégis ahhoz vezetett, hogy immár nyílt vita folyik a német szerepvállalás céljairól. Bizonyosnak tűnik továbbá, hogy gyors, egyoldalú kivonulás nem lesz, ha a politikai vezetés komolyan veszi a német kül- és biztonságpolitika szavahihetőségét. A vitát joggal éppen a magas erkölcsi mérce bonyolítja. Természetesen egyetlen ártatlan emberi élet felelőtlen kioltása sem lenne erkölcsileg igazolható, még „háborúhoz hasonló” körülmények között sem. Ezt nyomaté-

kosan előrebocsátva, érdemes tudomásul venni azt az immár hivatalos jelentésekből is nyilvánosságra került, helyi afgán vezetőktől származó értékelést is, mely szerint legfőbb ideje volt erélyesen fellépni a felkelők ellen, továbbá, hogy a légitámadás óta a környéken a felkelők harci tevékenysége drasztikusan csökkent.

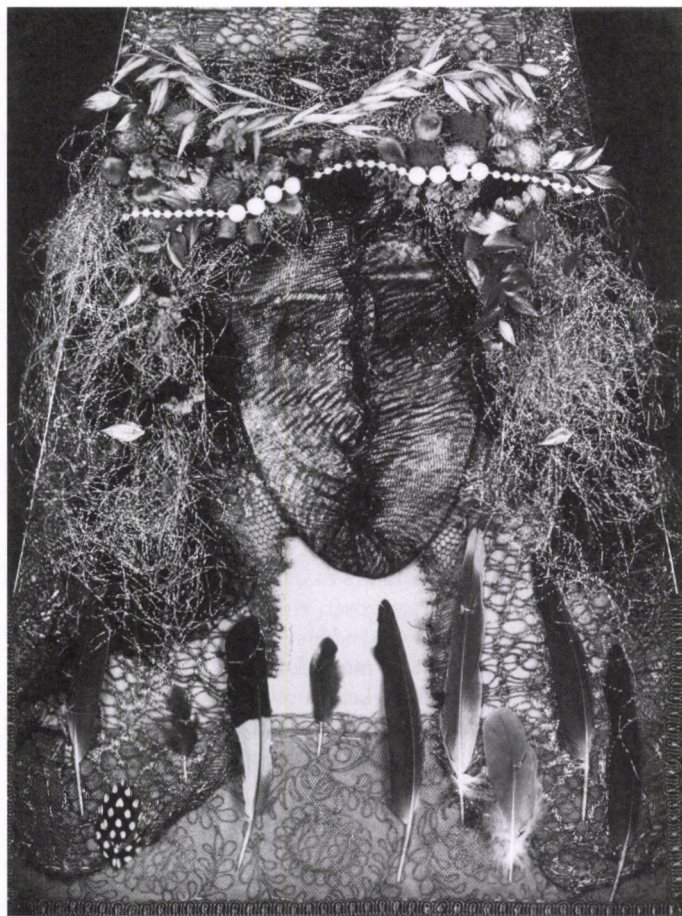
A helyzet visszasságaihoz tartozik azonban az is, hogy minél több, a katonai zsargon cinizmusával „kollaterális kárnak” nevezett tragikus incidens történik, a helyi lakosság annál inkább megszállókként és nem támogatókként éli meg a külföldi csapatokat. Rövid távú megoldás nem kínálkozik, és a kormány feltehetően nagyjából ugyanolyan tanácstalan, mint a publikum nagy része. Kérdés, hogy ezen a kormány csaknem másfél évvel ezelőtt meghirdetett, a NATO keretében egyeztetett új stratégiája fog-e alapvetően segíteni. Az alapelv – a lakosság védelmének előtérbe helyezése és az afgán kormány katonai és rendőrségi helyzetbe hozása a biztonsági feladatok fokozatos átvételére – nyilván helyes és valószínűleg nincs ésszerű alternatívája. Éppen ez a stratégia-váltás vezetett ahhoz az axiómához, hogy további civil áldozatok elfogadhatatlanok. Az ISAF korábbi főparancsnokának, McChrystal amerikai tábornoknak, új és egyértelműbb bevetési szabályokkal és nem utolsósorban ezek szigorú végrehajtásával jelentősen sikerült csökkentenie a civil áldozatok számát. McChrystal azonban olyan alapvető hibát követett el, amit semmilyen demokratikusan legitimált államvezetés nem tűrhet el, és amit Obama elnök teljes joggal meg is torolt: a tábornok hallgatólagos beleegyezésével környezetében elharapózott a civil vezetés lekicsinylése, a politika primátusának megkérdőjelezése. A parancsnoki személycserétől függetlenül marad a kérdés: miért nem kezdtek a szövetségesek az új stratégiához már évekkal ezelőtt jóval határozottabban hozzá, akkor még sokkal kedvezőbb körülmények között? Német katonai jelentésekben már 2007 óta többször utaltak a helyzet romlására, anélkül, hogy ebből az illetékesek levonták volna a következtetéseket.

Mindezen érdeklődő állampolgári szintű ismerettel a háttérben, kíváncsian vártam a katonai szakszerűség bemutatását. Angyalbőrbe bújva először az alaki kiképzés volt a műsoron: a civil résztvevőket a gyakorlat idejére főhadnaggyá léptették elő, a tanfolyam irányítói szabályszerű eskütételt szerveztek. Tartalékos századosként nekem jutott az a megtiszteltetés, hogy az alakulat felvonulását vezényeljem. Nem tudom, én voltam-e jobban begyulladva,

vagy a vezénylő alezredes, hogy nem csinállok-e valami – a sajtó jelenlétében közzéruhájába fulladó – Svejket idéző marhaságot. Végül a dolog egész jól sikerült, vagy az esetleges hibák – hála a közben beállt jótékony sötétségnek – legalábbis nem tűntek fel annyira.

A katonai „hétköznapi” a szokatlan egyenruhával bajlódás után a véget nem érő linóleumpadlójú kávéházban közös reggelivel kezdődtek, majd sajtószemle és magas rangú főtisztek előadásai után a gyakorlati feladatok következtek. Mint kiderült, ezek pedagógiai célzattal napról napra fokozott teljesítményt igényeltek. Kedden és szerdán lögyakorlat folyt pisztollyal és puskával. Harmadnap jött az igazi testi-lelki igénybevétel, annál is inkább, mert de facto civil létünkre külföldi bevetésre készülő hivatásos katonák kiképzésén vettünk részt. Délelőtt szimulált helyzetben „crowd and riot control”, azaz egy fiktív békefenntartó akció keretében erőszakos tüntetés kezelése volt a feladat. Már a katonai rendszé beöltözéstől, a súlyos mell-, kar- és lábszárvédőtől, a nehéz sisaktól és pajzstól is alig lehetett mozdulni, viszont a „tüntetők” támadása közben épült sündisznóállásból nem is volt szabad kimocnani. A tüntetőket alakító hivatásos, illetve továbbsholgáló katonák szerencsére csak ócska teniszlabdákat, legrosszabb esetben ütődött almákat hajigáltak, viszont pokoli zajt csapva vadul gesztikuláltak és megpróbálták benyomni a tábort rendszek sorfalát. A gyakorlatilag csak pajzsa belső oldaláig ellátó, közáporban álló, a helyzetet áttekinteni nem tudó katonának „éles” helyzetben igencsak szüksége lehet az erős önfegyelemre, és csaknem szó szerint vakon meg kell tudnia bízni mellette álló bajtársában.

Alighogy lihegve kibújtunk a rendszfelszerelésből, és visszaöltöztünk terepszínűbe, következett a gyakorlat második része: golyóálló mellény öltése, fegyver- és (vak)töltényosztás, majd rövid eligazítás után teherautóra fel és ki a terepre ellenőrzőpont (check point) felépítésére és működési bemutatójára. A helyszínen szóba sem jöhetett valamiféle spontán leugrás: először két specialista kuttatta át a közvetlen környéket, hogy netán nincsenek-e kihelyezve rögtönzött robbanóeszközök (NATO-zsargonban IED, „improvised explosive devices”), csak utána intettek: tiszta a levegő, jöhetünk. Közben a teherautó vezetőfülkéje tetején géppuskás őrszem ellenőrizte a környéket. Rövid magyarázat után vaskos védőkesztyűvel nekiálltunk szögesdrót-akadályokat építeni (pontosabban a „klasszikus” szögesdrót utódjaként a legkisebb egyenruhadarabba is

VELENCE, 1995

Dobozkép: fémszál, toll, szárított növény, tiill, gyöngy

csúnyán beakadó, rafinált alakú kiszögellésekkel spékelt dróttal dolgoztunk). Az akadályok lényegében a *check point* különféle fülkékre osztását szolgálták, aszerint, hogy járművet vagy gyalog közlekedő „ügyfeleket” kell ellenőrizni. A szimulált helyzet is hihetetlenül gyors azonosulásra készített: mikor engem osztottak be az akadály külső oldalán előretolt őrszemként és egy baltával hadonászó, favágás közbeni sérülést éktelen ordítással szimuláló „helyi lakos” (valójában szintén katona) érkezett, akinek esze ágában sem volt első – harsány német és angol nyelven, valamint főleg kézzel-lábbal leadott – felszólításomra megállni, valóban megijedtem kissé, hogy most mit csináljak. A második felszólítás már nagyon közérthetően, felemelt fegyverrel történvén, sikerült úrrá lenni a helyzeten: a „favágó” letette a baltát, én meg bekísértem testi motozásra.

Már a délelőtt folyamán is feltűnt, de itt még jobban kiderült, hogy egyik-másik „profi”, katonai képességei mellett figyelem méltó amatőr színészi tehetséggel is rendelkezett, mellesleg ráadásul a német hadsereg etnikai integrációs képességéről is tanúságot tett. A két, villogó szemmel gesztikuláló, szemlátomást (egyik) anyanyelvét használva kurd nyelven egymással tárgyaló férfi – a szimulációban a katonai tolmács és az igazoltatott civil – később egyenruhába öltözve, barátságosan vigyorgó német altisztnek bizonyult, ugyanúgy, mint a fejkendős nő, akinél természetesen egy másik altisztő végezte a testi motozást.

A gyakorlat további elemeként robbanóanyagra idomított kutya segítségével gépjármű került átvizsgálásra (az álrobbanóanyagot az igazi szagához nagyon hasonló anyaggal kezelték). Mikor a kutya jelzett, a *check point*ot rohanva kellett elhagyni, mégpedig – és ez szintén tanulságos volt – karonfogva cipelve a „merénylőt” is, akit nem hagytak sorsára.

A *check point*ot elhagyva, a gyakorlat tetőpontjaként civil és katonai jármű szimulált balesete után sérültek mentése következett, tetézve váratlanul, rejtékhelyről előbújó „felkelők” támadásával. Mikor a teherautó előtt a csoport többi tagjával együtt rohantunk a „felkelők” ellen, és a vezetőfülkére épített géppuska szapora kelepése közben fentről záporoztak sisakomra az üres (vak)töltényhüvelyek, némi fogalmam lett arról, hogyan érezhetik magukat a katonák hasonló helyzetben.

Így szagolhattunk bele a „front” mindennapjaiba, noha a békefenntartó, illetve békekikényszerítő misszióknál klasszikus ér-

telemben nincs front: az „aszimmetrikus hadviselés” kifejezéssel jelölik a helyzetet. Ennek magas parancsnoki szintű irányítását is bemutatták egy fiktív afrikai államba küldött ENSZ-erő példáján. A hajdani vezérkari térképek vesződéses, többreteges kézi aktualizálásáról immár szó sincs, annál inkább kivetített, a felderítési információk alapján aktualizált helyzetképről. A gyakorlatot vezető alezredes nem titkolta, hogy ennek ellenére messze nem tökéletes minden: még a NATO-tagállamok informatikai rendszerei sem mindig illeszkednek, különösen nem azok az ENSZ-akciókon részt vevő más hadseregekével.

Milyen tanulságokat vonhattam le mindebből? Összehasonlítva első, 1998. évi benyomásaimmal, minden még professzionálisabb és keményebb lett. Az első külföldi bevetések már akkor folyamatban voltak, de a hangulatot kissé még a hidegháború puskalövés nélküli megnyerése utáni elégedettséggel vegyes, az új kihívásokat nem igazán ismerő szerepkeresés jellemezte. A most megismert katonák szinte mindegyike volt már külföldi bevetésen, mind pontosan tudták, hogy életveszélyes helyzetekbe kerülhetnek, a kiképzésen tehát a legkisebb slampossgót sem lehet megengedni. A követelmények az „interkulturális kommunikációban” egyre magasabbak. Még valami feltűnt: az aktív bevetési helyzetekre állított hadsereg „kollaterális kára”: több tiszt is említette, hogy elvált – a házastársi kapcsolatot túlterhelték a bevetés, a néha traumatikus élmények, az egymástól hosszú időre elszakadás teherpróbái.

Mi lesz a Bundeswehr jövője, miután Guttenberg volt védelmi miniszter – a fiskális megszorítások hatására – elhatározta, hogy szakít a tradícióval, és az általános hadkötelezettséget, ha nem is megszüntetve, de legalábbis bizonytalan időre hatályon kívül helyezve, önkéntes alapon hivatásos hadsereget szervez? Az általános hadkötelezettség régi demokratikus elvének feladása paradigmaváltás a védelmi politikában. Guttenbergnek saját pártjában, a CSU-ban is csak nagy nehezen sikerült elfogadtatnia, a parlamentáris folyamatok egy része és pláne a megvalósítás immár utódja, Thomas de Maizière feladata. A növekvő terhelés kisebb, de még profibb hadsereget igényel. A Bundeswehr ugyan nem a „nemzet iskolája”, és ilyen szerepre soha nem is tartott igényt, viszont fordítva igaz az, hogy éppen az általános hadkötelezettség jóvoltából kerültek iskolázott fiatal emberek a hivatásos katonai pályára, felismerve az ott kínáló esélyeket. A kizárólag hivatásos katonákból

álló hadseregnél fennáll a veszély, hogy „Rambókat” vonz, vagy a nagymértékű munkanélküliséggel küzdő régiókból verbuválódik. A demográfiai válság már most súlyos problémákat okoz, a személyi állományt amúgy is alig lehetne a jelenlegi szinten tartani, csak a kisebb létszám melletti jobb minőség nyújt kitörési lehetőséget – ami viszont, legalábbis átmenetileg, többre kerül. Érdemes lesz nyomon követni, hogy a Bundeswehr hogyan fog megbirkózni ezzel a kihívással.

BRENNER JÁNOS

EMIGRÁNSOK KETTŐS KÜLDETÉSÉBEN

Huszdik századi történelmünk nem jelentéktelen fejezete politikai emigránsaink tevékenysége. Joggal állapítja meg egyik jeles képviselőjük, Borbándi Gyula *A magyar emigráció életrajza* című, 1985-ben megjelent (ma az interneten is olvasható) kitűnő munkájában: „Megbocsáthatatlan vétke a Rákosi szellemében és irányításával működő kommunista pártnak, hogy száműzetésbe kergette az ország demokrata politikai garnitúrájának jelentős részét, és megfosztotta a társadalmat sok értékes és tehetséges tagjától, akinek tudására, képességére, szakértelmére a nemzetnek szüksége lett volna.” Ha győzhetett volna 56-os forradalmunk, sok értékes honfitársunk hazatért volna, és az 1849-ben elmenekültekhez hasonlóan fontos szerepet vitt volna hazánk életében. Ehelyett a második szovjet beavatkozás után újabb kétszázezer, zömmel fiatal, menekült el.

A tanulás és a kenyérkereső munka mellett a nyugati magyar emigráció jelentős része küldetésnek, feladatnak tekintette, hogy idegenben is leigázott hazát szolgálja. Egyre kevésbé formális politikálással, magyar bizottmányokban történő részvétellel, hanem magyar egyházak, egyesületek, iskolák, önálló cserkészszövetség működtetésével, egyfajta szabad magyar közélet teremtésével a – Csoóri Sándor találó kifejezésével – nyugati magyar szigetvilágban. Így jött létre Nyugaton egy virtuális, szellemi Magyarország, ahol a gondolkodás mentes volt az otthoni béklyóktól, ahol szabadon lehetett beszélni, vitázni a magyar múlt, jelen és jövő nagy és

kiseb kérdéseiről. Az emigrációban megjelenő magyar folyóiratok és könyvek (köztük a kiemelkedő szerepet betöltő *Új Látóhatár*) minden tilalom és a hazai hatóságok ébersége ellenére egyre nagyobb számban jutottak be az országba, és az utazási lehetőségek bővülése a személyes kapcsolatokat is felélesztette, illetve megteremtette. Elmondhatjuk, hogy a 70-es évektől a magyar emigráció, annak sajtója az itthon hiányzó nyilvánosságot, ellenzékét pótolta. Kiemelkedő volt a magyar emigráció szerepe abban is, hogy a nyugati kormányok és közvéleményük egyre több hiteles hírt, figyelmeztetést kaptak az utódállamokban élő magyar közösségek nehéz, romló helyzetéről.

A rendszerváltozásnak köszönhetően a magyar politikai emigráció élni és mozogni tudó tagjainak többsége vagy hazaköltözött, vagy gyakran hazalátogatva vett részt a magyar szellemi és közéletben. Sajnos az idő múlásával fájdalmasan megritkultak soraik. Idén április 20-a óta két hét alatt három nagy egyéniség, az 1917-ben született *Csicsery-Rónay István*, az 1918-as *Sztáray Zoltán* és – viszonylag fiatalon – az 1934-es *Nagy Károly* távozott az élők sorából. Menekülésük után mindhárman az Egyesült Államokban folytatták a küzdelmet a kommunista diktatúra alóli felszabadulásért, hiszen elsősorban onnan lehetett várni erkölcsi, politikai és anyagi támogatást.

Sztáray Zoltánt 1948-ban minden valódi ok nélkül tartóztatták le, majd szállították az ítélet nélkül fogva tartottak recski kényszermunka-táborába. A forradalom leverése után Strasbourghban, majd a brüsszeli Nagy Imre Intézetben politikai és irodalmi munkát folytatott, az 1960-as évektől pedig a Kaliforniai Egyetem keretében végzett sokoldalú tudományos tevékenységet. Tudósította a Szabad Európa Rádiót és publikált az emigráns magyar sajtóban, de legfontosabb küldetése a Recskben történtek dokumentálása és elterjesztése volt. A Rákosi-rendszer szörnyűségeinek ez a mintegy szimbóluma, ahol a test elpusztításánál is előbbre volt a lélek, az emberi méltóság megtörése, papíron nem is létezett. Még a rendszerváltozás után is csak Antall József és közvetlen munkatársai személyes fellépése nyomán sikerült jogilag elismertetni, hogy az ott szenvedett rabok léteztek, dolgoztak. Sztáray talán az egyetlen volt az emigráció szellemi életének nagyjai között, aki ugyan 1990 után is szorosan követte az itthoni eseményeket, levelezett számos barátjával, de még látogatóba sem tért haza, inkább Kalifornia ma-

gyar múltjába, az 1849-es amerikai magyar emigráció kutatásába temetkezett bele. A magyar állam elismerését jelentő magas kitüntetés sem tudta nála feledtetni, hogy hány honfitársa aljasult el a két embertelen rendszer szolgálatában.

Kortársa, Csicsery-Rónay István, akinek felmenői között találjuk Kazinczyt és a köznemesi Zichyeket, diplomatának készült, majd aktívan küzdött mind a náci, mind a kommunista diktatúra ellen. 1945 és 1947 között a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt külügyi osztályát vezette, ezért lett az ÁVÓ foglya 1947-ben. A koholt összeesküvési pert és benne saját kihallgatásait dokumentumdrámáiban írta meg, ezek alkalmasak lennének iskolai színelőadásokra is. Nagy szerencsével még Nyugatra tudott menekülni, majd az elűzött miniszterelnök, Nagy Ferenc személyes közbenjárásával Washingtonban telepedett le, ahol megszerezte ötödik egyetemi diplomáját. Ő is dolgozott a Szabad Európa Rádió számára, *Hírünk a világban* címmel folyóiratot szerkesztett, és Occidental Press néven kiadót alapított. Külföldi tartózkodását sosem tekintette véglegesnek, ezért nem vette föl az amerikai állampolgárságot, megmaradt magyar politikai emigránstársa, aki később arra, amikor ismét otthon szolgálhatja hazája ügyét. Ha később is, de magadatott neki, hogy az 1990-es szabad választások után, hetvenhárom évesen hazatérjen – ráadásul egykori Szép utcai otthonába. Nem megérdemelt pihenésre, hogy az amerikai nyugdíjból itthon szerényen és csöndben, nyugalomban emlékezzen vissza küzdelmeire, esetleg hogy mint emigránstársa, Varga László, vagy mint politikustársa és barátja, Horváth János, bekapcsolódjon a hazai politikai életbe, hanem tele tettvággal, hogy a hosszú diktatúra alatt elhallgatott vagy meghamisított magyar közelmúltat megismertesse a társadalommal, és hogy részt vegyen a kulturális közélet föltámasztásában. Energiája páratlan volt. Számos kezdeményezése közül a legfontosabb volt az 1945 Alapítvány, amelynek a kuratóriumában részt vállalt a búcsúztatásán is beszédet mondó Horváth János mellett „az igazi szociáldemokrata” Gábor Róbert, az emigráció történetét megíró Borbándi Gyula, de a korábbi államelnök Göncz Árpád is. Ünnepek rendezése, újságcikkek írása mellett a *Csillagos órák, sorsfordító magyarok* címmel rendkívül hasznos, újkortörténeti írásokat és visszaemlékezéseket tartalmazó könyvei több figyelmet, nagyobb visszhangot érdemeltek volna. A sorozat többsége, csakúgy, mint a Nagy Ferenc életét bemutató

könyv és film, az 1945 és 1947 közti időszak hőseinek állít emléket, de igazságot igyekezett szolgáltatni Teleki Pálnak és a háborús bűnösnek Jugoszláviának kiszolgáltatott, valójában a német hadvezetés ellenében a szövetségeseknek dolgozó Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek is. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy Csicsery-Rónay István itthoni húszesztendei munkája ugyan impozáns, nyomtatásban is mindenki számára hozzáférhető, de nem érintett meg mindenkit. Főként az utóbbi tíz évben nagy nyilvánosságot kapott egy történelmi tévedés, amely azt hiszi, hogy Magyarországon a kommunizmus a Vörös Hadsereg megjelenésével és tartós berendezkedésével vette kezdetét. Akik ezt hangosan hirdetik, megfélemlenek a magyar demokráciát támogató többség 1945 és 1947 között a Moszkva által minden eszközzel támogatott Kommunista Párttal szembeni heroikus küzdelméről, kiiktatják történelmünk, mondhatjuk, szabadságharcaink egyik fontos fejezetét és annak hőseit, egyben pedig megfélemlenek arról, hogy ez a küzdelem milyen nagy figyelmet keltett világszerte, milyen nagy mértékben javította meg a magyarság mélyponton lévő nemzetközi megítélését. Része ennek az amnéziának vagy tudatlanságnak az 1947 és 1956 utáni magyar emigráció nagy többségét befogadó és támogató Egyesült Államok akkori magyar politikájának nem, illetve félreismerése. Nem volt az a politika hibátlan, de nem a szándékos cserbenhagyás és beugratás politikája volt, ahogy azt ma szinte divat hinni.

Három halottunk között a legfiatalabb volt a hetvenhét éves korában az amerikai magyarság egyik hagyományos központjában, New Jersey államban az életért folytatott többheti küzdelem után elhunyt szociológianár, Nagy Károly. A nyíregyházi születésű evangélikus tanító 1956-ban egy baranyai forradalmi bizottság vezetőjeként kényszerült emigrációba. Az Amerikában tanuló magyar diákok egyesületének és az abból kinőtt Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör egyik szervezője és vezetője ötven év alatt közel háromszáz előadás megszervezésében vállalt oroszlánrészt. A rendszerváltozás előtt ez a kör ismerte fel elsőnek, hogy itthon létezik és egyre népesebb, erősebb nemcsak a külföldön ismert és elismert nyílt, radikális ellenzék, de egy halkabb, kevésbé konfrontatív, de a változásoknak elkötelezett, széles bázissal, közönséggel rendelkező, a nemzeti ügyekre különösen érzékeny társaság is. A Nagy Károly által 2000-ben összeállított *Emigránsok*

küldetésben című kötet közli az előadók listáját – ami lényegében a rendszerváltás főbb szereplőit, az MDF, az SZDSZ és a Fidesz prominenseit tartalmazza. Nagy többségük, Antall Józseftől és Kis Jánostól Orbán Viktorig már az 1990-es szabad választások előtt Nagy Károly szervezetének – és nem mellékesen családi otthonának – a vendége volt. Károly egyik kezdeményezője és motorja volt az 1980-as években itthon megszervezett Anyanyelvi Konferenciának. A magyar emigráció egy része élesen támadta a hazajárókat, nem véve tudomást arról, hogy ezek a nyugati magyarok nem alkudtak meg a kommunista rendszerrel, ellenkezőleg, itthon is nyíltan bírálták azt, tiltakoztak vegzálásuk, az általuk behozott könyvek és folyóiratok elkobzása ellen, és nem félték hitet tenni 56 mint forradalom mellett. A róluk készült besúgói és állambiztonsági szolgálati jelentések mutatják a legjobban, mennyire veszélyesnek ítélte az itthoni állami és pártvezetés „fellazító” tevékenységüket. Mi, akkori olvasóik és barátaik, inspirációt és muníciót kaptunk a velük folytatott beszélgetésekből, a becsempészett nyugati magyar sajtótól. Kettős küldetés volt, amit Nagy Károly és számos elvbárátja, a hasonlóan gondolkodó nyugati magyar szervezetek végeztek: fenntartani a befogadó államok magyar közösségét és magyar nyelvre, magyarságismeretre tanítani gyermekeiket, valamint hatni a vasfüggöny mögött élő Kárpát-medencei magyarságra, megmutatni számukra a demokratikus alternatívát, segíteni, hogy őrizzék meg jó hagyományaikat, hitüket egy jobb jövőben. De Károly nemcsak az amerikai magyar világnak volt egyik motorja, tanította amerikai diákjait, ébren tartotta az amerikai társadalomban az 56-os forradalom emlékét, megszervezte és szerkesztette Bibó István legfontosabb írásainak angol kiadását, és mindig megszólalt az amerikai sajtóban, ha védeni kellett a magyarság hírét, értékeit, kisebbségi jogait.

Nagy Károly – amerikai állással, ottani (magyar) családdal és baráti körrel – 1990 után nem tért haza, de most már politikai korlátoktól mentesen tudott részt venni a hazai tudományos és közéletben. Miközben folytatta a *Tanúk korukról* című könyvsorozatot, amelyben emigránstársai szóltak életükről, tapasztalataikról, itthon is megjelentek írásai, nyugdíjazása után pedig rendszeresen tanított hazai egyetemeken. Életútját összefoglaló könyvét *Járatlan utakon – korfordulók világában* címmel 2003-ban adta ki a debreceni Csokonai Kiadó, 2009-ben pedig a Nap Kiadó jelentette meg

VÁROSKAPU, 2005

Szent István kert

Kollázs: fotó, textil, reprodukció, festék

Amerikai magyar szigetvilágban című kötetét. Feleségemmel együtt 1984-ben ismertük meg egy kaliforniai előadásán, azóta tartott a barátságunk. Idén január 9-én még megjött az üzenet idei tanítási programjáról, és hogy „január 15-én érkezünk Budapestre és június 12-én repülünk vissza az USA-ba”, amikor egy ér megpattant az agyában. Akkor nem hittük, hogy ez végzetes lesz. Nagy Károllyal az amerikai magyarságból egy nagy szikla omlott le, süllyedt el abban a tengerben, ahol már milliósámra nyugszanak amerikai magyarok.

Csicsery-Rónay István a *Magyar Szemle* 1998. decemberi számában joggal mutatott rá, hogy „E történelmi magyar emigrációnak különös jelentősége, hogy eszméi végül is győzedelmeskedtek, és életben maradt vezetői hazatérhettek. Varga Béla [...] 1990. május 2-i parlamenti beszéde egy hatalmas ív végpontját jelentette, mely 43 évi lankadatlan küzdelmet fogott át a szabad világnak céljaink támogatására való mozgósítása érdekében.” E három magyar politikai emigráns – sokunk személyes barátai – kettős küldetését bevégezte. Arcvonásukat, egyéniségüket, dedikált könyveiket őrizzük, a küldetést igyekszünk folytatni. Bízunk benne, hogy utánunk is lesznek folytatók.

JESZENSZKY GÉZA

SUMMARIES

Magyar Szemle, Vol. XX., Nos. 5–6., June 2011, Budapest.

Editor-in Chief: Gyula Kodolányi

Publisher: György Granasztói.

Published by Magyar Szemle Foundation.

GYULA KODOLÁNYI. *The Harvest of Hungarian America.* Editor's Note on the passing of three prominent intellectuals and community organizers of Hungarian America. Our Editor-in-Chief remembers their lovely personalities and public service, and indeed the immense contribution the Hungarian 56'ers as a whole have brought to America and Hungary.

GÁSPÁR GRÓH, literary historian, Editor of Magyar Szemle, Budapest. *On the Kádár Era. A Propos a Journal Fragment of László Németh.* A so far suppressed manuscript written in 1957 and revised decades later, by the major novelist and essayist László Németh, claiming all Hungarians lived in a de facto colonial status under Communism, triggers off reflections about the nature of Kádárism, and our failure to look into the face its dangerous heritage in the last 20 years.

LÁSZLÓ CSABA, economist, Central European University, Budapest. *The Conditions of Growth for Hungary.* A systematic survey, by one of our leading economists, of the economic and human factors fostering growth – and the serious deficits Hungary had suffered in these respects in the last decade. The analysis refutes squeeze and other fashionable fiscal and monetary cures, while maintaining that growth is a medium range process, at least, and it depends on the entire international and domestic environment.

ZOLTÁN ILLÉS, Government Secretary for the Environment, talks to Nick Thorpe: *Along the Green Danube. About Red Sludge, Green Rivers, and Power Generation.*

ANDRÁS LÁNYI, writer and environmental politician, Budapest. *Sustainability and Public Politics.* First part of a comprehensive philosophical essay about the theme – with the basic tenet that sustain-

able growth is a contradiction in terms. The author teaches human ecology at Eötvös Loránd University, while also having been prominent in the forefront of Hungarian environmental movements in the last quarter century.

GÁBOR TURI, journalist and politician, Debrecen. *Front Runner of the Region and Ally – Nationalism and Racism. Hungary's Image in the American Press, 1998–2002*. As former Hungarian Press Attaché in Washington D.C., the author has collected and analyzed a gamut of American media manifestations, noting their range, and establishing categories of interest and bias.

ANIKÓ KOVÁCS, art historian, Budapest. *From Light into Shadow. In Memory of Péter K. Kovács*. The author restores, from family and other documents, the extraordinary early career of her father (1912–1980), an ethnographer who as a first generation intellectual saw the chance of participating in the government's attempts at social and political reform before 1945.

KARI E. TURUNEN, Reader in Philosophy and Psychology at the University of Jyväskylä, Finland. *The Spirit of the Finnish Language and the Humanities in Finland*. Finnish, as well as other Finno-Ugric languages are distinguished by a frequent use of onomatopoeia, word pairs, and, which results in a strongly evocative and sensual language use. These features would facilitate great achievements in branches of science and scholarship where concreteness is a virtue – yet this advantage has not been sufficiently used.

KATA GYÖRFFY GRANASZTÓI, art historian, Budapest. *Clothes and Costumes. Julia Justin, Master of Intricate Detail*. An appreciation of a four decades long career, and the dominant spirit and qualities of a costume designer who has worked for a host of Hungarian theatres, as well as for the enthusiasts of individual dress design. Photos of Justin's work illustrate the present issue of our review.

LÁSZLÓ SZÖRÉNYI, literary historian and essayist, Budapest. *When the Moon Shines... About Attila József*. A bravura autobiographical sketch on the juxtapositions, in the '60's, of the poems of Attila József, the everyday lies of Marxist philosophy, and a suicide.

1% METAPHYSICS. György Szabados has selected a passage this time from Ervin Baktays book, *Triumphant Yoga*.

Book and Events

ZOLTÁN FÁY. *A Beatific Man from the 20th Century.* An overview of the spiritual and intellectual make-up of Pope John Paul II, on the occasion of his beatification in Rome.

REZSŐ LOVAS. *The Tree Trunk and the Reed.* Reflections on the political alternatives of Hungarian Catholics under the growing Soviet pressure after 1945 – from Cardinal Mindszenty's head-on resistance to the more flexible politics of the Vatican, and the Democratic People's Party headed by Catholics, which were each destined to fail, ultimately.

BÉLA PETRIK. *Moments of a War.* In a recently published symposium of scholarly studies, prefaced by Archbishop and Cardinal Péter Erdő, "liberal communist" János Kádár's ferocious peacetime war against the Hungarian churches of all denominations is discussed, which went on until as late as 1972, and was started by the Hungarian Stalinists in as early as 1946. (*Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Szent István Társulat – Magyarországi lutheránus egyház kiadója, Budapest, 2010)

JÁNOS G. GÁSPÁR. *A Nation and Her Constitution.* The political and spiritual environment of system change has ultimately, after twenty years, resulted in a new Hungarian Constitution, backed by an absolute parliamentary majority.

PÉTER ÁKOS BOD. *Where Is Our Right Place?* Reflections about the centre and the present periphery of the European Union, in the light of the recent crises in Greece, Ireland and Portugal – and Hungary's place on this map.

JÁNOS BRENNER. *Visiting in Uniform.* Our Berlin correspondent writes on the present excellent professional condition of the Bundeswehr, and on the German's debates about the political function of their army.

GÉZA JESZENSZKY. *Exiles, on a Double Mission.* Taking up the yarn of the Editor's Note, the former Minister of Foreign Affairs recalls the personalities of the three recently deceased emigrés, and then appraises the beautifully performed double mission of their whole generation as Americans and Hungarians.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest), okl. építészmérnök (Drezdai Műszaki Egyetem, 1976), építésügyi asszesszor (Frankfurt, 1984), Doctor of Philosophy (PhD, Budapesti Műszaki Egyetem, 1997), címzetes egyetemi tanár (Budapesti Műszaki Egyetem, 2008), várostervező, építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumban, Berlin.

CSABA LÁSZLÓ (1954, Budapest) akadémikus, egyetemi tanár (CEU, DE, BCE). Számos közgazdasági magyar és külföldi szaklap szerkesztőbizottsági tagja. F. d.: A külgazdasági minisztérium (1994), a Bezerédj Alapítvány Európáért (2003) és a Magyar Nemzeti Bank Popovics szakmai díja (2004); Akadémiai Kiadó nívódíj (2005). F. m.: *Eastern Europe in the World Economy*. (1990); magyarul: *Kelet-Európa a világgazdaságban* (1984); *Az összeomlás forгатókönyvei* (1994); *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban – közgazdaságtan a rendszerváltozásban* (1998); *Economic Mechanism in the GDR and Czechoslovakia: a Comparative Analysis*. (1983); *Three Studies on the CMEA* (with a foreword by K. Pécsi, 1985); *The New Political Economy of Emerging Europe* (2005); *A fölemelkedő Európa* (2006); *Crisis in Economics? Studies in European Political Econom.* (2009); *Hellyünk a világban. A magyar külpolitika a 21. században* (Jeszenszky Gézával és Martonyi Jánossal, 2009).

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GÁSPÁR G. JÁNOS könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

G. GYÖRFFY KATALIN (1943, Budapest) művészettörténész, franciatanár. 1974–2003 között a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (jogelődjei: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Országos Műemléki Felügyelőség) Tudományos Osztályán, illetve Gyűjteményi Osztályán kutatóként, majd vezetőként dolgozott. 1981-ben bölcsészeti doktorátust szerzett, megjelent: *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon* (Idegen utazók megfigyelései. Művészettörténeti Füzetek 20. 1991, Budapest). Kutatási területe műemlékvédelmi tevékenységéhez kapcsolódóan a magyarországi barokk művészet, elsősorban barokk szobrászat (templomi berendezések: oltárok, szószékek, oltárképek, falképek stb.), valamint a magyarországi műemlékvédelem története. Mindkét témában számos tanulmánya jelent meg 1976-tól szakfolyóiratokban, tanulmánykötetekben. A KÖH gazdag gyűjteményeinek anyagából kiállításokat is rendezett, többek között 1996-ban a miliecentenárium alkalmából: *A magyar műemlékvédelem első évszázada 1846–1949*. Nyugdíjba vonulásakor, 2004-ben munkatársai *Etűdök* címmel tanulmánykötetet adtak ki tiszteletére. Jelenleg Kőszeg készülő műemléki topográfiájába a város templomainak belső berendezését írja meg.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása*. (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

JESZENSZKY GÉZA (1941, Budapest) történész. 1976 óta a Közgazdasági, mai nevén Budapesti Corvinus Egyetemen tanít a nemzetközi kapcsolatok és a magyar külpolitika témakörében. 1990–1994-ig külügyminiszter, 1994–1998-ban az MDF, illetve az MDNP országgyűlési képviselője, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918 (1986, 1994), *Post-Communist Europe and Its National/Ethnic Problems* (2005,

2009), *Helyünk a világban*. A magyar külpolitika útja a 21. században (Beszélgetések Csaba Lászlóval és Martonyi Jánossal, 2009).

● **KODOLÁNYI GYULA** (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle* főszerkesztője. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Prima Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérmé (2005). Főbb művei: *Ökológiai kapcsolatok* (Szerk. 1984), *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (Esszék, 2010).

● **KOVÁCS ANIKÓ** (1943, Budapest) művészettörténész. Diplomája megszerzése óta kortárs alkotókkal, művészeti kérdésekkel, kortárs művészeti rendezvények, kiállítások szervezésével, katalógusainak szerkesztésével foglalkozott. A Művelődési Minisztériumban (1980–1991) munkaköréhez tartozott az iparművészeti „állami vásárlások” lebonyolítása. Munkájához fűződik a fiatal iparművészek számára létesített Kozma Lajos-ösztöndíj megalapítása (1987). 1991-ben a Széchenyi Emlékbizottság titkára. 1992–2006 a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító ügyvezető titkáráként szervezte a székfoglalókat (előadások, kiállítások, hangversenyek), szerkesztette az *Akadémia Előadások és emlékbeszédek* című kiadványsorozatát. 2008-tól az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Magyar Művészek Lexikona Gyűjteményének munkatársa. Kitüntetése: Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkereszt. (1991)

● **LÁNYI ANDRÁS** (1948, Budapest) író, filozófus, egyetemi docens, az ELTE TÁTK humánökológia mesterképzés vezetője, tanulmánykötetek és szépirodalmi művek szerzője. Válogatott öko-filozófiai írásai *Az ember fáj a Földnek* címmel jelentek meg 2010-ben a L'Harmattan Kiadónál. Az Élőlánc Magyarországért egyik alapítója, a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa hivatalának tudományos munkatársa.

● **LOVAS REZSŐ** (1946, Debrecen) fizikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az MTA Atommagkutató Intézetének igazgatóhelyettese (1991–1996), igazgatója (1997–2007), majd ku-

tatóprofesszora (2008–). Kutatási területe az elméleti magfizika. Könyve: *Structure and Reactions of Light Exotic Nuclei* (2003). A Professzorok Batthyány Körében született *Szent István-terv* (2005) című nemzetstratégiai mű szerkesztője. A Professzorok Batthyány Körének alelnöke (2005–2010), majd elnöke (2010–).

● **SZÖRÉNYI LÁSZLÓ** (1945, Budapest) irodalomtörténész, az ELTE-n latin–görög–íranisztika szakon végzett, a *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*-sorozat szerkesztője, az *Irodalomtörténeti Közlemények* főszerkesztője, az Irodalomtudományi Intézet igazgatója, a Szegedi Tudományegyetem professzora. Részt vett az első modern gimnáziumi reformtankönyvek létrehozásában, társszerzővel elkészített egy retorikatankönyvet. F. m.: „*Múltaddal valamit kezdeni*” (1989), *Hunok és jezsuiták* (1993); *Memoria Hungarorum* (1996), *Hosszúlépés* (1997), *Studia Hungarolatina* (1999), *Arcades ambo, Relazioni letterarie italo-ungheresi e cultura neolatina* (olaszul, 1999), *Delfinárium* (2000), *Philologica Hungarolatina* (2002), „*Álmaim is voltak, voltak...*” (2004), *Fasti Hungariae, Studi sulla filologia neolatina e sulle relazioni italo-ungheresi* (olaszul 2008), *Harmóniára teremtve, Tanulmányok Mátyás királyról* (2009); *Petrarca Budapesten* (2011). Főbb kit.: Toldy Ferenc Emlékérem, Széchenyi Emlékérem, Arany Páfrány Díj, József Attila-díj, az Olasz Köztársasági Érdemrend parancsnoki fokozata, Széchenyi-ösztöndíjas professor, Klebelsberg-díj.

TURI GÁBOR (1951, Nyíregyháza) történelem–angol szakon végzett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Újságíró, szerkesztő, politikus. 1998-tól 2002-ig a magyar nagykövetség sajtóattaséja Washingtonban. 2002 és 2006 között a debreceni önkormányzat kulturális és külügyi területéért felelős alpolgármestere. 2006-tól 2009 novemberének végéig az önkormányzat külügyi tanácsnoka. Jelenleg a Debreceni Egyetem külügyi igazgatója. Érdeklődési körébe tartozik a zene, a színház, a közelet. Számos jazz-témájú írása jelent meg külföldi és magyar lapokban, szakkiadványokban (*Jazz Forum, Napi Magyarország, Magyar Nemzet, Muzsika, Jazz, Gramofon*). F. m.: *Azt mondom: jazz* (Interjúk magyar jazzmuzikusokkal, 1983); *Jazz From Hungary* (Magyar jazzkalauz, 1987); *Életfa* (Bertha Zoltán festői világa. Szerk. 1998), *A jazz ideje* (Írások a jazzről, 1999), *Kilátások* (2011).

TURUNEN, KARI E. (1948, Finnország), a társadalomtudományok doktora. A Jyväskyläi Egyetem Bölcsészkarának docense. Oktatóként és kutatóként számos más oktatási intézményben is dolgozott.

A filozófia, filozofikus pszichológia, értékfilozófia területén több művet is megjelentetett. E műveiben az emberi elme működését, a gondolkodást és a tudást vizsgálta. Önálló nézeteket fejlesztett ki az emberi érzelmvilágról és ennek nárcisztikus lényegéről. Vizsgálta továbbá az emberi érték-élményt, amelyről többdimenziós elméletet dolgozott ki. A gyakorlati kutatás képviselőjeként a nevelés területén előforduló problémákkal is foglalkozott.

An aerial, black and white photograph of Central Park in New York City. The park's dense trees fill the middle ground, with the city's skyscrapers and buildings visible in the background and foreground. The text is overlaid on the image.

NAGY KÁROLY

**Amerikai
magyar
szigetvilágban**

NAP KIADÓ

M. SZEZENI GÉZA

*Egy kereszténydemokrata
az új Németországért*
KONRAD ADENAUER

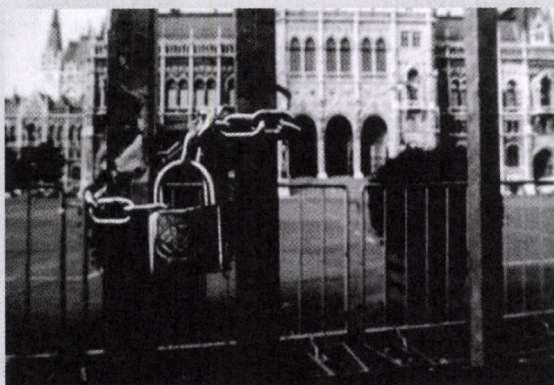

M A G Y A R   S Z E M L E   K Ö N Y V E K

TÓTH KLÁRA

A láthatatlan ország

*A magyar dokumentumfilm
és a média 1992–2010*

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 653.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány
A Magyar Szemle Alapítvány
adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés és nyomda
DOMBI VIKTÓRIA
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216 6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:

daneh@posta.hu
Tengerentúlrá
hajóval fél évre: 13 000 Ft,
légipostán: 15 000 Ft;
Európába: 11 700 Ft,
elsőbbsséggel: 14 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

*

A „meg nem rendelt” kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérjük. A szerk.

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

FERENC MÁDL and LÁSZLÓ SALAMON: Debates Around the New Constitution of Hungary
 • ZOLTÁN ILLÉS: By the Green Danube • JANUSZ BUGAJSKI: Visegrád's Past, Present and Future • PÉTER ÁKOS BOD: The Crisis – A Hungarian View • LÁSZLÓ CSABA: The Challenge of Growth • NICK THORPE: A Memoir of Bosnia, 1991 • GÉZA JESZENSZKY: The Break-Up of Yugoslavia, Part II • ENDRE MÁNYOKI: Ildikó Várnagy: The Sculpture of Absolute Presence
 • THOMAS COOPER: Essay on Herta Müller • HERTA MÜLLER: Poems from German and Romanian

wenn einer FRAGT dann habe ich eine Anschauung
 dabei und zu Hause noch mal zwei in mir
 schlafen die Fliegen ich kann AUCH HEIMWEH
 kriegten die HERZSCHEISSE dies weiße Pochen wie
 Jasmin ICH fahre diesmal nicht dorthin DENN
 auf dem Ausflugsdampfer saß ich das vorigemal bei
 einem späten Vizeadmiral natürlich kamen wir ins
 Reden er fragte mich OB ich für DEN
 Frieden bin ja sagte ICH auf jeden Fall aber
 nicht für jeden er blinzelte er lachte leise
 etwas mehr ALS teilweise

Nem csoda hát, hogy az elmúlt húsz évben úgy sikerült elfelejtetni a Kádár-rendszert, hogy soha nem volt idő végiggondolni, milyen is volt. Lassan a második generáció nő fel, amelyik alig tud erről valamit – a történetéről esetleg, de lényegéről, s arról, hogy miként éltek-éltünk benne akkoriak, szinte semmit. E rendszer egyik jellegzetessége a fokozatos elhalás volt, története az önmagától való eltávolodással írható le – miközben a hatalmi szerkezet, a párt szűk vezetésének teljhatalma megmaradt. Ami persze igencsak viszonylagos: ez a hatalom csak *alárendeltjeinek jogfosztottságához képest* valami. Ám végeredményben mindannyiunkról lehet úgy írni, ahogy Németh László teszi, amikor a „mi, hódoltságiak” fordulatot használja. Másutt Magyarországot a „szovjet birodalom egyik tartományá”-nak nevezi. Okkal. Amiből az is következik, hogy a helyi hatalom a birodalom urainak kiszolgáltatottja – ám ez azok gondja maradt, akik elvállalták a maguk szerepét. És hogy mekkora lelki terhet jelentett ez, hogy miként ölte a lélekgyilkosok lelkét, azt Kádár János utolsó nyilvános szerepléséből tudjuk. Túl a jelenés patológikus vonásain, a már-már szárnalmas, összeroppant diktátor motyogós monológiájából a félelem, a bevallatlanul fortyogó önvád és önmentegetés jelentett megragadható tartalmakat. [...]

A Kádár-rendszer egyediségéhez tartozott, hogy szerkezeti változatlansága ellenére arculata folyamatosan változott. Tömegmészárlásokkal kezdődött: majd az akasztások a *sortüzekhez képest* szinte konszolidációnak hatottak. A börtön pedig *az akasztáshoz képest* maga volt a megbékélés. A *börtönökhöz képest* az amnesziák utáni megbélyegzettség, csak hébe-hóba egy-egy meghurcolás, elítélés, utazási tilalom, írói szilencium, állásvesztés egyenesen a demokrácia és a szabadság érzetét kelthette – azokban, akiket nem sújtott. És egyre kevesebbeket sújtott.

GRÓH GÁSPÁR: *A visszanyomott nemzet*

97712164623000 11006